

10-2008

ARCHE

П А Ч А Т А К

10-2008

ARCHE 10 (73)
кастрычнік 2008

**Навуковы, навукова-папулярны,
грамадзка-палітычны і літаратурна-
мастацкі часопіс «ARCHE Пачатак»
выдаецца зь верасьня 1998 году
штомесцяц.**

РЭДАКЦЫЯ:

Валер Булгакаў — галоўны рэдактар
Віктар Жыбуль — рэдактар
Алена Казлова — сакратарка рэдакцыі
Аляксандра Макавік — рэдактар
Сяргей Макарэвіч — распаўсюднік

**ARCHE is a Partner of European Cultural
Journals Network Eurozine
(www.eurozine.com)**

Адрас для допісаў: ARCHE, а/с 3, 220018,
Менск-18.

E-mail: arche@arche.org.by.

**Гэты нумар выходзіць пра дапамозе
Польскага інстытуту ў Менску**

Заснавальнік: Андрэй Дынько.

Выдавец: установа «Рэдакцыя часопісу «Архэ-Пачатак».
Пасьведчаньне аб дзяржаўнай рэгістрацыі № 530
ад 4.05.2001.

ISSN 1392-9682

Юрыдычны адрас: вул. Нававіленская
24/1А, каб. 2П, 220053, Менск.

Цана дамоўная.

Рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе рукапісаў. Рэдакцыя
рэдагуе матэрыялы, прынятыя да друку.

Часопіс можна замовіць у распаўсюднікаў:

Баранавічы — Руслан Равяка, п/с 13, 225409,
Баранавічы-9, тэл. (029) 767-20-37.

Барысаў — Алег Лучына, п/с 714, 222120,
Барысаў-1, тэл. (029) 33-99-161.

Берасьце — Ігар Бараноўскі,
тэл. (0162) 25-61-55.

Віцебск — Барыс Хамайда, тэл. (0212) 34-52-41.

Гомель — Ларыса Шчыракова,
тэл. (029) 341-66-94;
Дзяніс Федарэнка, тэл. (029) 733-55-22.

Полацк — Алесь Аркуш, тэл. (0214) 41-85-19.

Магілёў — Алесь Асіпцоў,
тэл. (0222) 25-57-85, (029) 625-57-85.

Менск — Сяргей Макарэвіч,
тэл. (029) 505-39-11.

Шукаем распаўсюднікаў зь іншых мясьцінаў.

**Падпіска на часопіс «ARCHE Пачатак»
прымаецца ўва ўсіх аддзяленьнях
«Белпошты».**

Падпісана ў друк 29.10.2008.

Выхад у сьвет 31.10.2008. Фармат 70x100 1/16.

Друк афсэтным. Гарнітура Школьная. Ум. друк. арк. 15,5.
Наклад 500 асобнікаў. Замова

Надрукавана з гатовых дыяпазытываў заказчыка ў друкарні
ТАА «Палікрафт», вул. Кнорына, 50, 220103, Менск.

У афармленьні першай старонкі вокладкі выкарыстаны
калаж з выявамі Зьбігнева Гэрбэрта і вокладак яго кніг.
Дызайн Ягора Шумскага.

© «ARCHE Пачатак», 2008

П а д п і с н ы і н д э к с 0 0 3 4 5

ARCHE on-line: <http://arche.by>

ЗЬМЕСТ

ПРАДМОВА	5	АНДРЭЙ ДЫНЬКО З нагоды канфіскацыі дзесяці асобнікаў часопісу «ARCHE» мытніцай Нядбаевай
АНАЛІТЫКА	8	АНДЖЭЙ НОВАК Партнэрства дзеля міру
ГОД ГЭРБЭРТА	14	МАРЫНА КАЗЛОЎСКАЯ Нельга забыць, альбо Домыслы на тэму Пана Гэрбэрта
	21	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ Вершы з розных кніг
	34	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ Рэканструкцыя паэта
	52	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ Душачка
	58	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ Абарона тампліераў
	80	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ Горкі пах тульпанаў
	95	СТАНІСЛАЎ БАРАНЬЧАК Цнота, надзея, іронія
	114	УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШСКІ Пра гістарызм Гэрбэрта
	137	РАДАСЛАЎ КАЛЭТА Паміраньне Гэрбэрта: маналёг пра «Эпілёг буры»
	151	ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ З кнігі «Эпілёг буры» (1998)
ЛІТАРАТУРА	159	ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ Люстраванкі, кубарыкі, паліндромы ды інш.
	171	АНДРЭЙ ХАДАНОВІЧ Латыская хроніка
	178	МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК Пад'езд
	183	ВАСІЛЬ МАХНО Вершы
	192	СЯРГІЙ ЖАДАН Сьвята, якое заўсёды з табой
ЭСЭІСТЫКА	206	МАРЫЯ МАРТЫСЕВІЧ Дзьева душы беларускай літаратуры
	211	ВІТАЛЬ ПАНАМАРОЎ Адна душа, у адным Доме
	213	СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ Партрэт бацькі
	225	ВАСІЛЬ АЎРАМЕНКА Дваццаць гадоў спадзеваў і расчараваньняў
РЭЦЭНЗІІ	232	АНДРАНІК АНТАНЯН Для дарослых і спрактыкаваных
	234	ПАВАЛ БАРКОЎСКІ Экспэртнае маўчаньне пра Беларусь
	237	АЛЕСЬ ГЕЛАГАЕЎ Пад чужым мікраскопам

3 нагоды канфіскацыі дзесяці асобнікаў часопісу «ARCHE» мытніцай Нядбаевай

24 кастрычніка ў Берасьці на мытні сканфіскавалі на экспэртызу дзесяць асобнікаў апошняга нумару часопісу «ARCHE». Іх вёз у сваім чамадане грамадзянін Беларусі Аляксандар П.

Мытніца Нядбаева Рэната Юр’еўна западозрыла, што звесткі, надрукаваныя ў часопісе, могуць шкодзіць «нацыянальным інтарэсам РБ». Быў складзены пратакол — часопіс публікуе яго ў гэтым нумары.

Дзесяць сканфіскаваных экзэмпляраў таўшчэзнага (1082 старонкі вялікага фармату, кожны вагою па-над кіляграм) выпуску прызначаліся польскім аўтарам выданьня (у тым нумары надрукаваная 300-старонкавая кніга маладога гісторыка Конрада Бабятынскага «Ад Смаленску да Вільні. Вайна Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654—1655)» і праца Рафала Ёнука пра беларускі антыкамуністычны супраціў пасьля Другой сусьветнай вайны), а таксама групе польскіх прафэсараў гісторыі — Закшэўскаму, Нагельскаму, Рахубу, — якія спецыялізуюцца на тэмах, што абгаворваюцца ў тым нумары. Рэшта мела трапіць у бібліятэкі шэрагу ўнівэрсытэтаў. Цяпер сядзяць экспэрты, чытаюць «ARCHE». Ну-ну.

Такія выпадкі здараліся і ў мінулыя гады — часам часопіс у выніку прызнавалі законным, бо ён такі і ёсьць, і прапаноўвалі прыехаць забраць на мытню, а часам асобнікі зьнікалі ў лябірынтах сыстэмы. Гэтым разам адбылася рэкордная, прынамсі па вазе, канфіскацыя.

Аўтар гэтых радкоў адчувае агіду і гнеў кожны раз, калі ў мытнай дэкларацыі адказвае на пытаньне, ці вязе ён «інфармацыйныя матэрыялы» разам з зброяй і радыяактыўнымі матэрыяламі.

Беларусь, разам з Карэяй, Бірмай і саюзным Узбэкістанам застаецца сярод апошніх краінаў сьвету, дзе на мяжы палююць на выданьні кшталту «ARCHE». Прыпускаю, што нават у Зымбавэ, Кітаі, Расеі і В’етнаме такой параноі ўжо няма. Гэта толькі адзін з прыкладаў, які паказвае, дзе мы апынуліся. Ані Бэл лорд, ані Бэл чорт, ніхто іміджу такой сыстэме не паправіць.

АНДРЭЙ ДЫНЬКО

У выніку карпатлівае, сыстэмнае індактрынацыі мільёны людзей у краіне, дзе захоўваецца «*внутренний мир и общественное равновесие*», жывуць у атмасферы недаверу і пільнасьці, пошуку ворагаў, выкрыцця дэструктыўных элементаў, якія рыхтуюць правакацыі.

Гэта таксама вынік паранаідальнае русіфікацыі. Мільёны людзей у краіне, што называецца Беларуссю, гадамі не сутыкаюцца ні зь якімі выданьнямі ані СМІ на беларускай мове, акрамя школьных падручнікаў (зрэшты, як і на ўсіх астатніх мовах, акрамя тае, на якой зьясьняецца кіраўнік дзяржавы) — усё закрыта, усё забаронена ці прыбаронена, загнана ў цесныя офісы, і кантакт з выданьнем па-беларуску выклікае шок і падазрэнні.

Чаго яны там пішуць пра парлямэнцкія выбары? Няма чаго пра гэта пісаць. Прагаласавалі — і няма чаго вяду муціць. А пра XVII стагодзьдзе? А эта што — пра какую-та эвалюцыю палітычнага народу ў ВКЛ? Хутчэй на экспэртызу! А раптам гэта шыфроўкі латвійскай разьведкі?

Працу — вазіце! Сябры, туды і сюды вазіце ўсё, што піша пра Беларусь, на ўсіх носьбітах інфармацыі. У інтэлектуальна ўбогай, оруэлаўскай рэальнасьці лукашэнкаўскай Беларусі ані вайны Рэчы Паспалітай з Масковіяй, ані беларускага антыкамуністычнага супраціву ніколі не існавала, ніякай эвалюцыі палітычнага народу ў ВКЛ не адбывалася. Кожная публікацыя ці то на гістарычную, ці то на палітычную тэматыку на вагу золата ў нас.

Андрэй Дынько, заснавальнік «ARCHE»

3 НАГОДЫ КАНФІСКАЦЫІ ДЗЕСЯЦІ АСОБНІКАЎ

ПРОТОКОЛ ЗАДЕРЖАНИЯ ТОВАРОВ И ДОКУМЕНТОВ НА НИХ

«24» октября 2008 г. г. Брест

(наименование таможенного органа)

Составлен в БРЕСТСКОЙ таможенной БРЕСТСКАЯ ТАМОЖНЯ 1111 1111
 ТАМОЖЕННЫЙ КОМИТЕТ Серию КД 1111
 РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ наименование таможенного органа
 БРЕСТ-ЦЕНТРАЛЬНЫЙ Подбава Рената Юрьевна инспектор
имя, фамилия, отчество, должность, место работы (для таможенных органов государственного управления)

О задержании у Пашевича Александра Васильевича
(фамилия, имя, отчество, наименование фирмы, места жительства физического лица)
 МС 1958036 выд. 06.10.2008 Лагойским РОВД Минской обл. д.п 3101078A053PB0 Минская обл., Лагойский р-н, д. Юрковичи д.9
имя, фамилия, имя, отчество, должность, наименование, УНП, адреса юридического лица

фамилия, имя, отчество, наименование таможенного органа и документа на нем

На основании п. 3 ст. 277 Таможенного кодекса Республики Беларусь следующих товаров, транспортных средств и документов на них:

№№ п/п	Наименование товаров и документов на них	Единица измерения	Количество (пропись)
1	Научно-популярный общественно-политический ежеквартальный журнал «АРСНЕ Пачаткі» (август-сентябрь 2008) на 1079 страницах, издательство «Учреждение» Република Беларусь» Арха-Пачаткі»	ШТ	Листы

Данные внесены согласно: сводной полученной при устном опросе. Товар задержан для дачи экспертной оценки.
(наименование, дата и место экспертного подразделения, должность, фамилия, имя, отчество)

На общую стоимость без оценки
(наименование)

Срок хранения до: 24.11.2008

Средства идентификации: _____

Протокол составил И.п. Подбава Р.Ю. Владелин Пашевич Александр Васильевич
(подпись) (должность, фамилия, имя, отчество) (подпись, фамилия, инициалы)
 Лица, совершившие М.П.
(подпись) (должность, фамилия, инициалы)

Товары и документы приняты _____
(подпись) (должность, фамилия, инициалы)

Товары переданы на ответственное хранение: _____
(подпись, фамилия, инициалы)
 «___» _____ 2008 г. М.П. Схвалитская
(подпись) (должность, фамилия, инициалы)

Передан на хранение _____ Принят на хранение _____
(подпись) (должность, фамилия, инициалы) (подпись, фамилия, инициалы)

Иные отметки _____

Формуляры таможенных документов № 3. Могут применяться к БРБ/СТ. 1000.

▣ АНАЛІТЫКА

АНДЖЭЙ НОВАК

Партнёрства дзеля міру

Расія кіруецца глыбока хрысціянскай традыцыяй «уміраць за другі своя». Гэта вам не якоесьці там польскае «За нашу і вашу свабоду». Тут нешта большае: Расія — гэта добры пастар, які ахвяруе сваім жыццём. Такую афіцыйную трактоўку расійскай палітыкі — у прыватнасці, той, што праводзілася пры дапамозе танкаў супраць Грузіі, — выклаў міністр замежных справаў Расіі Сяргей Лаўроў. Ён зрабіў гэта ў лекцыі, прачытанай 1 верасня ў галоўнай школе расійскіх дыпламатаў — Маскоўскім дзяржаўным інстытуце міжнародных дачыненняў.

Размах гэтай ідэі мяжуе з блюзнерствам. Толькі адна думка хвалюе: якія ж межы тае пашы, за якую Расія адчувае сябе адказнай — аж да ахвяравання жыццямі сваіх сыноў (пра пазбаўленне жыцця ворагаў можна не ўспамінаць)? Ці гэта толькі прастора, што завецца для прыліку «Судружнасцю Незалежных Дзяржаў»? Ці, можа, уся тэрыторыя былога СССР (а значыць, і прыбалтыйскіх рэспублік)? Ці, можа, яшчэ шырэй — увесь колішні лагер Імперыі Дабра?

Анджэй Вітальд Новак — гісторык, прафэсар Ягелёнскага ўніверсітэту, супрацоўнік Інстытуту гісторыі Польскай акадэміі навук, галоўны рэдактар грамадзка-культурнага штодзённага часопіска «ARCANA». Аўтар манаграфій «Między carem i rewolucją. Studium wyobrazni politycznej i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji, 1831—1849» (Warszawa, 1994), «Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej, 1733—1921» (Warszawa 1995), «Kronika Polski, 962—1997» (Kraków, 1998), «Polacy, Rosjanie i biesy. Studia i szkice historyczne z XIX i XX w.» (Kraków, 1998). У сфэру яго прафэсійных інтарэсаў уваходзяць расейская і ўсходнеўрапейская раньнемадэрная культурная і палітычная гісторыя, а таксама палітычная філязофія.

СЯБРЫ РАСІІ

У «далёкім» замежжы, магчыма, Расія мае яшчэ больш сяброў, чым у «блізкім» ды «сярэдным». Што, аднак, азначае «дружба» ў такім міжнародным кантэксце? Да чаго яна прыводзіць? Варта засяродзіцца над гэтым у святле дэкларацыі Лаўрова.

У міжчалавечых адносінах дружба — з’ява куды больш зразумелая. У Лаўрова, напрыклад, ёсць сябар — міністр замежных справаў (і віцэ-канцлер) ФРГ Франк-Вальтэр Штайнмаер. Франка-Вальтэра ўражвае Сяргеева майстэрства ігры на гітары. А Сяргей рады яго ўражваць. Гэта зразумела. Але гэта яшчэ не з’яўляецца сігналам новага Рапальскага дагавора ці нейкага пакта Штайнмаера — Лаўрова. Важна, якую палітычную лінію праводзіць Франк-Вальтэр. Ад гэтага залежаць яго шанцы здабыць тытул сябра Расіі.

РЭХА ЖНІЎНЯ 1920-ГА

Прааналізаваць іншыя, актуальныя да сёння (ці асабліва сёння) матывы спецыфічнай паблажлівасці да імперскай экспансіі Расіі, экспансіі, што здзяйсняецца коштам яе слабейшых і драбнейшых суседзяў, дазволіла мне праца над даследаваннем стаўлення заходніх палітыкаў і журналістаў да савецка-польскай вайны 1920 г. Калі расійскія войскі ішлі ў кірунку Тбілісі, у еўрапейскай прэсе пачыналіся дэбаты, ці гэта ўжо з’яўляецца расійскай агрэсіяй, ці яшчэ не. Ці толькі заняцце сталіцы Грузіі будзе перавышэннем з боку Расіі межаў «дапушчальнай самаабароны», ці, можа, гэта ўсё ж «справядлівае пакаранне» за грузінскую агрэсію супраць Асеціі? Проста як у 1920 г., калі брытанскі парламент ніяк не мог вырашыць, ці можна дапамагчы Польшчы, калі армія Тухачэўскага наблізіцца да Варшавы. Лейбарысты і лібералы на адзін голас даводзілі, што менавіта Польшча ў гэтай сітуацыі з’яўляецца агрэсарам: напала на Расію, каб ажыццявіць лозунгі свайго нікчэмнага імперыялізму і адарваць ад Расіі яе спрадвечныя тэрыторыі — Віленшчыну, Гродзеншчыну, Украіну. Тут не было рознагалоссяў паміж былым прэм’ер-міністрам, лібералам Гербертам Асквітам, дзейным прэм’ер-міністрам, таксама лібералам Дэвідам Лойдам Джорджам ды лідэрам лейбарыстаў Эрнестам Бевіным. А сузаснавальнік Лігі Нацый лорд Роберт Сесіл голасна абураўся з нагоды парушэння Польшчай статуту Лігі і заклікаў да асуджэння «авантурнай палітыкі» Варшавы. Як рэха тых словаў, нават дакладна ў такіх самых выказах, гучаць сёння галасы палітыкаў накішталт намесніка міністра замежных спраў ФРГ, сацыял-дэмакрата Герната Эрлера, які падчас бамбавання рускімі Горы і Поці заявіў, што гэта Грузія парушыла міжнароднае права, паспрабаваўшы ўвайсці на тэрыторыю Асеціі, і што яна адказная за гэтую «шалёную, крывавую авантуру».

У жніўні 1920 г. ніхто не мог адказаць на пытанне: а дзе наагул тая «сапраўдная Польшча»? Тая, якой большавікі не павінны займаць. Ну, Варшава, можа, належыць да такой Польшчы. Але калі Чырвоная Армія ўвойдзе ў Варшаву, дык

што можна будзе зрабіць? Можна будзе склікаць мірную канферэнцыю ў Лонда-не — вядома, з удзелам прадстаўнікоў Масквы, каб аднавіць парадак у Еўропе такім чынам, які Масква прызнае дапушчальным. А то ж яшчэ пойдзе далей, у «сапраўдную» Еўропу — у Германію і да т. п. З Расіяй, якая б яна ні была, трэба размаўляць, яе нельга ігнараваць. Бо без яе не будзе ладу ў Еўропе, асабліва ва ўсходняй яе частцы, дзе ў Захаду няма ні істотных інтарэсаў, ні традыцыі сваіх уплываў, ні рэальных магчымасцяў, каб сачыць за ўсімі гэтымі варварамі.

ВЯРОЎКА ЛЕНІНА

Прэм'ер-міністр Дэвід Лойд Джордж у 1920 г. заслужыў тытул першага адваката расійскай экспансіі ва Усходняй Еўропе. Сучасныя сябры Расіі могуць шанаваць яго не толькі як галоўнага аўтара палітыкі, прызначанай санкцыянаваць гэтую экспансію (толькі перамога польскіх салдат над Віслай зруйнавала гэтую палітыку), але і як «калекцыянера» найважнейшых аргументаў на яе карысць. Падсумуем іх каротка. Па-першае, невядома, хто мае рацыю ў спрэчках паміж «гэтымі варварамі». Па-другое, Запад знясілены (у той час, ясная рэч, Першай сусветнай вайной) і не пойдзе на новыя сур'ёзныя канфлікты дзеля малых краін, якія, як сказаў пазней наступнік Лорда Джорджа, «знаходзяцца далёка і пра якія мы нічога не ведаем». Гэтую палітыку капітуляцыі перад расійскай экспансіяй падтрымлівалі тысячы, а мо і мільёны заклапочаных сваім спакоем абыяцеляў Захаду. Гэтак жа як у 1930-я гг. яны мірыліся з існаваннем фашысцкай Германіі, гэтак жа як пасля Другой сусветнай вайны калоны пацыфістаў маршавалі пад лозунгам «*Better Red than Dead*» — лепш чырвоны, чым мёртвы. Сёння сябры Расіі гавораць пра «мяккую харызму» Еўропы, якой павінна хапіць для процістаяння агрэсіі тых, хто карыстаецца больш важкімі аргументамі, чым проста словы.

Па-трэцяе, Расія — гэта найважнейшы эканамічны партнёр Заходняй Еўропы, і гандаль з ёй надзвычай выгадны (у тым ліку для жыхароў Еўропы). Лойд Джордж у 1920 г. пераконваў, што без Расіі і яе збожжа не ўдасца накармаць пасляваенны Запад. Ён таксама прыдумаў лозунг, які да сёння застаецца дэвізам адвакатаў расійскай экспансіі: «*Peace through Trade*» («Мір праз гандаль»). Гандаль з Расіяй, нават таталітарнай, маўляў, не толькі выгадны Захаду, але і пас-тупова «цывілізуе» ды лагодзіць звычайна расійскага партнёра. Ленін бачыў гэта трохі іначай: «Запад гатовы прадаць нам вярхоўку, на якой мы яго павесім». І сёння Еўропа гатова плаціць за вярхоўку (цяпер у выглядзе нафта- і газаво-даў), якую Расія накруціла вакол яе горла. А пасля 1920 г. у Расію зноў, як і да рэвалюцыі, рушылі сотні заходніх фірмаў і бізнесменаў, без якіх не ўдалося б выканаць першай пяцігодкі і без якіх СССР не праіснаваў бы семдзесят гадоў. Імя тым сябрам Расіі — легіён.

Па-чацвёртае, калі не з намі, з Захадам, то Расія будзе гандляваць (і сябраваць) з нашымі патэнцыйнымі ворагамі. Гэтага ніяк нельга дапусціць! У 1920 г. актуальным было недапушчэнне чаканай антызаходняй кааперацыі Савецкай Расіі і Германіі. Лойд Джордж з усёй рапучасцю збіраўся перашкодзіць гэтаму і

арганізаваў у 1922 г., неўзабаве пасля канчатковага разгрому Чырвонай Арміяй дэмакратычнай Грузінскай Рэспублікі, вялікую эканамічную канферэнцыю, на якую запрасілі і Расію, і Германію. На жаль, дэлегацыі абедзвюх гэтых краін вырашылі канферэнцыю пакінуць і сустрэцца асобна — у Рапала (гісторыя нямецкіх сяброў Расіі — гэта асобны вялікі раздзел, які варта было б напісаць).

ПРЫНЦЫПЫ СЯБРОЎ РАСІІ

Заходнееўрапейская самаўпэўненасць і недальнабачнасць (як сказаў на апошнім саміце Еўрасаюза прэм’ер-міністр Францыі Франсуа Фіён, «санкцыі — гэта не шлях Францыі, гэта не шлях Еўропы», атаясаміўшы ўсю Еўропу з парызскім пунктам гледжання), пацыфізм, што мяжуе са слабахарактарнасцю, перакананне, што адзіным лозунгам у стасунках з Расіяй павінна быць «Эканомія, дурань!», а не нейкія каштоўнасці; нарэшце, геапалітычны «рэалізм» (не дамовімся з Расіяй мы — то яна дамовіцца з некім іншым, напрыклад, з Кітаем, і выпхне нас на ўзбочыну цывілізацыі) — вось прынцыпы палітычных сяброў Расіі.

Але не ўсе кіруюцца прынцыпамі. Некаторыя маюць яшчэ ідэалы — напрыклад, інтэлектуалы. Гэтых многія гады, нават стагоддзі, вабіць веліч Расіі, шырыня затоеных у ёй магчымасцяў, магутнасць яе ўладароў, якія адным словам могуць мяняць рэальнасць. Так прыкіпелі да Расіі Вальтэр, Дзідро, аўтары французскай «Энцыклапедыі», што ўслаўлялі веліч Пятра і Кацярыны. Яны верылі, ці ва ўсякім разе сцвярджалі, што тая велічная сіла, якой валодае Расія, урэшце паслужыць добрай справе — прагрэсу і Асветніцтву. Вядома, у адсталых краях, якія акружаюць Расію. Напрыклад, у Рэчы Паспалітай, якую з такой пагардай і нянавісцю малявалі французскія энцыклапедысты — як «чорную дзірку» на карце Асветніцтва. Расія, пры дапамозе войскаў высакароднай Кацярыны, мела гэтую дзірку напоўніць святлом і парадкам. Расія павінна была таксама несці асвету ўглыб турэцкіх земляў («пакарыць ворагаў муз і жанчын», як пісаў Кацярыне Вальтэр), у Азію, на Каўказ. Ну што ж, як мы ведаем, у Крамлі дагэтуль не страцілі веры, што гэтыя матывы дружбы надалей можна эксплуатаваць. І ёсць у Еўропе такія інтэлектуалы, якія ў расійскіх танках бачаць рэцэпт супраць «фундаменталізму» ў Чачні або «нацыяналістычнага шаленства» ў Грузіі.

Расія ўжо тады мела асаблівую вартасць у вачах прагрэсіўных мысляроў Захаду: была натуральным праціўнікам іх галоўнага ідэалагічнага ворага — каталіцкай царквы. Сёння ролю такога аб’екта ідэалагічнай нянавісці для прагрэсіўных акадэмічных, журналісткіх і мастацкіх колаў Захаду адыгрывае Вашынгтон. Антыамерыканізм — сённяшняя рэлігія інтэлектуалаў, як антыкаталіцызм быў ёю для энцыклапедыстаў. Пуцін адказны за 200 тысяч ахвяр у Чачні? Дробязі, няма пра што гаварыць, што гэта ў параўнанні са злачынствамі ў «Абу-Грэйб». Расійскія танкі трушчаць людзей і тысячагадовыя помнікі сусветнай культуры ў Грузіі? Што з таго, паставім на першую паласу сенсацыю пра сакрэтныя турмы ЦРУ ў Польшчы. Так, гэта таксама адзін з матываў, якімі жывіцца дружба з Расіяй (Пуціным).

ДРУЖБА З РУБЛЯМІ

Да каго не даходзяць аргументы накшталт палітычнага «рэалізму», эканамічнай «мэтазгоднасці» ці ідэалагічнай веры, той можа зрабіцца сябрам Расіі яшчэ адным шляхам. Часам, зрэшты, на гэтым шляху для іх адкрываюцца — як прасвятленне — і тыя вышэйпамянёныя аргументы, якіх яны раней не заўважалі. Гэта шлях, выбрукаваны рублямі, даўней — сабалёвымі футрамі, сёння — таемнымі падарункамі або шчодрой доляй у расійскіх ААТ.

Вальтэр і Дзідро не за так стваралі прыгожую легенду пра Паўночную Семіраміду і чорную легенду пра «польскую анархію». У 1920 г. брытанскія палітычныя колы чулі лозунг «Рукі прэч ад Савецкай Расіі» не толькі ад залатавуста-прэм'ера Лойда Джорджа. Нашмат гучнейшыя былі галасы некаторых газет, як, напрыклад, уплывовай тады «Daily Herald». Аказалася, аднак, што не заўсёды гэта былі галасы незацікаўленыя. Памянёная «Daily Herald», орган лейбарыстаў, пра якую Максім Літвінаў паведамляў, што яна «піша так, нібы з'яўляецца нашым органам», атрымлівала з Масквы таемную «дапамогу» на 75 тысяч тагачасных фунтаў (золатам, плацінай і каштоўнымі камянямі з экспрапрыяванай бальшавікамі царскай скарбніцы). Джон Рыд свае слынным «Дзесяць дзён, якія скаланулі свет» — бліскучую апалогію Леніна — таксама напісаў за круглую суму. А хто не збіраўся пісаць пра Расію (ці пра Савецкую Расію) так, як яна таго хацела, той плаціў сам. Скажам, нядопускам на яе тэрыторыю. Так, напрыклад, «Times» не магла мець карэспандэнта ў Маскве, толькі ў Рызе. Амерыканская «New York Times» уладкавалася лепш. Яе карэспандэнт Вальтэр Дзюрантэ быў гатовы пісаць усё, чаго чакалі ад яго гаспадары Крамля. Дзякуючы гэтаму ён мог захапляць амерыканскіх чытачоў сваімі сведчаннямі «з першых рук»: не было ніякіх масавых чыстак, ніякага голаду ва Украіне, а расійскі абыяцель мае столькі ж падстаў баяцца НКВД, колькі сяродні амерыканец — Міністэрства юстыцыі. Так ён пісаў і атрымаў за гэта Пулітцэраўскую прэмію. Тое самае датычыла вучоных — у прыватнасці, гісторыкаў. Хто жадаў, мог прыехаць працаваць у маскоўскія архівы — калі толькі выкарыстоўваў іх гэтак, як хацелі ўладальнікі архіваў. Так з'яўляліся кнігі і цэлыя навуковыя кар'еры «сяброў Расіі».

І Крэмль падтрымліваў іх заўсёды. Асабліва ў бядзе. Толькі два прыклады. Адзін — са словаў знаўцы германскай праблематыкі Анны Зехентэр. Калі ў 1972 г. захісталіся крэслы пад кааліцыйным урадам сацыял-дэмакратаў і лібералаў на чале з Вілі Брантам, з якім нарэшце так добра спелася Масква, калі хрысціянска-дэмакратычная апазіцыя прызнала заключаны гэтым урадам дагавор паміж СССР і ФРГ «зрадай нацыянальным інтарэсам», Крэмль вырашыў дзейнічаць. Старшыня КДБ Юрый Андропаў выкарыстаў тады свой «кантакт» у Сацыял-дэмакратычнай партыі Германіі — Эгана Бара, запытаўшы ў яго наўпрост, ці нельга было б падкупіць некалькіх дэпутатаў ад апазіцыі на выпадак галасавання на конт вотуму недаверу да ўрада.

Сацыял-дэмакратычны таварыш прызнаўся, што для гэтага няма грошай. Затое грошы, 200 тысяч долараў, аказаліся пад рукой у добрага духа «сяброў Расіі» —

рэзідэнта КДБ. Апроч таго, двух дэпутатаў перакупіла братняе «штазі». Для прыняцця вотуму недаверу ў Бундэстагу не хапіла акурат двух галасоў.

Але адных грошай не заўсёды дастаткова. Часам трэба ратаваць сваіх сяброў, аддаючы за іх жыццё. Сотні тысяч рублёў змарнавалі расійскія палітыкі на сваіх сяброў у Рэчы Паспалітай у XVIII ст. Калі, аднак, паўставалі ворагі гэтых палітыкаў, даводзілася брацца за зброю. Як у 1767 г., калі расійскі пасол Рэпнін пажадаў кантролю над пастановамі соймаў Рэчы Паспалітай і сям-там атрымаў адпор. У такой сітуацыі ў ход пайшлі войскі Кацярыны. Ворагаў утаймоўвалі проста — уваходзілі на іх тэрыторыю (сёння «Газпрому» дастаткова перакрыць кран непаслухмяным спажыўцам — і тыя адразу сцішацца).

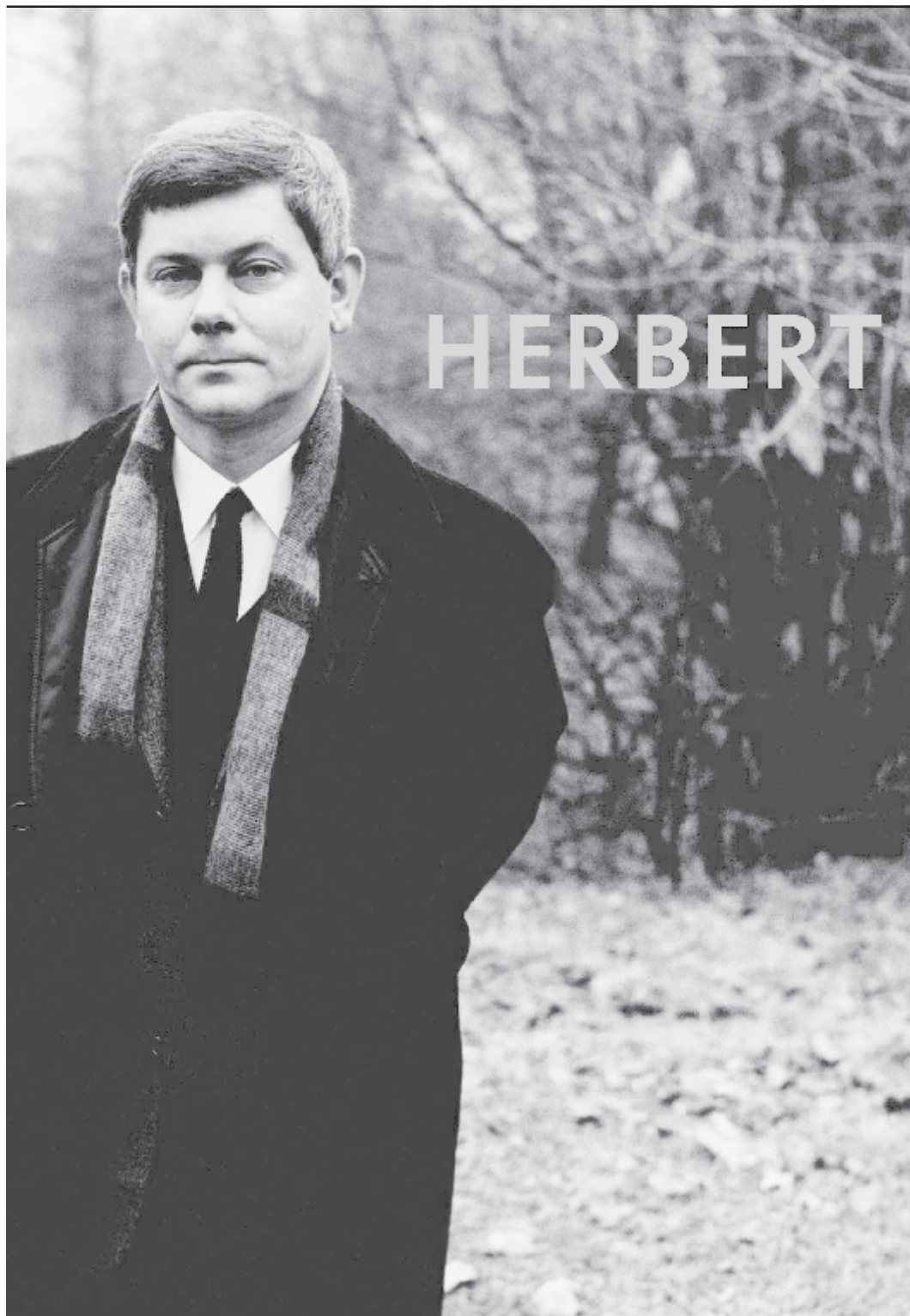
Найбольш заўзятыя непрыяцелі, аднак, бунтаваліся далей, а дзе-нідзе нават пагражалі — перагаласаваннем і «бігасаваннем» (шаткаваннем на капусту) — сябрам Расіі. Генерал Пётр Крачэтнікаў, які камандаваў тады войскамі пасла ў Рэчы Паспалітай, наракаў:

Шляхта рвалася да шабель, хочучы пасячы маршалка і нашых прыхільнікаў, што ўдалося прадухіліць толькі дзякуючы ста грэнадзёрам, уведзеным у касцёл (дзе адбываўся соймак. — А. Н.), якія вымушаны былі двое сутак ста-яць там для выратаванняў нашых сяброў.

Расія аказалася гатовай не толькі на двое сутак такога чакання. Гэта яна засведчыла, разagnaўшы пазней Барскую канфедэрацыю і задушыўшы наступныя паўстанні. Мы гэта памятаем. А таму з пэўнай занепакоенасцю слухаем разважанні міністра Лаўрова пра «друзі своя». І задаём сабе пытанне: ці разумее Еўропа, што хаваецца пад гэтай здольнасцю Расіі (а дакладней, яе імперскай эліты) да ахвярнасці?

Пераклаў з польскай Сяргей Петрыкевіч паводле: Wprost. 14.09.2008.

✦ ГОД ГЭРБЭРТА

МАРЫНА КАЗЛОЎСКАЯ¹

Нельга забыць, альбо Домыслы на тэму Пана Гэрбэрта

Напачатку было Слова. І Слова было Памяць. І Памяць стала Словам.

*Застары насіць зброю й змагацца як іншыя —
прызначылі мне з ласкі някідкую ролю летапісца
запісваю — невядома для каго — гісторыю аблогі
павінен быць дакладны але ня ведаю калі пачаўся наезд
дзевесяце год таму ў сьнежні верасьні можа ўчора на золку
усе хварэюць тут на страту пачуцьця часу
засталося нам толькі месца прывязанасьць да месца
яшчэ трымаем руіны сьвятыняў прывіды садоў і хат
калі аддамо руіны не застанецца нічога² —*

пісаў Зьбігнеў Гэрбэрт, акрэсьліваючы сваё месца ў польскай паэзіі XX стагодзьдзя, абіраючы для сябе ролю гісторыка аблогі, абаронцы Гораду, якога няма.

Зьбігнеў Гэрбэрт — прадстаўнік пакаленьня-1956, загартаванага агнём Варшавы, зачараванага «цудоўным адчуваньнем болю». Пакаленьня вывіхнутага веку. Яны атрымалі ў спадчыну «пару выцьвілых абразкоў на дне спаленага вока», «урну попелу ў спаленым садзе» і ўратаваліся не для таго, каб жыць, а каб сьведчыць і лячыць хваробы часу.

Пасьлядоўнік Тадэвуша Ружэвіча і Чэслава Мілаша, Зьбігнеў Гэрбэрт належаў да пакаленьня паэтаў-маралістаў, што імкнуліся абараніць права асобы быць

¹ Марына Казлоўская (нар. у 1982 у Менску) — літаратуразнаўца, перакладчыца. Скончыла Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт (2004) і аспірантуру пры ім (2007). Перакладае паэзію Зьбігнева Гэрбэрта, Тадэвуша Ружэвіча, Станіслава Бараньчака.

² Рапарт з Гораду ў аблозе. (Пераклала Ілона Ёрбановіч-Саўка.)

сабой і захаваць чалавечую годнасьць, супрацьпаставіўшы спрадвечныя каштоўнасьці навізанаму звонку абсурду, у якім адзіным дазволеным чалавеку пачуцьцём быў штодзённы жах.

Паэзія — дачка памяці. Для Зьбігнева Гэрбэрта памяць стала пакліканьнем, абавязкам, цяжарам, зь якім трэба было наноў вучыцца жыць, дыхаць, верыць і дараваць.

«Акіяны хісткай, зьнявечанай памяці» ператварыў паэзію Гэрбэрта ў прастору міту, дзе спыніўся гадзіннік, дзе доўжыцца існаваньне незваротна зьніклага сьвету, дзе жывуць мёртвыя, прастору, адмежаваную ад неспасьцігальна катастрофічнай сучаснасьці, у якой стаў магчымым Асьвенцім.

Тады і цяпер — паралельныя рэальнасьці, якія разрываюць сьвядомасьць Гэрбэрта. Яго паэзія — інтэлектуальная спроба асэнсаваць добра вядомую беларусу бездань «двудушша», укрыжаванасьці паміж унутраным і вонкавым: любоўю да віртуальнай, міталагізавай у польскай культуры бацькаўшчыны, краіны няспраўджаных мрояў, да безназоўнага Гораду дзяцінства і неразуменьнем, адмаўленьнем рэальнай PRL зь яе шэптам здрады і страху, што прарочыць Пану Когіта, чалавеку-думаньніку, лёс асуджанага на выгнаньне самотнага блазна.

Рэальная бацькаўшчына, паваенная Польшча, была нелюбімая і страшная. Яна перастала быць домам, пра які згадваеш, з замілаваньнем уціраючы скупую сьлязу, ператварылася ў сьметнік, горад «забойчых вартаўнічых вежаў і густых зарасьнікаў дроту», Эльсыноў, абаронены ад вальнадумства ўдасканаленай сыстэмай турмаў, «скарбніцу ўсіх няшчасьцяў»:

*у месьце выбухнула эпідэмія
інстынкту самазахаваньня
храм свабоды
замянілі на бльшыны торг
сэнат абмяркоўвае тое
як ня быць сэнатам
грамадзяне
ня хочуць бараніцца
учаішчаюць на прысьпешанья курсы
кленчанья
пакорліва чакаюць ворага
пішуць вернападданьніцкія прамовы
закопваюць золата
шыюць новыя штандары
нявінна белыя
вучаць дзяцей маніць³.*

³ Пан Когіта пра выпрастаную паставу. (Пераклаў Юрась Бушлякоў.)

Выжыць у Горадзе-ў-аблозе можна толькі добра засвоіўшы дыялектыку катаў, законы «нібыта-жыцця», навуку бяздум'я і добраахвотнага рабства духу, у якой большасць ужо дасягнула поспеху:

*разважнѣя кажучь
што можна ўжыцца
з пачварай
трэба толькі ўнікаць
рэзкіх рухаў
рэзкае мовы
у выпадку небяспекі
прыняць форму
каменя ці ліста
слухацца мудрай Прыроды
што вучыць мімэзісу
дыхаць плытка
прыкідвацца што нас няма⁴.*

Сьмешным карбанарам, змоўнікам свабоды застаецца выпрабаваны стагодзьдзямі шлях узвысіцца над абсурдам рэчаіснасьці і перамагчы страх — іронія, ціхі, горкі сьмех, «адзіны спосаб выразіць сваю нязгоду са сьветам». Зьбігнеў Гэрбэрт абірае для сябе ролю скептычнага назіральніка, няўклюды Пана Когіта, «зухаватага коньніка войска, якога няма», Санча Пансы і Дон Кіхота адначасова, які ставіць сьвет з ног на галаву і, хаваючыся пад блазанскай маскай, разважае пра арытмэтыку спагады, мігценьне нябыту і Рэчы Напраўду Вялікія, імкнучыся кавалкам старой матэрыі накрыць бездань паміж вонкавым і ўнутраным, барбарскім і арыстакратычным, зямным і ўзьнёслым.

Вонкавая, паказная адчужанасьць ад сьвету кампэнсуецца ў паэзіі Зьбігнева Гэрбэрта пастаянным унутраным дыялёгам зь віртуальнай бацькаўшчынай, зь няісным домам, вечным вяртаньнем «да вады дзяцінства, да зблытаных каранёў, да поціску памяці, да рукі, твараў, спаленых на кратах часу», у «краіну бязь межаў і гораду попелу», райская брама якога зачыненая нават у сьне:

*не магу пасталець
хоць мінаюць гады
а ўверсе шумяць
плянэты і войны
стаю ўсярэдзіне
нерухомы як помнік
на адной назе*

⁴ Пачвара Пана Когіта. (Пераклала Марына Казлоўская.)

МАРЫНА КАЗЛОЎСКАЯ

*да скоку ў незваротнасьць
кола з крэйды рудзее
нібы старая кроў
навакол растуць груды
попелу
да плячэй
да вуснаў⁵.*

Памяць пра страчаны рай, вернасьць сусьвету і людзям, якія зьніклі ў агні роднага Гораду, у чырвоным моры пагарэлішчаў яго Троі, не дазваляюць Гэрбэрту далучыцца да маўчаньня большасьці. Пан Когіта абірае жыцьцё «нягле-дзячы на», жыцьцё «насуперак», штодзённы двубой з уласным ценем, пачва-рай, што спакушае ўсёмагутным *мы*, якое даруе свабоду ад адказнасьці. Суп-раціў большасьці для Гэрбэрта — не геройскі ўчынак, а хутчэй справа смаку. «Самагонны Мэфістофэль у ленінскім палітоне», пазбаўлены «элегантнасьці ў разважаньнях», ня здольны прыгожа закуць душу эстэта Гэрбэрта ў ланцугі таўталёгіі:

*Хто ведае, калі б нас лепш і прыгажэй спакушалі
падсылалі жанчын ружовых плоскіх як аплатка
ці фантастычныя стварэньні з палоцен Героніма Босха
але пекла ў той час было якое
мокры дол завулак забойцаў барак
названы палацам правасудзьдзя⁶.*

У сьвеце адносных каштоўнасьцяў чалавеку застаецца адзіны спосаб не спы-ніцца — слухаць «ледзь чутны, амаль невыразны і зусім непатрэбны» ўнутраны голас, які ўсё мармыча пра схаваныя сэнсы, не даючы пагадзіцца на ролю зла-чынцы ці ахвяры. Унутраны голас вымушае Пана Когіта прыняць выпрастаную паставу і ісьці, не зважаючы на катаў, віжоў, баязьліўцаў, у пошуку «залатога руна нябыту», змагацца зь вялізнай пысай нябыту, адпачатку ведаючы пра «пугу сьмеху, забойства на сьметніцы», «паразу бяссьільнасьці» і «ўдушэньне бясформ-насьцю». Пан Когіта абірае для сябе ролю слабака Гамлета зь яго бясконцымі сутаргамі, няўменьнем дыхаць і верай у крыштальныя паняцьці, адмаўляючыся ад спакусьлівай долі магутнага ўладара Фартынбраса, бо памятае: кожны чала-век носіць сваё неба з сабой, а таму яго Горад будзе існаваць, пакуль жывы хоць адзін абаронца:

⁵ Пан Когіта думае пра вяртаньне ў родны горад. (Пераклала Марына Казлоўская.)

⁶ Моц смаку. (Пераклала Ілона Ёрбановіч-Саўка.)

*і калі Горад загіне але застанецца адзін
ён будзе несцьці Горад у сабе на дарогах выгнаньня
ён будзе Горад⁷.*

Мужнасьць ісьці па абраным шляху Зьбігнеў Гэрбэрт знаходзіць у яшчэ не перапісанай гісторыі міжземнаморскай культуры, якая падаравала чалавецтву найдасканалейшы ўзор красы, добра і ісьціны. Невыпадкова барбар, памнажаючы скруху, пастаянна вяртаецца ў заповітны сад, блукае ў лябірынце над морам, вывучаючы мастацтва, філязофію, права, міталёгію, літаратуру, выпрабоўваючы сучаснасьць вечнасьцю:

*паўтарай чалавецтва старыя заклёны байкі й легенды
бо так здабудзеш дабро якога ты не здабудзеш
паўтарай вялікія словы паўтарай іх упарта
як тыя што йшлі ў пустэльні і гінулі ў пяску⁸.*

Ён вандруе ў часе і бячасьсі, пераасэнсоўвае лёс Прамэтэя, Мінатаўра, Агамнана, Марка Аўрэлія, Нэфэрціці, Хрыста, Варавы, Фартынбраса, Сьпінозы, разважаючы пра магчымасьці і наканаваньне, паказваючы здрабненьне чалавецтва, гісторыя якога ня «будзе прадметам трагедыі». Міт становіцца для Гэрбэрта люстэркам, у якім сучаснікі бачаць адно крывы адбітак былой велічы. Лечачы тых, што прайгралі, ад няпомнасьці і немагчымага, паэт нагадвае, што гісторыя паўтараецца. Абараняючы тампліераў і альбігойцаў — абараняе права чалавека на іншадумства.

А напрыканцы шляху яго самога чакае апошняя спакуса, спакуса іншай паэзіяй, на якую ня стала моцы духу, каб «выкрасаць, б'ючы аб адчай адчаем навозьлеп, іскрынкі сьвятла, лёзунгі паяднаньня» і «ў садзе аліўным здрады шаптаць — о ціхая ноч», сумненьні ў каштоўнасьці сказаных ім словаў, ад якіх застануцца ў чорнай зямлі параскіданыя гукі:

*залёгка мы паверылі што прыгажосць не ратуе
вядзе легкадумных ад сну да сну на сьмерць
ніхто з нас ня здолеў абудзіць тапалёвай дрыяды
расчытаць пісьмо хмараў
таму па сьлядах нашых ня пройдзе адзінарог
не ўваскрасім карабель у затоцы паўліна ружу
нам засталася аголенасьць так і стаім голыя
з правага лепшага боку трыптыху
Страшны Суд*

⁷ Рапарт з Гораду ў аблозе. (Пераклала Ілона Ёрбановіч-Саўка.)

⁸ Пасланьне Пана Когіта. (Пераклаў Андрэй Хадановіч.)

МАРЫНА КАЗЛОЎСКАЯ

*на кволяя плечы мы ўсклалі грамадзкія справы
змаганьне з тыраніяй маною натаваньне пакутаў
але ж ворагаў — пагадзіся — мелі нікчэмна малых
дык ці варта зводзіць сьвятую мову
да мармытаньня з трыбуны да чорнай пены газэтаў⁹.*

Ён пайшоў, пакінуўшы сьвету сваё Дзевяцікніжжа, пасланьне Пана Когіта, заповіт да канца быць мужнымі, да канца быць вернымі, ідучы шляхам выгнаньня, шляхам памяці, шляхам праўды:

*ідзі бо толькі так ты будзеш прыняты ў таварыства халодных
чарапоў у гурт тваіх продкаў: Ралянда Гэктара Гільгамэша
абаронцаў краіны бязь межаў і гораду попелу
Будзь верны Ідзі¹⁰.*

⁹ Да Рышарда Крыніцкага — ліст. (Пераклала Тацяна Сьлінка.)

¹⁰ Пасланьне Пана Когіта. (Пераклаў Андрэй Хадановіч.)

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Вершы з розных кніг

ДОЖДЖ

*Калі мой старэйшы брат
вярнуўся з вайны
на лобе ў яго была
срэбная зорачка
а пад зорачкай бездань
гэта аскепак шрапнэлі
знайшоў яго пад Вэрдэнам
а можа быць пад Грунвальдам
падрабязнасьцяў ён ня помніў
ён гаварыў падоўгу
на шматлікіх мовах
але больш за ўсё любіў
мову гісторыі
ён з апошніх сілаў зь зямлі
падымаў палеглых сяброў
Фэліксяка Ганібала Ралянда
ён крычаў
што гэта апошні крыжовы паход
што хутка падзе Картаген
а потым усхліпваючы прызнаваўся
што Напалеон яго ня любіць
мы бачылі
як палатнеў ён
пачуцьці яго пакідалі
ён паволі рабіўся помнікам
музычных ракавінкі вушэй
засталі каменным лесам
скура твару*

ЗЬБИГНЕЎ ГЭРБЭРТ

*была зашпілена
на нябачныя і сухія
гузікі вачэй
яму застаўся
толькі дотык
што за гісторыі
апавядаў ён рукамі
у правай былі раманы
у левай салдацкія згадкі
брата забралі
і зьвезлі за горад
ён вяртаецца кожную восень
худзенькі і ціхі
ня хоча ўваходзіць стукае
у акно каб я выйшаў
мы разам ходзім па вуліцах
і ён мне апавядае
нявыдуманая гісторыі
кранаючы твар
сьляпымі пальцамі плачу*

АПАЛЁН І МАРСІЙ

*напраўду двубой Апалёна
з Марсіем
(абсалютнага слыху
супраць вялікага дыяпазону)
адбываецца ўвечары
калі як мы ведаем
судзьдзі
аддалі перамогу богу
прывязаны моцна да дрэва
ачышчаны дбайна ад скуры
Марсій
крычыць
і крык ляціць у высокія вушы
а Марсій адпачывае ў ценю
свайго папярэдняга крыку
пакуль у дрыжыках агіды*

кіфару чысьціць Апалён
 толькі здаецца што голас
 Марсія аднастайны
 што ён складаецца з аднаго
 галоснага
 А
 насамрэч
 Марсій
 паказвае
 незлічоныя скарбы
 ўласнага цела
 печані лысыя горы
 белы ручай страваводу
 шумных лёгкіх лясы
 салодкія ўзгоркі цягліцаў
 трымценьне крыві і жоўчы
 зімовы вецер касьцей
 над памяці сольлю
 пакуль у дрыжыках агіды
 кіфару чысьціць Апалён
 цяпер далучаецца хор
 Марсія пазваночнік
 той самы гук А ды толькі
 глыбейшы й са смакам іржы
 і гэтага — ужо зашмат
 для штучных нэрваў Апалёна
 прысадамі насыпанымі жвірам
 абсаджанымі самшытам
 сыходзіць бог-пераможца
 мяркуючы ці не паўстане
 некалі з крыкаў Марсія
 новага віду мастацтва
 скажам
 канкрэтнай музыкі
 раптам яму пад ногі
 падае скамянелы
 салавей
 Апалён паварочвае голаў
 і бачыць
 што дрэва да якога быў прывязаны Марсій
 сівое
 цалкам сівое

МОНА ЛІЗА

*празь сем памежных гор
калючым дротам рэк
расстралянымі лясамі
павешанымі мастамі
я ішоў —
вадаспадамі сходаў
вірамі падводных крылаў
цераз барочнае неба
усё ў пазырах анёлаў —
ішоў да цябе
Ерусалім у раме
і вось стаю
у густой крапіве
турыстаў
на беразе пурпуровага шнура
і тваіх вачэй
ну вось і я
бачыш прыйшоў
ня меў надзеі
але прыйшоў
яна з усмешкай прафэсійнай
нямая выпуклая быццам
пабудаваная ўся зь лінзаў
на ўгнутым фоне краявіду
між чорнай сьпінаю яе
што зьзяе месяцам у хмарах
і першым дрэвам — паражнеча
ў яскравай пене сьветліні
ну вось і я
часам было
часам здавалася
ды ня варта пра гэта
цік-так усмешка-мэтраном
а галава ківач застылы
пагляд занураны ў бясконцасьць
але ў вачах сьпяць сьлімакі
ну вось і я
мусілі прыйсьці ўсе
а прыйшоў толькі я*

*калі ён
 ужо ня мог павярнуць галавы
 ён сказаў
 як толькі ўсё гэта скончыцца
 паеду ў Парыж
 між другім і трэцім пальцам
 правае рукі
 прагал
 і я ўкладаю туды
 пустыя шкарлупіны лёсаў
 ну вось і я
 гэта я
 стаю ўпершыся ў паркет
 жывымі пяткамі
 досыць тоўстая і не красуня
 на скалах распусьціла косы
 адрубленая ад жыцця
 па-за гісторыяй і домам
 з вушамі з вусьцішнага воску
 задушаная ў тоўшчах ляку
 пусты шматтомнік яе цела
 зіхціць апраўлены ў брыльянты
 між сьпінаю яе — і першым дрэвам
 майго жыцця
 паклалі меч
 і зьзяе бездань*

ЧАМУ КЛЯСЫКІ

1.

*у чацьвертай кнізе «Пэляпанэскай вайны»
 Фукідыд расказвае пра свой няўдалы пошук
 сярод доўгіх прамоваў правадыроў
 бітваў аблогаў паморкаў
 густое сеткі інтрыгаў
 дыпляматычных манэўраў
 гэты фрагмэнт нібы голка*

ЗЬБИГНЕЎ ГЭРБЭРТ

*у стозе сена
афінская калёнія Амфіполь
трапіла ў рукі спартанцаў
бо Фукідыд не пасьпеў ёй на дапамогу
роднаму гораду ён заплаціў за гэта
пажыцьцёвым выгнаньнем
выгнаньнікі ўсіх часоў
ведаюць гэту цану*

2.

*генэралы апошніх войнаў
калі здарыцца зь імі такое
на каленях скуголяць перад нашчадкамі
апяваюць свае геройствы
і невінаватасць
звальваюць на падначаленых
скардзяцца на зайздросьнікаў
вінавацяць надвор'е
Фукідыд кажа толькі
што меў ён сем караблёў
што была зіма
і што ён сьпяшаўся*

3.

*калі прадметам мастацтва
будзе збанок разьбіты
вялікія крыўды і сьлёзы
маленькай разьбітай душы
то ўсё што ад нас застаецца
будзе як плач каханкаў
у брудным маленькім гатэлі
зь першым сьвятлом на шпалерах*

ПАН КОГІТА ПРА МАГІЮ

1.

Мірча Эліядэ мае рацыю
 мы — нягледзячы ні на што
 грамадства развітае
 магія і гнастыцызм
 квітнеюць як ніколі
 штучны рай
 і штучнае пекла
 прадаюцца на кожным кроку
 у Амстэрдаме адкрылі
 плястыкавыя прылады катаваньняў
 дзяўчынку з Масачусэтсу
 ахрысьцілі крывёй
 кататонікі сёмага дня
 гатовыя да палёту
 зараз іх праглыне чацьвертае вымярэньне
 з ахрыплай сырэннаю хуткае дапамогі
 па Тэлеграф-стрыт
 касякамі пльвуць барадачы
 у салодкім водары нірваны
 Ясь Голамб прысьніў
 што ён — бог
 а бог — нішто
 спакойна і паволі нібы пёрка
 ляцеў ён з Эйфэлевой вежы
 непаўнагадовы філэзаф
 вучань дэ Сада
 па-майстэрску рэжа
 жылот цяжарнай жанчыны
 і крывёй на сьцяне піша вершы
 масавага зьнішчэньня
 плюс яшчэ ўсходнія оргіі
 вымучаныя й трохі нудныя

2.

на гэтым робяцца грошы
 новыя галіны прамысловасьці

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

новыя галіны злачынства
руплівыя караблікі пльвуць
па ўсё новыя карэньчыкі
альхімікі візуальнай распусьты
працуюць безь перадыху
галюцынагенная інжынэрыя
запыхалася вынаходзячы
новыя дрыжыкі
новыя колеры
новыя стогны
і вось нараджаецца мастацтва
агрэсіўнай эпілепсіі
з часам
гвалтаўнікі пасівеюць
і задумаюцца пра вечнае
тады паўстануць
новыя турмы
новыя прытулкі
новыя могількі
аднак гэта карціна
лепшай будучыні
покуль жа
магія
квітнее
як ніколі

АКЕЛДАМА́

Першасьвятары вырашаюць праблему
на мяжы этыкі і бухгалтэрыі
што рабіць са срэбранікамі
якія кінуў ім пад ногі Юда
сума запісаная
у графу выдаткаў
гісторыкі запішуць яе
у графу легендаў
не дазваляецца ўпісаць яе
у рубрыку непрадбачанья прыбыткі
небясьпечна класьці ў скарбніцу

можа заразіць усё срэбра
 не выпадае
 купіць на яе сьвяцільню для храму
 альбо раздаць жабракам
 пасья другой нарады
 вырашаюць купіць поле ганчара
 і зрабіць там
 могілкі для чужынцаў
 як бы аддаць
 грошы за сьмерць —
 сьмерці
 вьйсьце
 было далікатнае
 дык чаму ж
 цягам стагодзьдзяў гудзе
 назва гэтага месца
 акелдама
 акелдама
 то бок — зямля крыві

ГУЛЬНЯ ПАНА КОГІТА

1.

Улюбёная забава
 Пана Когіта
 гульня Крапоткін
 гульня Крапоткін
 мае шмат вартасьцяў
 яна разьвівае гістарычнае ўяўленьне
 пачуцьцё салідарнасьці
 адбываецца на вольным паветры
 яна багатая на драматычныя эпізоды
 яе правілы шляхетныя
 заўсёды прайграе дэспатызм
 Пан Когіта расстаўляе фігуры
 на вялікай дошцы фантазіі
 кароль — гэта Пётар Крапоткін
 у Петрапаўлаўскай крэпасьці

сланы — тры салдаты на варце
ладзьдзя — выратавальная карэта
Пан Когіта мае на выбар
шмат роляў
ён можа граць
чароўную Соф’ю Мікалаеўну
якая праносіць плян уцёкаў
у футарале гадзінніка
а можа быць скрыпачом
у шэрым доме
які спэцыяльна зьнялі
на супраць турмы
і граць «Выкраданьне з сэралю»
што азначае вуліца свабодная
але найболей
Пан Когіта любіць
ролю доктара Арэста Вэймара
у самы драматычны момант
ён загаворвае зубы салдату ў браме
— ці бачыў ты Ваня мікроба?
— ня бачыў
— а ён гад па табе поўзае
— не кажыце ваша мосьць
— кажу табе поўзае і нават мае хвост
— вялікі?
— вярсты дзьве ці тры
тады футровая шапка
спадае на авечыя вочы
цяпер
гульня Крапоткін
рухаецца хутка
кароль-вязень імчыцца вялікімі скачкамі
на хвілінку забытаўся ў флянэлевым халаце
скрыпач у шэрым доме
грае «Выкраданьне з сэралю»
чуваць крык «лаві»
доктар Арэст вярзе пра мікробаў
стук сэрца
падкаваньня боты па бруку
нарэшце выратавальная карэта
у сланоў няма ходу

*Пан Когіта
цешыцца як дзіця
зноў выйграў гульнію Крапоткін*

2.

*колькі год
колькі ўжо год
гуляе Пан Когіта
але ніколі
не спакушала яго
роля героя ўцёкаў
ня дзеля пагарды
да блакітнай крыві
князя анархістаў
і не таму што ня любіць
тэорыі ўзаемадапамогі
і вядома ж не з баязьлівасці
Соф'я Мікалаеўна
скрыпач з шэрага дому
доктар Арэст
таксама рызыкавалі
зь імі аднак
Пан Когіта
атаясамлівае сябе амаль цалкам
пры неабходнасці
ён мог бы быць нават канём
у карэце ўцёкача
Пан Когіта
хацеў бы быць пасярэднікам свабоды
трымаць ніткі ўцёкаў
праносіць цыдулку ў турму
падаваць знак
даверыцца сэрцу
чыстаму інстынкту сымпатыі
але ён ня хоча адказваць за тое
што напішуць барадачы
з убогай фантазіяй
у часопісе «Freedom»
ён задаволены сьціплай роляй
і ня будзе жыць у вяках*

ШТО Я БАЧЫЎ

Памяці Казімежа Мачарскага

*Я бачыў як прарокі рвалі прыклееныя бароды
як фальшываманэтчыкі ўступалі ў сэкту й хвасталі сябе бізунамі
як кáты пераапраналіся ў авечыя скуры
і сыходзілі ад народнага гневу
граючы на жалейках
я бачыў бачыў
я бачыў чалавека пасья катаваньняў
цяпер ён сядзеў у бясьпецы ў сямейным коле
апавядаў анекдоты еў суп
я глядзеў як ён размыкае вусны
дзясны — дзьве цярновыя галінкі зь якіх садралі скуру
у гэтым было столькі ганьбы
аголенасьці
прыніжэньня
а потым
акадэмічныя ўшанаваньні
шмат публікі кветкі
душна
нехта ўвесь час казаў пра скажэньні
я згадваў яго скажонья вусны
ці гэта апошня дзея
у п'есе Ананіма
дубовай нібы труна
поўнай глухіх рыданьняў
і рогату тых
якія ўздыхнулі з палёгкай
бо зноў удалося
ачысьцілі сцэну ад мёртвага рэквізыту
і падымаюць
павольна
акрываўленую заслону*

1956

ФАТАЗДЫМАК

*З гэтым хлопчыкам нерухомым нібы страла Зэнона
 хлопчыкам у высокай траве што я агульнага маю
 хіба што дату народзін і папілярныя лініі
 здымаў мой бацька наконадні другой пэрсідзкай вайны
 лістота й аблогі падказваюць што быў жнівень
 птушкі зьвінелі цыкады водар збожжжа й дастатку
 унізе рака што на рымскіх мапах звалася Гіпаніс
 вадападзел і блізкая бура казалі хавацца ў грэкаў
 прыморскія іх калёніі былі зусім недалёка
 хлопчык сьмяецца даверліва сьвятло азмрачаюць толькі
 цень саламянага капелюша цень хваіны цень дому
 а калі зарыва толькі зарыва захаду
 мой дарагі мой Ісак нахілі галаву
 гэта толькі хвіліна болю а потым будзеш
 чым толькі хочаш — ластаўкаю палявою лілеяй
 я павінен праліць тваю кроў мой маленькі
 каб ты застаўся нявінны ў спалаху летняй маланкі
 ужо назаўсёды ў бясьпецы як муха ў бурштыне
 прыўкрасны як захаваны ў вугалі папараці сабор*

ШТО Я МАГУ ЗРАБІЦЬ ДЛЯ ВАС ЯШЧЭ

*Шмат чаго
 адчыніць акно
 направіць падушку
 халодную выліць гарбату
 — і гэта ўсё
 — усё
 так мала
 і так шмат
 бо трэба гэта ўсё
 зрабіць старанна
 і з сэнсам
 каб адчыніць акно на ўсю вясну
 каб пухам галаве была падушка*

*Пераклаў з польскай Андрэй Хадановіч наводле: Zbigniew Herbert.
 — Wiersze wybrane. — Kraków, 2007.*

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Рэканструкцыя паэта

Галасы:

П р а ф э с а р

Г а м э р

Э л ь п э н о р

Г о л а с ж а н ч ы н ы

П р а ф э с а р (*пачынае заўсёды аднолькава, нібы кружэлка, пушчаная не з пачатку*). ...эцыі. Былі выкапаняныя фрагмэнты... У ніжняй частцы... Артэміды ў Мілеце.

Яна была адкрытая на пачатку XX стагодзьдзя Эвансам і не была дасьледавана да канца. Адкрывальніка ўвёў у зман вялікі слой друзу, зацьвярдзелага, як скала, пад якім Эванс ужо не спадзяваўся нічога знайсці. Мы ўзялі пад увагу крыніцы, што праўда, досыць позьнія — часу пэрсідзкіх войнаў, я маю на ўвазе Апалядора з Дыяроса і перадусім Эўтыфрона Старэйшага, гісторыка другараднага, але досыць аўтарытэтнага, які...

Вада капае з крана.

...чаканьні і робіцца рэвалюцыйнай для навукі падзеяй. У частцы, якую мы называем Трэцім Горадам, мы адкрылі найдаўнейшыя вядомыя запісы гамэрыдаў, што ўяўляюць сабой несумненныя фрагмэнты «Іліяды», прынамсі на два стагодзьдзі старэйшыя за канчатковую афіцыйную рэдакцыю, у якой гэтая паэма дайшла да нашага часу. Экспэдыцыя, што паралельна з намі працавала на востраве Мілэс, таксама адкрыла пісьмовыя крыніцы, якія ня маюць каштоўнасьці з мастацкага гледзішча (зрэшты, я вярнуся да іх пры канцы), аднак важныя для пацьвярджэньня нашага тэзісу, што актыўны мастацкі асяродак знаходзіўся ў Малой Азіі, а не на паўвостраве, які...

Вада капае з крана.

...кім жа быў гэты Ананім? Мы ведаем толькі тое, што ён быў грэкам, але па фрагмэнтах, якія ён пакінуў, мы можам адтварыць ягоны партрэт.

Вось жа, гэта быў чалавек на вяршыні кар’еры, шчаслівы (каштоўныя заўвагі пра мастацтва пазалоты), моцная асоба, што ўражвае перадусім вялізарнай стрыманасьцю і спакоем. Ніякай нэрвовасьці, ані найменшага злоўжываньня экспрэсіўнымі сродкамі, якое, на жаль, так моцна псуе сучаснае мастацтва. А перадусім — тут хочацца павысіць голас — ніякага павышэньня голасу: гармонія ў пачуцьцях — гармонія ў мове. Нават на жорсткасьці вайны ён глядзіць халодным позіркам сапраўднага эпіка. Шляхетная стрыманасьць і годная павага ўбіраюць гэтыя абломкі ў простыя і велічныя строі. Глыбокае веданьне жыцьця дазваляе яму закранаць шырокі спэктар тэмаў, які мы можам падзяліць на сем групаў:

- 1) тэмы ваенныя;
- 2) тэмы зь міталёгіі й генэалёгіі;
- 3) тэмы любоўныя;
- 4) тэмы жывёлагадоўлі (каштоўная згадка пра выпас авечак);
- 5) тэмы, якія датычаць мэталюргіі (бронза, медзь, жалеза);
- 6) тэмы, зьвязаныя з штодзённым жыцьцём;
- 7) і іншыя.

Вада капае з крана.

...вось, напрыклад, фрагмэнт, што сьведчыць пра паэтычнае ўяўленьне Ааніма:

*Мчыцца Гэрмэс крыланогі да ложа, дзе Горгій, спачыўшы,
Храпам сваім падпірае шацёр палатняны намёта,
Шэпча на вуха ён соннаму, раячы ўзяць бок Гімэда,
Бацька якога на востраве Лемнас, багатым пшаніцай,
Гаспадаром быў; а брат яго, моцны ў двубоях Атархас,
Пераплываючы праз Гелеспонт, зьведаў гнеў Апалёна —
За Брысэіду, што гвалтам забрана была й нарадзіла
Кастара, бедаў прычыну, які, абражаючы бацьку,
Белабародага Нікаса...*

Звон разьбітага шкла.

Г а м э р (*крычыць*). Досьць! Не магу слухаць гэтай пародыі. Спачатку Вэргілій, потым перакладчыкі, філёлягі, археолёгі...

Ад мяне не засталася нічога, акрамя падручніка міталёгіі і мадэлі для стылістычных разбораў.

Мне сорак пяць гадоў. Я жыву ў Мілеце. Маю жонку, сына, дом з садам.

Я вельмі люблю Мілет. Гэта горад руху. Ақурат столькі шуму, колькі патрэбна для жыцьця. Здаровы клімат. Прыязная і багатая публіка.

Раней я працаваў на караблі. Але здарыўся няшчасны выпадак, я ўпаў на палубу і страціў зрок, дактары казалі, што гэта проста шок, што гэта пройдзе.

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Але цалкам не прайшло. Я ўжо ня мог працаваць у моры, і таму працаваў у порце вартаўніком. Я заўсёды меў добры голас. Моцны, як шторм. Сябры пераконвалі, каб я зладзіў канцэрт. Я так і зрабіў — усім спадабалася. Ну чым ня шчасце, каб ня гэтыя вочы. Доктары кажучь мне як найбольш перабываць у цемры і пазьбягаць сонца. Жонка замыкае мяне дома. Так што я мушу ўцякаць, што выглядае трохі камічна.

Я не магу спыніцца цяпер, калі я маю найбольшы посьпех. Праз пару гадоў змагу пайсьці на пэнсію. Куплю вялікі гатэль у цэнтры гораду. Поўны жыцьця і шуму — ад сутарэньняў, дзе бочкі зь віном, да найтаньнейшых пакойчыкаў, дзе каханкі шэпчуцца пад страхой. Тады я буду берагчы вочы. Буду глядзець праз прымружаныя павекі на сьвет, што прыходзіць да мяне. Хацеў бы таксама працаваць над тэорыяй эпапэі. Здаецца, у гэтай галіне я сёе-тое зрабіў.

Для маіх папярэднікаў эпапэя была раўнінай. Бубнілі манатонным голасам пра бітвы, паходы, разбураныя гарады і агонь. Усё відаць здалёк, і таму ўсё надта плоскае. А я ўвайшоў усярэдзіну. Зрабіў з эпапэі гару, цяжкую матэрыю, што рухаецца зь зямлі да неба і дасягае багоў.

Мае папярэднікі авалодвалі пачуццямі, авалодваючы голасам. Сьмешны намер і хлусьня супраць прыроды. Я адкрыў чалавечую патрэбу крыку. Пакуль страх жыве ў чалавеку, трэба крычаць.

Цяпер поўдзень. Горад белы ад сьпёкі. Усё пакрыта пылам цішыні, але пад сподам — крык.

Г о л а с ж а н ч ы н ы. Куды, Гамэр?

Г а м э р. Хачу прайсьціся.

Г о л а с ж а н ч ы н ы. Але ж ты ведаеш...

Г а м э р. Ведаю, ведаю.

Г о л а с ж а н ч ы н ы. Учора зноў балелі.

Г а м э р. Але сёньня лепей.

Г о л а с ж а н ч ы н ы. Не хадзі на рынак. Абяцай.

Г а м э р. Абяцаю.

Г о л а с ж а н ч ы н ы. І пазьбягай сонца. Эльпэнор, пільнуй бацьку.

Э л ь п э н о р. Зноў мы ня слухаемся.

Г а м э р. Цяжка, малы. Не магу ўседзець дома.

Э л ь п э н о р. Чаму?

Г а м э р. Калі набліжаецца поўдзень, немагчыма вытрымаць цішыню. Чуваць, як на страсе раяцца восы. Скура дранцьвее.

Э л ь п э н о р. Але ты маеш спакой. Можаш складаць вершы.

Г а м э р. Тады я ня думаю пра вершы.

Э л ь п э н о р. А пра што?

Г а м э р. Пра рынак. Як пра мора: каб увайсьці па шыю.

Э л ь п э н о р. Так моцна любіш рынак?

Г а м э р. Няма нічога прыгажэйшага, сынку. Праснакі з дыбуляй пахнуць лепей ад мармуру. І я аддам іянійскую капітэль за галоўку капусты.

Э л ь п э н о р. Што ў гэтым добрага?

Г а м э р. Усё, дурненькі. Колеры, водары, шум. Усе галасы жыцьця: мармытаньне жабракоў, дзявочы віскат у натоўпе, барабан вартаўніка, крык гандляроў гароднінай і рыканьне прывязанай за рогі жывёлы. А потым прыходзіць паэт і пачынаецца змаганьне.

Э л ь п э н о р. Змаганьне?

Г а м э р. Так. Я мушу іх перакрычаць, заглушыць, адабраць у іх голас, праглынуць яго і нарадзіць зь сябе.

Э л ь п э н о р. Гэта вялікая пакута.

Г а м э р. Але й радасьць. Я тады поўны, як сьвет.

Э л ь п э н о р. Якраз гэтага я найбольш не люблю, калі пад канец... ты павышаеш голас і пачынаеш крыгаць.

Г а м э р. Чаму?

Э л ь п э н о р. Так, нібыта ты баіся і просіш ратунку. Ці ты баіся тады?

Г а м э р. Не. Тады я змагаюся.

Э л ь п э н о р. З кім?

Г а м э р. Са страхам.

Галасы рынку.

Г а м э р. Але мы ўжо на месцы. Пачынаем працаваць.

Э л ь п э н о р. Грамадзяне! Шырока вядомы на кантынэнце і астравах паэт Гамэр, на вашыя шматлікія просьбы, нягледзячы на загрузанасьць працай, вырашыў даць канцэрт. Апісаньне сёмай бітвы пад Трояй. Выконваецца ўпершыню. Твор скончаны сёньня на сьвітанку і нідзе не публікаваўся. Частка даходу пойдзе на рэлігійныя мэты: пакупку шкляных вачэй для статуі Гэры.

Г а м э р (*на фоне музыкі, што робіцца ўсё мацнейшая*).

*Крочыць сьвітанак ружовым дажджом на дахоўцы нябёсаў.
Птушка задушана ў сьне. Плёскае хваляў ідзе ад затокі.
Белы туман, як мярцвяк, падымаецца ціха над багнай.
Вецер кудлаціць намёты са скуры й чуваць у намётах
Лязгат, з мэталам мэтал сустракаецца, гучныя крыкі
Дзень вызваляюць, загорнуты ў шчыльнае покрыва ночы,
Нібы зь пялюшак дзіця, каб на поўныя дыхала грудзі.
Першым шыхтуе байцоў Агамэмнан, глядзіць, прысьпяшае;
Зь ім Пірамэд, Архімэд з Эўрылэхам, і Кастар, і Пандар.
Сьвіст бізуноў, капыты, крыкі вояў і колаў рыпеньне
Будзяць траянцаў, і вось адчыняецца з бразгатам брама.
І два атрады, пяхотнікі й коньніца, сталі ў чаканьні,
Як два лясы, праз малочны туман ледзьве бачныя воку.
Меч Агамэмнан бярэ. На халодным вятры яго студзіць —
І награве адзіным узмахам, чапляючы сонца:
Чутна шыпеньне жалеза — і сьцішаны выгук натоўпу.*

*Рушылі. Шум невыносны, бы кроцаць па скалах тытаны,
Пляжачы горы сандалямі; камень крышыцца аб камень,
Б'ецца мэтал аб дасьпехі, грыміць дасканалаю мовай
Рэчаў, а людзі нямыя, скаваныя путамі руху
Й думкай пра цёмныя воды Эрыбу.
Вось Эўрылэх б'ецца поруч з Аяксам. Аякс яму кажа
(Помнячы сон і прароцтва, і слуп пераломлены дыму):
— Будзь асьцярожны, мой мілы, бо лучнік траянцаў Дэмэтар...
Дзіда спыніла размову, забіўшы вазьніцу Аякса.
Крык быў кароткі, нібыта парванья лейцы, што цягнуць
Коні здзічалыя. Страх напаўняе людзей і жывёлу.
Пот і трымценьне ў каленях. Старчма валасы пад шаломам.
Вось жа, каб вусьціш адолець сваю, велізарны шчыт крыку
Грэкі паднялі ўгару — і красуе вялікая бітва.
Лямант, любімы багамі, як тлустае мяса ахвяраў,
Увышыню прарастае, сягаючы боскіх ружовых
Ад асалоды вушэй. І багі — уступаюць у бойку.
Так пачынаецца эпас. Але што такое паэма,
Як не крывавае суплёт ваяроў і багоў, і мэталу,
Вузел сьмяротных канвульсіяў зь пеўнем чырвоным уверсе?
І апявае пагібель той певень, той певень той пе...*

Раптоўная паўза.

Г а м э р. Эльпэнор!
Э л ь п э н о р. Я тут, бацька.
Г а м э р. Хадзем дадому.
Э л ь п э н о р. Што здарылася, бацька?
Г а м э р. Адвядзі мяне дадому.
Э л ь п э н о р. Але ты мусіш скончыць. Усе гэтага чакаюць.
Г а м э р. Дадому.

Выходзяць з шуму, паўза.

Г а м э р. Ідзі паволі, мой малы. Нешта з маімі вачамі.
Э л ь п э н о р. Баляць?
Г а м э р. Не.

Паўза.

Г а м э р. Нахіліся бліжэй, сынку, і паглядзі мне ў вочы. Што ты бачыш?
Э л ь п э н о р. Сябе ў сярэдзіне. І дрэвы. І горад.
Г а м э р. А я гэтага ня бачу. Нічога. Нічога.
Э л ь п э н о р. Бачыш толькі цемру? Так, як раней, калі з табой гэта здары-
лася?

Г а м э р. Нават цемры ня бачу. Нічога.

Паўза.

Э л ь п э н о р. Ты стаміўся, бацька. Белы бляск ідзе ад каменя.

Г а м э р. Белы, ты кажаш.

Э л ь п э н о р. Так. Хіба гэта дзіўна?

Г а м э р. Не, гэта нармальна. Дзіўна тое, што ў мяне цяпер у вачах. Гэта нават не чарната. Гэта колер пустаты.

Паўза.

Г а м э р. Абсалютна не разумею, што здарылася. Як ты думаеш?

Э л ь п э н о р. Вернесься дадому і адпачнеш.

Г а м э р. Але ж я не асьлеп.

Паўза.

Г а м э р. Калі я сьпяваў пра сьмерць вазьніцы, я бачыў яшчэ цалкам добра. Я заўважыў, як Сэфар пакінуў рэзаць барана, выцер рукі ад крыві аб фартух і рушыў да нас. У гэты момант яны ўсе былі ў мяне ў руках. Я быў шчаслівы.

Э л ь п э н о р. Ведаеш што, бацька. Заплюшчы вочы. Я буду цябе весьці. Калі ў цябе будуць заплюшчаныя вочы, ты лепей адпачнеш.

Г а м э р. Так. Маеш рацыю. Гэта супакойвае.

Э л ь п э н о р. А я што казаў.

Г а м э р. Страшна глупа мець расплюшчаныя вочы і ня бачыць нічога.

Паўза.

Г а м э р. Як ты думаеш, калі я расплюшчу вочы, я буду бачыць?

Э л ь п э н о р. Напэўна. Але пакуль так не рабі. Няма чаго сьпяшацца.

Г а м э р. Так. Няма чаго сьпяшацца.

Э л ь п э н о р. Можна, ты хочаш сесьці?

Г а м э р. З прыемнасьцю, але спачатку выйдзем з гораду. А то муры змыкаюцца нада мной, як вада.

Паўза.

Э л ь п э н о р. Ты прыўкрасна сьпяваў.

Г а м э р. Гэта са страху. Ад ранку мяне перасьледаваў страх. Я хацеў забіць яго крыкам.

Э л ь п э н о р. Ты забіў яго паэзіяй.

Г а м э р. Паэзія — гэта крык. Ведаеш, што застанецца ад паэмы, калі прыбраць зь яе лямант?

Э л ь п э н о р. Ня ведаю.

Г а м э р. Нічога.

Паўза.

Г а м э р. Як ты думаеш, яно так не застанецца?

ЗЬБИГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Э л ь п э н о р. Напэўна пройдзе. Табе ня лепей?
Г а м э р. Лепей. Але пакуль я не хацеў бы расплюшчваць вачэй.
Э л ь п э н о р. Зразумела.
Г а м э р. Давай сядзем тут. Дзе мы?
Э л ь п э н о р. Каля фантана Пана.
Г а м э р. Ну, вядома, я ж яго чую. Мы ўжо за два крокі ад дому.
Э л ь п э н о р. Нам няма чаго сьпяшацца.
Г а м э р. Маеш рацыю, сынку. Ня будзем сьпяшацца.

Паўза.

Г а м э р. Калі ў мяне заплюшчаныя вочы, я супакойваюся. Але ўрэшце трэба будзе іх расплюшчыць.

Э л ь п э н о р. Паспрабуем перад самым домам.

Г а м э р. Добра.

Э л ь п э н о р. Што ты робіш, бацька?

Г а м э р. Вывучаю твар. Усё на сваіх месцах. Вочы на сваім месцы. Брыдкае пачуцьцё, калі цябе раптам пакідае штосьці вельмі-вельмі тваё.

Э л ь п э н о р. Добра тут.

Г а м э р. Так, добра. Спакой, цень.

Э л ь п э н о р. Кладзіся на лаўку. Я накрыю табе твар плашчом.

Г а м э р. Ты апякуеся мной, нібы Антыгона Эдыпам. Толькі Эдып асьлеп па-сапраўднаму. Скажы што-небудзь, сынку.

Э л ь п э н о р. Калі мы купім гатэль, табе ня трэба будзе выходзіць з дому. Сонца табе шкодзіць.

Г а м э р. Так. Вельмі шкодзіць.

Э л ь п э н о р. Гатэль будзе сярод дрэваў. У ценю.

Г а м э р. Трэба будзе яго неяк назваць.

Э л ь п э н о р. «Пад купцом-храпуном». Гэта прыцягне купцоў і зладзеяў.

Г а м э р. Альбо «Пад вокам у Зэўса». Гэта прыцягне пілігрымаў і памяркоўных атэістаў.

Э л ь п э н о р. У нас будзе шмат прыслугі.

Г а м э р. І мора віна. Толькі ў мяне і ў цябе будзе ключ ад піўніцы.

Паўза.

Э л ь п э н о р. Бацька, хадзем.

Г а м э р. Добра. Хадзем. Гэта ўжо недалёка, праўда?

Э л ь п э н о р. Яшчэ гэты паварот.

Г а м э р. Пазнаю па жвіры: я цяпер бачу ступамі.

Э л ь п э н о р. Ну вось і дом. Наш дом, бацька. Зірні.

Гамэр крычыць.

П р а ф э с а р. ...эцыі. Як я ўжо адзначыў, гэтае другое адкрыцьцё ўласна ня мае вялікага значэньня. Ананім зь Мілёсу ў параўнаньні з Ананімам зь Мілету — нібы карлік побач з волатам.

Вада капае з крана.

...тэмы няважныя і звычайныя. Так, Ананім без ваганьняў прысьвячае верш тамарыску, расьліне вульгарнай, шырока распаўсюджанай і абсалютна бескарыснай.

Г а м э р.

*я апавядаў пра бітвы
пра вежы і караблі
пра ваяроў якіх рэзалі
і вояў якія рэзалі
ды забыў апавесьці адно
я сьпяваў пра марскія бурны
і руйнаваньне муроў
аб тым як палае збожжа
як падаюць долы пагоркі
ды забыўся пра тамарыск
як працяты кап'ём
ляжыць
і сьціснуўшы вусны
сьмяротнае раны
ня бачыць
ні мора
ні гораду
ні сяброў
а бачыць
ля твару свайго
тамарыск
караскаецца
на высокую самую
высахлую галінку
тамарыска
лісты абмінае
зьялёны карычневы
мкнецца
узлезьці на неба
бяз крыл
без крыві
без прытомнасьці
без —*

П р а ф э с а р. Выпадковасьць тэмы суправаджаецца заняпадам формы, якая...

Вада капае з крана.

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Г а м э р. Ну, што ж, мушу прызнацца. Гэта я напісаў пра тамарыск. Як да гэтага дайшло?

На трэці дзень пасля няшчаснага выпадку на рынку я выехаў зь Мілету. Адзін. Такая сабе пілігрымка да сьвятога месца. Сьвятым месцам быў востраў Мілэс. Крыніца і храм Зэўса Цудатворцы.

ЛЯ крыніцы быў вялікі натоўп. Згодна з інструкцыяй жрацоў, трэба было абпырсацца сьвятой вадой і гучна выказаць просьбу. Шум быў неверагодны. «Гіпіяс просіць, каб у яго адрасла адрэзаная нага». «Антыклея благае, каб яна зноў магла нарадзіць і каб да яе вярнуўся муж». Я крычаў найгучней, голасам цёмным і цяжкім ад сьлёз: «Гамэр патрабуе, каб да яго вярнуўся зрок!» Тры дні — і ніякага цуду.

Уначы я пайшоў да храму і паўтарыў просьбу. Голас абвіўся вакол калёнаў, адбіўся ад столі і плоска ўпаў мне пад ногі. Я ўзьлез на алтар і дакрануўся да твару бога. Яго вусны былі затуленыя, як ракавіна. Ён быў сьляпы, як я.

Мне стала шкада яго — і, каб яго пацешыць, я склаў маленькую оду.

*Я доўга кідаў угару
тоўстую вярхоўку свайго крыку
каб сьцягнуць цябе на зямлю
пяцля вярталася пустая
цяпер я ведаю
ані з крыві
ані з косьці
ані нават
зь цела думкі
толькі ў вялікай цішы
можна адчуць
пульс твайго існаваньня
нястомны і прывідны
як хваля сьвятла
прывабны
як усё чаго няма
і я складаю табе гімн
кранаючы цела
тваёй адсутнасці*

Я ня меў шмат часу, каб займацца богам. Бо адбываліся важнейшыя рэчы. У цемры й маўчаньні дасьпявала маё цела. Яно было, як глеба напрудвесні, поўнае непрадчуваных магчымасьцяў. На маёй скуры вырастаў новы дотык. І я пачаў адкрываць сябе, дасьледаваць і запісваць.

*Найперш апішу сябе
пачну з галавы*

ці лепей з нагі
 дакладней зь левай нагі
 ці з рукі
 зь мезенца левай рукі
 мой мезенец
 цёплы
 крыху загінаецца ўнутар
 з трох частак складаецца
 і заканчваецца пазногцем
 вырастае проста з далоні
 а рос бы асобна
 някепскім бы быў чарвяком
 гэта ўнікальны палец
 адзіны на свеце мезенец левай рукі
 дадзены мне непасрэдна
 ўсе іншыя пальцы на левых руках
 ня больш чым абстракцыя
 з гэтым жа
 мы маем адзін дзень народзін
 адзіны дзень сьмерці
 адну на дваіх адзіноту
 і толькі кроў
 скандуючы цёмныя таўталёгіі
 зьвязвае далёкія берагі
 ніткай паразуменьня

Вельмі асыцярожна я пачаў вывучаць сьвет. Усё, што я ведаў пра яго дагэтуль, было непрыдатнае. Як дэкарацыі зь іншай п'есы. Трэба было спазнаваць нанова, пачынаючы ня з Троі, не з Ахіла, а з сандалі, са спражкі на сандалі, з каменьчыка, які выпадкова зачапіў на дарозе.

Каменьчык
 дасканалае стварэньне
 ён роўны сабе самому
 бароніць межы свае
 мае ў сабе колькі трэба
 каменнага сэнсу
 з пахам які не нагадвае ні пра што
 не абуджае ні вусьцішы ні жаданьня
 ягонья жарсьць і холад
 слушныя й поўныя годнасьці

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

*і я адчуваю цяжкія згрызоты
калі бяру яго ў рукі
і ў яго шляхетнае цела
пранікае фальшывая цеплыня
камяні ня зробяцца свойскімі
будуць вечна глядзець на нас
сьветлым спакойным позіркам*

Я ніколі не вярнуся ў Мілет. Там застаўся мой крык. Ён мог бы дагнаць мяне ў нейкім завулку й забіць.

*Паміж крыкам народзін
і крыкам сьмерці
разглядайце свае пазногі
заход сонца
ці рыбін хвост
а таго што вы ўбачыце
лепш не выносьце на рынак
не прадавайце па зьніжаных коштах
ня трэба крыку
багі як каханкі
вельмі любяць маўчаньне
між шумам пачатку
і шумам канца
будзьце нібы некранутая ліра
якая ня мае голасу
і мае ўсе галасы*

Гэта толькі пачатак. Пачатак заўсёды сьмешны. Я сяджу на найніжэйшай прыступцы храма Зэўса Цудатворцы і апяваю мезенец, тамарыск, каменьчыкі.

Я ня маю ні вучняў, ні слухачоў. Бо ўсе яшчэ ўглядаюцца ў вялікі пажар эпапэі. Але ён ужо дагасае. Хутка застануцца адно абпаленыя руіны, у якіх паселіцца трава. Я — гэтая трава.

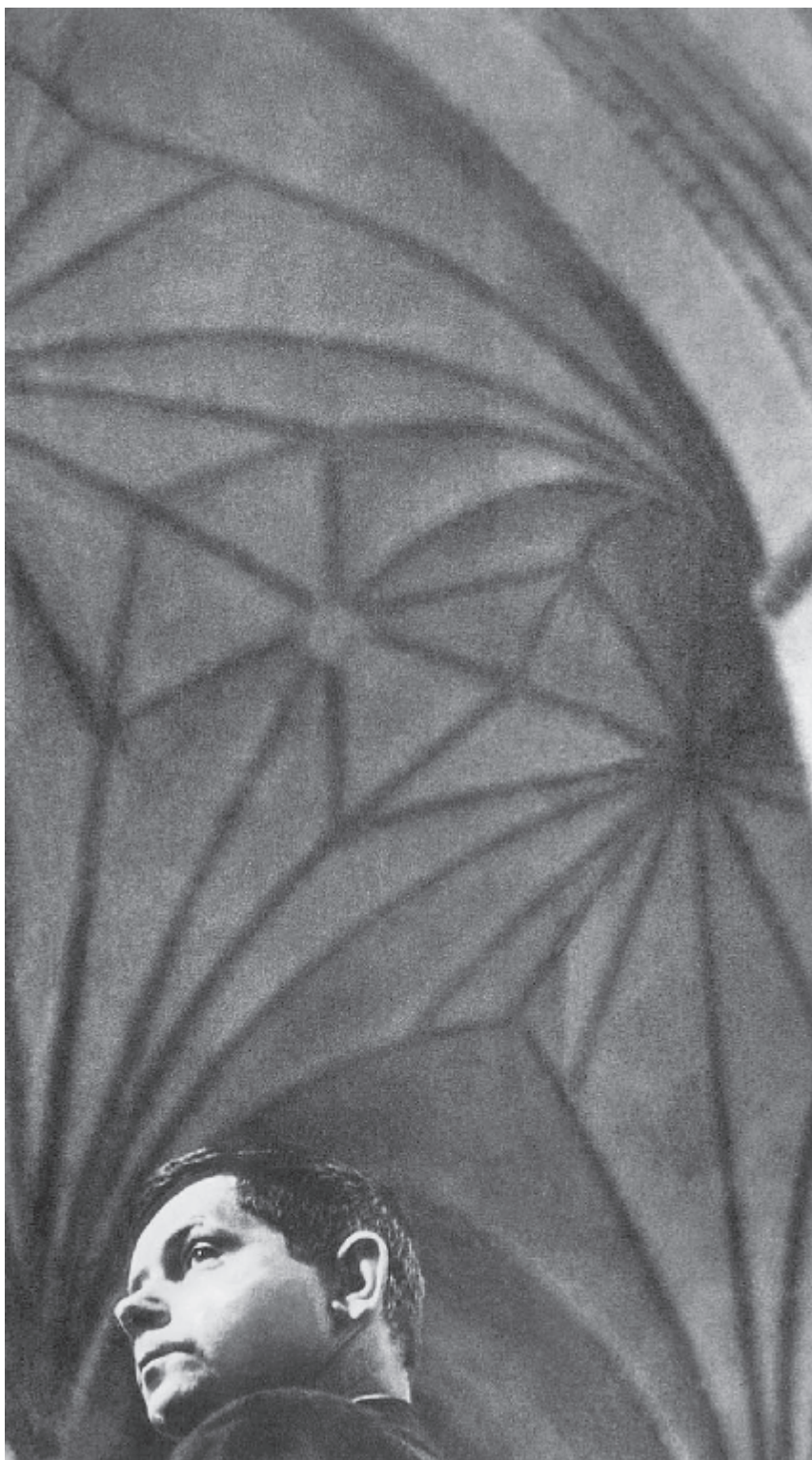
Часам думаю, што, можа, мне ўдасца з новых вершаў вывесці новых людзей, якія ня будуць дадаваць жалеза да жалеза, крык да крыку, страх да страху.

Бо можна і — зерне да зярня, ліст да ліста, радасьць да радасьці.

І слова да маўчаньня.

П р а ф э с а р. ...эцыі. Убогасьць паэтычнага сьвету Ананіма зь Мілёсу дае падставы дапускаць, што ён ня меў наступнікаў і што...

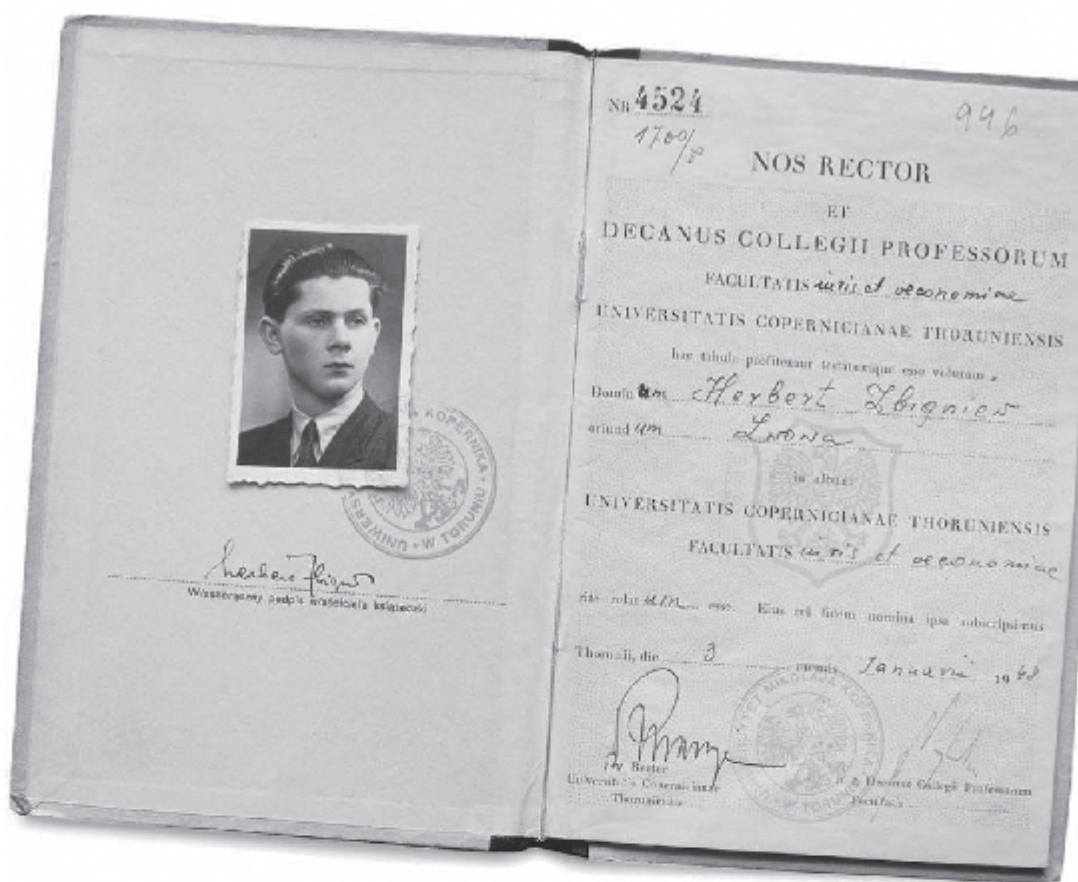
Пераклаў з польскай Андрэй Хадановіч наводле: Zbigniew Herbert. — Dramaty. — Wrocław, 1997.

Зьбігнеў Гэrbэрт.

Гэты і іншыя рысункі паходзяць з асабістых нататкаў Гэrbэрта.

Залікоўка Зьбігнева Гэрбэрта, унівэрсытэт Мікалая Капэрніка ў Торуні, 1948.

riy de zepit

Vezfely

Anna kezvati
vezsor hely mellet i buda
csontok zelene konyag

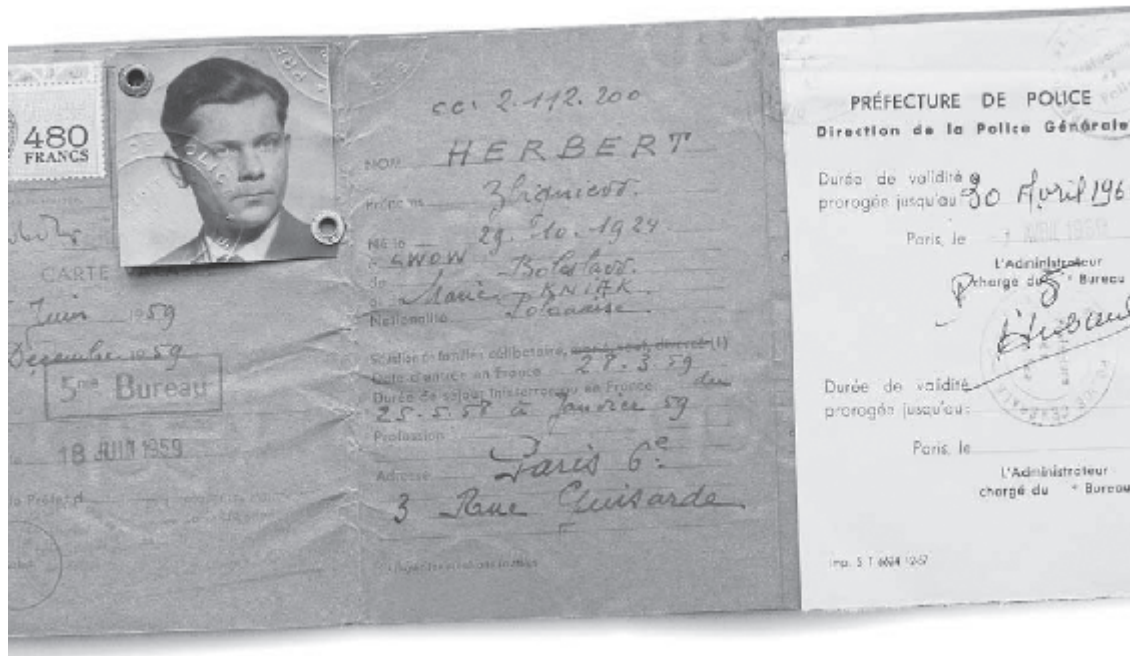
Kosiol su Mafpoley

Janosi: Jule Szozmani nist, tye
Koz, Zoli, Ivan: hel
Kama: Guialto
Blada Zynofur
Tule Spelmene
Milezemi
Tulle willie
inspire
me izlem doka

Poleg witosi: nose
wyt bunnai vezfely

Від на жыхарства ў Францыі. 1959.

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Душачка

З кнігі эсэістыкі «Лябірынт над морам»

Незаўважна, каб Фройд дзе-небудзь уздымаўся над уласнай псыхалёгіяй, і незразумела, якім чынам ён хоча вызваліць хворых ад тых пакутаў, ад якіх сам церпіць як лекар.

К. Г. Юнг

Ужо ня памятаю дакладна, пры якіх абставінах я натрапіў на гэты тэкст. Было гэта, верагодней за ўсё, у пэрыяд, калі я пісаў эсэ пра Акропаль, а паколькі праца не ішла, то, як звычайна ў такіх выпадках, я ратаваўся чытаньнем, закопваўся ў даклады, рэфэраты, артыкулы, рассыпаня па спецыялізаваных археалагічных часопісах, рабіў зь іх выпіскі, загадзя сумнеючыся, ці яны на што-небудзь прыдадуцца. Я падманваў перадусім сам сябе. Я хацеў як бы апраўдацца перад сабой, маўляў, я не лайдачу, не ўпадаю ў духоўную прастрацыю, я працую, проста іначай, — выконваю працу бясплённую і нудную, спадзеючыся, што зь бясплёнасьці і нуды блісьне раптам чысты промень натхненьня. У той жа час кожная шуфляда сыстэматычнага каталёгу ў бібліятэках, куды я хадзіў, стракацела сотняй назваў на розных мовах і, здавалася, прамаўляла: «Навошта працуеш, усё ўжо напісана, у гэтай галіне няма чаго дадаць. Адзіная роля, якую ты можаш сабе здабыць, — роля кампілятара».

І менавіта ў гэты пэрыяд неспакою і разладу мне ў рукі трапіў ліст Зыгмунда Фройда да Рамэна Раляна, напісаны з нагоды 70-гадовага юбілею апошняга, і, як вынікае з характару гэтага ліста, прызначаны для памятнай кнігі, якую сябры выдалі ў гонар вялікага пісьменьніка.

Калі апусьціць эпістальярныя ўступ і заканчэньне, гэты ўрывак з Фройда можна трактаваць як эсэ, тым цікавейшае, што стваральнік псыхааналізу ўжывае гэты мэтад да самога сябе, дакладней, да пэўнага эпизоду ўласных перажываньняў. Гэты эпизод, адзелены ад аўтара трыццацьцю зь нечым гадамі і, на першы погляд, найбанальнейшы — паводле прызнаньня Фройда — упарта ўсплывае ў сьвядомасьці, прычым без выразных на тое прычынаў.

Вось жа, у 1904 годзе, як і штогод напрыканцы жніўня ці на пачатку верасня, Фройд разам з малодшым братам вырашаюць прабавіць адпачынак на Міжземным моры. На гэты раз, аднак, у іх меней вольнага часу, таму яны едуць не ў

Італію, як звычайна, а ў Трыест, маючы намер выправіцца адтуль на некалькі дзён на выспу Корфу. Выпадкова сустрэты ў Трыесьце знаёмы актыўна адгаворвае іх ад гэтай ідэі. На выспах гэтай парой году вельмі сьпякотна — тлумачыць знаёмы — значна прыемней было б выправіцца ў Афіны. Найзручней плысьці на караблі, бо тады застанецца тры дні на знаёмства з горадам.

Гэтая, здавалася б, разумная і спакусьлівая прапанова, як ні дзіўна, пазбаўляе абодвух братоў гумору. Яны ў нерашучасьці блукаюць па горадзе і без энтузіязму абмяркоўваюць ідэю зьездзіць у Афіны, знаходзячы на сваім шляху адно перашкоды. Але калі надыхозіць гадзіна адкрыцьця «Лойда», яны матэрыялізуюцца перад акенцам касы і купляюць квітку, нібы забыўшыся на момант пра нядаўнія прырэчаныя.

«Папоўдні ў дзень нашага прыбыцьця, калі я апынуўся на Акропалі і акінуў поглядам краявід, мяне раптам наведла дзіўная думка: «А гэта ўсё і праўда існуе — як мы і вучылі ў школе». Гэта ня надта арыгінальнае назіраньне, але яно трапна перадае адчуваньне ўсіх, хто ўпершыню стаіць перад Калёсам, статуяй Вэнэры Мілёскай ці Монай Лізай. І акурат углыб гэтага перажываньня ці адчуваньня Фройд запуская зонд аналітыкі, каб прадэманстраваць, што яно не такое простае і прафанае, як можа падацца.

На думку стваральніка псыхааналізу, тут мае месца асаблівы выпадак: у адной псыхіцы суіснуюць два супярэчлівыя станы, зь якіх вынікаюць дзьве дыямэтральна розныя рэакцыі на рэчаіснасьць. Гэта, вядома ж, зусім не паталогічнае падваеньне асобы, але індывідуальнасьць зазнае непрыемны раскол, і дачыненні паміж суб'ектам і аб'ектам успрымання робяцца больш цьмяныя. Прыгледзімся да гэтай зьявы ўважлівей.

Характэрная рэакцыя, якая вынікае зь першага стану, гэта здзіўленьне, што Акропаль перад вачыма існуе насамрэч, нібы дагэтуль яго рэальнае існаваньне ставілася пад сумнеў; у той жа час выразная рэакцыя, выкліканая другім станам, гэта «здзіўленьне здзіўленьню», бо рэальнасьць Акропалю ніколі не была прадметам сумневаў.

Каб праілюстраваць першы стан, Фройд кажа, што зь невялікім перабольшаньнем можна параўнаць яго з рэакцыяй чалавека, які, шпацыруючы ў Шатляндзі каля возера Лах-Нэс раптам бачыць цэла знакамітай пачвары, выцягнутае на бераг, і мусіць, такім чынам, прызнаць: яна сапраўды існуе, гэтая марская пачвара, у якую мы ніколі ня верылі. У той жа час другі стан — дадамо ад сябе — блізкі да наўнага рэалізму, без ваганьняў прымае тое, пра што сьведчаць пачуцьці, напоўніцу адкрыты захаленьню ці вусьцішы, неазмочаным ніякімі рэфлексіямі.

Найбольш натуральна будзе інтэрпрэтаваць гэтыя «канкурэнтныя» адчуваньні сьцьверджаньнем, што існуе прынцыповая розніца паміж тым, што мы перажываем непасрэдна, і тым, што мы ведаем з кніг ці аповедаў, і што менавіта накладка на ведаў на віды выклікае гэтыя супярэчлівыя адчуваньні і ўзмацняе пачуцьцё рэчаіснасьці. Але Фройд адкідае такую інтэрпрэтацыю як занадта банальную і няздатную нічога патлумачыць.

Ён стараецца вызначыць, чаму ў Трыесьце ён так працівіўся безумоўна пры-
вабнай пэрспэктыве зьездзіць у Афін і чаму на Акропалі яго радасьць ад не-
пасрэднага сузіраньня шэдэўру архітэктуры была захіленая глыбокім ценем скеп-
тыцызму. «Як сьведчаць мае пачуцьці, я цяпер на Акропалі, але не магу ў гэта
паверыць», — ці тое самае адчуваньне, выслаўленае яшчэ катэгарычнай: «Тое,
што я цяпер бачу, — нерэальнае».

Скептыцызм — ақурат дарэчнае слова. Ня толькі слова, але, на думку Фройд-
да, штосьці значна большае, гэта глыбока ўжарэнены ў чалавека псыхічны мэ-
ханізм. Мы добра ведаем, як дзейнічае гэты псыхічны мэханізм, дзякуючы што-
дзённаму досьведу. Як толькі нас напаткае няшчасьце, мы абвяргаем яго з кры-
кам: «Не, гэта немагчыма!» — мы намагаемся як бы ліквідаваць гэтую частку
рэчаіснасьці, выкінуць яе за абсягі нашай сьвядомасьці. І аўтар прыводзіць цу-
доўны літаратурны прыклад — фрагмэнт вершу «Ay de mí Alhama»¹, у якім гэтая
абарончая рэакцыя выразна артыкулюецца. Халіф Боабдыль² атрымлівае навіну
пра падзеньне Алямы. Ён добра ведае, што гэта азначае канец яго магутнасьці.
Але паколькі ён ня хоча ведаць гэтага, ён трактуе скрушную звестку так, нібы
яна да яго не дайшла, нібы, адрынуўшы яе, можна зьмяніць ход падзеяў:

*Cartas le fueron venidas,
de que Alhama era ganada
Las cartas echo en el fueg?
y al mensagero mataba³.*

Настрой і паводзіны халіфа лёгка зразумець. Ён проста спрабуе змагчы сваю
нязмогу, адчуць, што яго ўлада па-ранейшаму неабмежаваная, таму ён кідае ліст
пра паразу ў агонь і загадвае забіць пасланцоў. Ён ня можа зьмяніць лёсу, таму
зьнішчае сродак інфармацыі.

Гэтую абарончую рэакцыю няцяжка патлумачыць, можна дадаць да яе шэраг
прыкладаў меней радыкальных, вышуканых ці літаратурных, больш блізкіх што-
дзённасьці. Увагу Фройда прыцягвае іншы бок дзеяньня гэтага самага, як ён яго
назвае, псыхічнага мэханізму, бок цёмны, алягічны, які супярэчыць інстынкту
самазахаваньня. Ён імкнецца давесьці, што, як і ў выпадку няшчасьця, чалавек

¹ «Ах, мая Аляма!» (гішп.) Рэфрэн ананімнай баляды пачатку XVI ст. «Раманс пра арабскага кара-
ля, які згубіў Аляму». Аляма — гарадок за 53 кілямэтры ад Гранады. У канцы XV ст. уваходзіў у
кола абарончых фартэцый, збудаваных арабамі пад Гранадаю. У 1482 г. фартэцыю ўзялі гішпан-
цы, што было пачаткам канца панаваньня арабаў на Пірэнеях.

² Халіф Боабдыль (Boabdil), вядомы таксама як Мухамад XI і Абу-Абдулах, — апошні арабскі халіф
у Гішпаніі (пам. у 1527(?) г.). Да 1492 г. тыранічна панавалі у Гранадзе, якую мусіў пакінуць, калі
яна ня вытрымала асады кастыльцаў.

³ *Да яго прыйшлі лісты, У агонь кінуў лісты
Што Аляму заваявалі. І забіў лістаношу.*
(Пераклаў з гішп. Багдан Арлоў.)

рэагуе, адштурхоўваючы рэчаіснасьць, і калі яго прысьпявае раптоўнае шчасьце: вялікая ўзнагарода, выйгрыш, згода на шлюб таемна каханай дзяўчыны. Гэтую рэакцыю выдатна перадае распаўсюджаны выраз, які існуе амаль ва ўсіх эўрапейскіх мовах: «Надта добра, каб быць праўдай». Калі супраціў знойдзі — гэта штосьці натуральнае, чаму — пытаецца Фройд — мы рэфлекторна рэагуем скептычна і зь няверай на нешта радаснае — на ўсьмешкі лёсу? Гэтую парадаксальную сытуацыю ён называе «прайгрышам з прычыны посьпеху» і кажа, што чалавечыя хваробы здараюцца ня толькі ад няспоўненьня жыцьцёвых мараў, але і тады, калі мары пачынаюць здзяйсняцца надта інтэнсіўна.

Самапсыхааналіз ня быў бы поўны, калі б стары, васьмідзесяцігадовы падчас напісаньня гэтага ліста-эсэ Зыгмунд Фройд не вярнуўся ў час свайго дзяцінства і маладосьці. Вось жа, ён згадвае ўбоства роднага дому, задушную, поўную забаронаў атмасфэру, маладосьць з абмежаванымі магчымасьцямі і малымі пэрспэктывамі.

Не, ён ніколі не сумняваўся ў існаваньні Акропалю, але ніколі нават не спадзяваўся пабачыць яго на ўласныя вочы. І вось у дзень, калі гэта адбылося, ён адчуў жаданьне сказаць брату: «Ці памятаеш нашыя маладыя гады? Мы штодня хадзілі адной і той жа дарогай у гімназію, у нядзелю — у Пратэр⁴. Ці ехалі ў добра знаныя нам мясціны кудысьці за горад. А цяпер вось мы ў Афін на вяршыні Акропалю! Якой доўгай была нашая дарога!» «І калі можна параўноўваць малыя рэчы зь вялікімі, — піша ён далей, — няўжо Напалеон у дзень каранаваньня ў Нотр-Дам не зьявіўся да брата са словамі: «Што б сказаў наш бацька, калі б цяпер мог быць тут?»»

Гэта праява радаснай пыхі, але доўжыцца яна ня больш за імгненьне, амаль адразу ачарняючыся ўсьведамленьнем: ты парушыў табу, сарваў забаронены плод, — глыбокім пачуцьцём віны. Пачуцьцём віны? Так, адказвае Фройд.

Віны перад кім? Бацька Фройда быў немажлівы гандляр, ня надта адукаваны, і Акропаль ня шмат для яго значыў. Аднак сыны перараслі яго. Так моцна ўзвысіліся над яго прасьцецкай экзистэнцыяй, «дэкананізавалі» яго, і менавіта ў гэтым замахау на ідэал бацькі трэба шукаць гэтае пачуцьцё віны, што адбірае радасьць, якую маюць адчуваць тыя, хто сутыкаецца з шэдэўрам архітэктуры.

Тут да галавы прыходзяць словы вялікага крытыка Фройда: «Ці даводзіць комплекс бацькі, якім дарэшты прасякнутыя палажэньні школы Фройда, што яна дасягнула якога-кольвек вартага ўвагі вызваленьня чалавека ад фаталізму «раману зь сямейнікамі»? Гэты комплекс з усёй яго фанатычнай адчужанасьцю і празмернай раздражняльнасьцю — кепска зразуметая рэлігійная функцыя.

У гэтым лісьце-трактаце, напісаным пад канец жыцьця, відаць, болей, чым у іншых творах аўтар маніфэстуе свой глыбокі пэсымізм. Гэта ня толькі пэсымізм пазнаньня, ён датычыць самой прыроды чалавека, яго прынцыповай няздольнасьці дасягнуць шчасьця.

⁴ Пратэр — парк у Вене.

Я стараўся па магчымасці дакладна выклацьці ход думак стваральніка псы-халёгіі падсвядомага, заключаны ў яго невялічкім эпістальным этудзе, дзе ён тлумачыць асобна ўзятую псыхічную зьяву. А паколькі адна з рысаў гэтага цудоўнага этуду — сугестыўнасьць, я пачаў згадваць, ці не здаралася калі са мной чагосьці падобнага. Бо, чытаючы падручнікі па псыхіятрыі, дзякуючы суперажываньню мы знаходзім у сябе розныя апісанья там хваробы.

Найперш я задаваў сабе пытаньне, ці адчуваў я віну, стоячы перад шэдэўрамі. Адказ даўся няпроста: прызнаньне абуджае пачвараў суб'ектывізму, прымушае думаць пра дзяцінства, жыцьцёвыя няўдачы ці тых, хто, на жаль, ня з намі, нашых блізкіх нябожчыкаў, якім ня дадзена было разьдзяліць з намі радасьць ад сустрэчы з прыўкрасным.

Было так: стоячы на Акропалі, я выклікаў душы маіх загінулых сяброў, аплакваў іх лёс, нават не жахліваю іх сьмерць, — я шкадаваў, што ў іх адабралі невычарпальнае хараство сьвету. Я сыпаў макавыя зернейкі на забытыя магільны.

Калі я і не падаўся апісанаму Фройдам скептыцызму, вера ў рэальнае існаваньне таго, што я бачу, была азмрочаная з шэрагу сур'ёзных прычынаў. Паколькі я быў абраны, — думаў я, — і гэта без асаблівых заслугаў — абраны ў гульні сьляпой фартуны, то я мушу надаць сэнс гэтаму абраньню, апраўдаць яго выпадковасьць і адвольнасьць. Што гэта значыць? Гэта значыць, прызнаць выбар, зрабіць яго сваім. Уявіць сабе, што я дэлегат ці пасол усіх тых, каму не ўдалося. І, як належыць дэлегату ці паслу, забыцца пра сябе, напружыць усю ўражлівасьць і здольнасьць разуменьня, каб Акропаль, храмы, Мона Ліза паўтарыліся ўва мне, настолькі, канечне ж, наколькі здольныя іх увабраць мае пачуцьці і сэрца. І каб тое, што я атрымаў ад іх, я змог пераказаць іншым.

Факт, што я заўсёды няўпэўнена пачуваўся з шэдэўрамі, я лічыў натуральнай рэччу. Сьвятое права шэдэўраў — бурьць нашу самуюпэўненасьць і ставіць пад пытаньне нашу значнасьць. Яны забіралі частку маёй рэчаіснасьці, загадвалі маўчаць, спыніць мышыную мітусню вакол справаў няважных і дурных. Не дазвалялі таксама, каб я — як кажа Томас Мор — «надта пераймаўся гэтым валадарным чымсьці па імені «я». Калі дарэчна назваць гэта гешэфтам, то гэта быў самы выгадны гешэфт з усіх магчымых. За пакору і супакаеньне мне ўзамен давалі «мёд і святло», якое стварыць у сабе сам я ня быў здольны.

Адзін са сьмяротных грахоў сучаснай культуры — тое, што яна маладушна ўнікае франтальнай канфрантацыі з найвышэйшымі каштоўнасьцямі. А яшчэ — нахабная ўпэўненасьць, што мы можам абысьціся без узораў (як эстэтычных, так і маральных), маўляў, наша сытуацыя ў сьвеце выключная і ні з чым не параўнальная. Менавіта таму мы адрываем дапамогу традыцыі, гразьнем у самоце, корпамся ў цёмных закутках спустошанай душачкі.

Існуе памылковае меркаваньне, што традыцыя нечым падобная да спадчыны, што яе трымаюцца мэханічна, бяз высілкаў, і таму тыя, хто супраць інстытуту спадчыннасьці і незаслужаных прывілеяў, выступаюць супраць традыцыі. У той жа час, у існасьці, кожны кантакт зь мінуўшчынай вымагае высілкаў, працы, пры гэтым ён цяжкі і няўдзячны, бо нашае малое «я» зь енкамі бароніцца ад яго.

Я заўсёды прагнуў, каб мяне не пакідала вера, што вялікія творы духу значна аб'ектыўнейшыя за нас. І яны будуць судзіць нас. Хтосьці трапна сказаў, што ня толькі мы чытаем Гамэра, глядзім на фрэскі Джота, слухаем Моцарта, але Гамэр, Джота і Моцарт прыглядаюцца, прыслухоўваюцца да нас, канстатуючы нашу марнасьць і нашае глупства. Бедныя ўтапісты, гісторыкі-дэбютанты, падпальвальнікі музэяў, ліквідатары мінуўшчыны падобныя да тых вар'ятаў, якія зьнішчаюць творы мастацтва, бо ня могуць дараваць ім іхнага спакою, годнасьці і халоднага зьзяньня.

Пераклала з польскай Марыя Мартысевіч наводле: Zbigniew Herbert. — Labirynt nad morzem. — Warszawa, 2000.

ЗЬЫГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Абарона тампліераў

З кнігі эсэістыкі «Барбар у садзе»

Высокі трыбунале!

У гэтым працэсе, які доўжыцца шэсьць з паловай стагодзьдзяў, задача абароны няпростая. Мы ня можам яшчэ раз выклікаць абвінаваўцаў, сьведкаў, а таксама абвінавачаных, целы якіх паглынуў агонь, а прах разьвеялі вятры. Зьнешне ўсё гаворыць супраць іх. Абвінаваўца кінуў на стол, Высокі трыбунале, стос дакумэнтаў, паводле якіх неабзаны чытач можа аднавіць сапраўды змрочную карціну злачынстваў і грахоў абвінавачаных і адшукаць пераканаўчыя доказы іх віны. Пераканаўчыя, бо ня хто іншы, а самі яны прад'яўляюць сабе самае цяжкое абвінавачаньне. Нашая задача заключаецца ў тым, каб паставіць гэтыя дакумэнты пад сумнеў і заахваціць вас, судзьдзі, чытаць іх не літаратальна, заклікаць вас зразумець аснову, мэханізм і мэтады сьледзтва. Для гэтага мы мусім звярнуцца да падзеяў, што папярэднічалі халоднаму зьмярканьню, калі запалілі вогнішча. Яно паглынула магістраў тампліераў: Жака дэ Малэ і Жафруа дэ Шарнэ. Час і месца пакараньня: 18 сакавіка 1314 году, маленькая выспачка на Сэне ў межах Парыжу. Адзіная ласка, якую давалі асуджаным, — дазволілі паміраць, звярнуўшыся тварамі да белых вежаў катэдральнага сабору Нотр-Дам. Апошнія словы: «Целы належаць каралю Францыі, душы — Богу».

Апошнія словы, як звычайна, не выклікаюць у экспэртаў энтузіязму. Гісторыкі адмаўляюць ім у праўдзівасьці. Але іх вартасьць у тым, што яны прадукт масавай сьвядомасьці, а таксама спроба сынтэзу, падсумаваньня лёсу. Для пачатку, Высокі трыбунале, прашу ўзяць пад увагу і гэтае ненадзейнае сьведчаньне.

Цяпер паспрабуем сьцісла рэканструяваць гісторыю ордэну тампліераў.

Сярод крыжакоў, якія ў 1095 годзе рушылі ў паход на Сьвятую Зямлю, быў немалады шляхціч з Шампані, пра якога праз момант пойдзе гаворка. Вядома, што ў 1099 годзе гэты паход скончыўся ўзяцьцем Ерусаліму і заснаваньнем каралеўства. Аднак нямногія заходнія рыцары засталіся ў Палестыне. Большасьць, стомленая раздорами, ваеннымі турботамі, вярнулася дадому. Лёс маладога Ерусалімскага каралеўства, аточанага морам іншаверцаў, апынуўся пад пытаньнем. Каб захаваць гэты астравок, трэба было ня толькі ўзмацніць муры крэпасьцяў, але і стварыць новае грамадзтва. Стары мэтад грэцкіх і рымскіх калянізатараў

знайшоў свайго апалягета ў асобе капэляна Балдуіна I, на прозьвішча Фушэ Шартрскі. Ён пісаў: «Мы, хто быў людзьмі Захаду, сталі людзьмі Ўсходу... Тыя, хто жыў у Рэймсе ці Шартры, сталі грамадзянамі Тыру і Антыёхіі; мы ўжо забыліся месца свайго нараджэньня, а многія і ня ведаюць яго. У адных з нас у гэтым краі служба і дамы, якія мы пакінем у спадчыну сваім нашчадкам. Іншыя пабраліся шлюбам з жанчынай, якая не была зь іх племені, а паходзіла з Сырыі ці Армэніі, здараецца нават, што з сарацынкай, якая атрымала ласку хросту. Адзін апрацоўвае вінаграднік, іншы — свае палі; яны сапраўды размаўляюць на розных мовах, але ўжо пачынаюць разумець адно аднаго; тых, хто на радзіме быў жабраком, Бог зрабіў багатымі; тым, хто ня меў нават фальварку, Бог даў ва ўладаньне гарады. Таму нашто ім вяртацца на Запад, калі ім так добра на Ўсходзе?» Тэкст паказальны, нават калі адкінуць афіцыйную прапаганду.

Новая манархія была, так бы мовіць, больш дэмакратычнай і рэспубліканскай за многія заходнія манархіі. Каралеўская ўлада абмяжоўвалася парлямэнтам, які складаўся ня толькі з баронаў, але і гараджанаў. І ён меў вырашальны голас у многіх важных, напрыклад, падатковых, справах. Сяляне былі вольныя. Шанавалася рэлігійная свабода. У шэрагу храмаў існаваў *simultaneum* — звычай адпраўляць набажэнствы паводле абрадаў многіх канфэсіяў. Тора, Каран і Эвангелье, на якіх прысягалі ў судзе, напэўна, упершыню суіснавалі ня толькі ў судовай практыцы. Натуральна, сапраўдная карціна зьмянялася ў залежнасьці ад сытуацыі, напружаньня грамадзкіх сілаў і была далёка не ідылічная. Тым ня менш нельга забываць пра гэты важны экспэрымэнт стварэньня шматрасавага і шматканфэсійнага грамадзтва.

Вернемся да таго рыцара з Шампані. Яго звалі Юго дэ Пэін, ён быў, як ужо адзначалася, немалады, але вельмі мужны і энэргічны. Прамяняў зялёныя ўзвышшы бацькаўшчыны на выпаленую палестынскую зямлю ня дзеля матэрыяльных выгадаў, пра якія так спакусьліва гаварыў вялебны капэлян Фушэ. Са жменьай таварышаў ён заснаваў ордэн, мэтай якога была абарона пілігрымаў ад бандытаў і сарацынаў, а таксама ахова цыстэрнаў. То бок нешта кшталту дарожнай міліцыі. Кароль Балдуін I прызначыў ім рэзыдэнцыю на месцы былога храму Салымона, адтуль паходзіць назва — тамплеры. Яны давалі зарок чысьціні і беднасьці, доказ чаго — старая ордэнская пячатка, на якой два рыцары едуць на адным кані. Калі Высокі трыбунал дазволіць забегчы наперад, заўважым, што ў часе сьледзтва ў рыцару, што едзе ззаду, убачылі шатана, злога натхняльніка. Высокі трыбунале, вынаходлівасьць і фантазія паклёпнікаў сапраўды невычарпальныя.

Юго дэ Пэін едзе ў Францыю і Англію, дзе новы ордэн з энтузіязмам вітаюць як сьвецкія асобы, так і духавенства. Шчодрым даджжом ліюцца на яго бэнэфіцыі і дары. Графы і бароны ўступаюць у шэрагі ордэну. У 1128 годзе сабор у Труа зацьвярджае статут тампліераў, духоўным апекуном якіх становіцца найвышэйшы маральны аўтарытэт у Эўропе, сьвяты Бэрнард. У яго знакамітым пасланьні «*De laude novae militiae ad Milites Templi*»¹ знаходзім супрацьпастаўленьне суро-

¹ «Пахвала новаму воінству Рыцараў Храму» (лац.).

вых і дабрачынных тампліераў новаўзбагацелым, пустым, як жанчыны, і бязьдзейным рыцарам Захаду.

«Яны неахвочыя да ўсякіх празьмернасьцяў як у ежы, так і ва ўбраньні, клопцяца толькі пра самае неабходнае. Жывуць разам, без жанчын і дзяцей... абразьлівыя словы, непатрэбныя ўчынкі, нястрыманы сьмех, жальбы і нараканьні, калі іх заўважаюць, не застаюцца без пакараньня. Ненавідзяць шахматы і гульню ў косьці, адчуваюць агіду да паляваньня; не знаходзяць ніякай асалоды ў мітусьлівай пагоні за птушкай, грэбуюць і ўнікаюць мімаў, чараўнікоў, жанглёраў, легкадумных песенек і жартаў. Валасы стрыгуць коратка, бо з апостальскай традыцыі ім вядома, што празьмерны клопат пра фрызуру ганьбіць мужчыну. Ніхто ніколі ня бачыў, як яны расчэсваюцца, рэдка мыюцца, бароды ў іх шорсткія, поўныя пылу, у плямах ад сьпёкі і працы».

У Ерусаліме тампліеры неўзабаве займаюць два мячэты, пад якімі былі вялізныя сутарэньні, прызначаныя пад стайні. У існасьці, іхні ўмацаваны Тамплъ быў горадам у горадзе. Там ішло своеасаблівае жыцьцё, простае і суровае. Елі ў вялікай страўні, сьцены якой не былі аздобленыя, ежу спажывалі моўчкі, кожны з рыцараў-манахаў пакідаў частку сваёй ежы бедным. Калі хто-небудзь з братоў паміраў, яго порцыю чатырнаццаць дзён аддавалі жабраку. Тры разы на тыдзень — жорсткі пост. Дзень пачынаўся імшой, якую адпраўлялі за дзьве гадзіны да сьвітаньня. Пасьля кожны з рыцараў наведваў у стайні свайго каня і аглядаў зброю. На сьвітаньні зноў слухалі імшу, а на працягу дня паўтаралі дзясяткі абавязковых малітваў. Абед, а пасьля яго нешта кшталту паверкі пад наглядом магістра. Вячэрня, малітвы, вячэра і цішыня да канца дня. Статут зьмяшчаў і кодэкс пакараньняў. Дзесьць злачынстваў пагражалі карай выключэньня з ордэну і нават пажыцьцёвым зьнявольненьем. Імі былі: сімонія пры прыняцьці ў ордэн; пераказ размоваў, што вяліся ў капітуле; рабунак; уцёкі з поля бою; забойства хрысьціяніна; садамія; ерась (гэты пункт, Высокі трыбунале, варта запомніць); далей мана і выхад з ордэну.

Пахвала манаха з Клерво, сьвятога Бэрнарда, зрабіла тампліераў — о, парадоксы гісторыі! — ледзь ня самымі буйнымі банкірамі сярэднявечча. Падчас Другога крыжовага паходу тампліеры валодаюць вялізнай маёмасьцю амаль ва ўсёй Эўропе, а пілігрымы, выпраўляючыся ў Сьвятую Зямлю, каб унікнуць рызыкi, дэпанавалі грошы ў адным зь іх камандорстваў, а прыбыўшы ў Ерусалім, атрымлівалі эквівалент. Доказ фінансавай магутнасьці ордэну — той факт, што неўзабаве яны становяцца крэдыторамі ня толькі караля Ерусаліму, але і манархаў Англіі і Францыі. І мы, Высокі трыбунале, пастараемся даказаць, што менавіта гэта стала прычынай іх пагібелі.

Даходы ордэну не ўзбагачалі яго братоў. Бо ў статуце існавала жорсткае прадпісаньне: калі пасьля сьмерці брата пры ім знойдуць грошы, яго пахаваюць у неасвячонай зямлі.

Тампліеры, якія са жмені рыцараў-манахаў ператварыліся ў магутную шматтысячную армію, мелі рэпутацыю дасканалых ваяроў. Спашлемся, Высокі трыбунале, на сьведчаньне Людовіка VII, які пісаў абату Сугерыю: «Зусім сабе не ўяў-

лялі, як бы мы змаглі ўтрымацца на той зямлі (гаворка пра Сьвятую Зямлю) бяз іх дапамогі і прысутнасці. Таму просім вас падвоіць да іх вашу ласку, каб яны адчулі, што мы за іх заступаемся». Далей ідзе гаворка пра вялізную суму (дзеве тысячы марак), пазычаную каралём, і загад абату-рэгенту вярнуць гэтыя грошы ордэну ў Францыі. Да першай паловы XII стагоддзя мы ня знойдзем дакумэнта, дзе пры згадцы пра тампліераў іх не хвалілі б за рыцарскую доблесць і ляльнасць.

А пасля? Высокі трыбунале, абсалютна зразумела, што кожны грамадзкі і палітычны арганізм мае свае сьветлыя і цямнейшыя бакі. Але абвінаваўца ў сваёй прамове абышоў тыя факты, якія маглі б сьведчыць на карысьць абвінавачаных. Абмінуў увесь гераічны пэрыяд гісторыі ордэну, але падкрэсьліў усе тыя моманты, якія кажуць пра яго заняпад, абміршчэньне, адмаўленьне ідэалаў, пыху і інтрыгі. Абарона ня мае намеру сылепа ўзносіць тампліераў і не зьбіраецца палемізаваць з абвінаваўцамі ў тых момантах, дзе дакумэнты і крыніцы сьведчаць не на карысьць ордэну. Аднак мы настойваем на тым, каб не разглядаць факты ізалявана, а пільна аналізаваць палітычны і грамадзкі фон, на якім яны ўзьніклі.

Гісторыя Ерусалімскага каралеўства належыць да самых забытых і няясных пэрыядаў мінулага. Пры вывучэньні гэтай эпохі ўзьнікае ўражаньне, што нахіляеся над бурлівым катлом страсьцей, інтрыг, прагі ўлады і прыбытку, вычварных амбіцый і складаных палітычна-дынастычных махінацый. Тампліеры, стаўшы сілай, што налічвала некалькі дзясяткаў тысяч узброеных людзей, не маглі заставацца ўбаку і назіраць за падзеямі, ад якіх залежалі ня толькі іх рэпутацыя і даходы, як кажа абвінаваўца, але само іх жыцьцё. Яны вымушаныя былі ўмяшацца ў палітыку. Але дадамо, Высокі трыбунале, што яны не прапусьцілі ніводнай вырашальнай бітвы, дзелячы з крыжакі ўсе цяжкасьці гэтай вялікай, расцягнутай на два стагоддзі баталіі: няволю, сьмерць, доўгія аблогі, пераходы праз пустэлю, раненьні і хваробы. Крыжакі прыходзілі і сыходзілі, а памылкі іх ваенных рэйдаў клаліся на плечы тых, хто, як тампліеры, вырашыў да канца заставацца на лапіку гэтай здабытай зямлі. Вось, Высокі трыбунале, неабходны камэнтар, каб зразумець справы ордэну і яго палітыку.

У 1187 годзе Салядын адваёўвае ў крыжакоў Ерусалім. На доўгі пэрыяд каралеўства застаецца без сталіцы. Праз два гады пачынаецца Трэці крыжовы паход. Трое вялікіх сувэрэнаў маглі зьмяніць сытуацыю да лепшага, але сталася інакш. Выпадковасьць — пагібель у рачных водах — выводзіць з гульні Фрыдрых Барбаросу. Рычард Ільвінае Сэрца ад пачатку супернічае зь Філіпам Аўгустам. Даведаўшыся, што францускі кароль плаціць сваім рыцарам тры залатыя, Рычард прадае тампліерам Кіпр і аб'яўляе, што кожны, хто пасьпяшаецца пад яго штандары, атрымае чатыры залатыя.

Вынік: Філіп Аўгуст адмаўляецца ад паходу. Але горш за ўсё тое, што, нягледзячы на хадайніцтва Салядына, перададзенае пры пасярэдніцтве тампліераў (пазьней з падобных фактаў зьлепяць абвінавачаньне, што тампліеры мелі добрыя зносіны і нават чынілі змовы з мусульманамі), ён загадвае забіць дзеве тысячы семсот ваеннапалонных, што прыводзіць да падобных дзеяньняў і ў адносі-

нах да французскіх ваеннапалонных. Нягледзячы на гэта, тампліеры складаюць авангард гэтага няўдалага паходу, ад якога Рычард адмаўляецца, пачуўшы, што Ян Безъямельны захапіў яго трон. Ён пакідае Палестыну ў манаскім плашчы ордэну тампліераў і на іх караблі.

У другім дзесяцігодзьдзі XIII стагодзьдзя няпростае становішча Ерусалімскага каралеўства яшчэ больш пагаршаецца праз нашэсьце манголаў. Папа Ганорый III схіляе нямецкага імператара Фрыдрыха II да шлюбу са спадкаемцай ерусалімскага трону, Ізабэлай, дачкой Яна дэ Брыена. Імператар прагна хапаецца за кінутую яму дзяржаву, прымушае караля ўцякаць, сам жа заключае дамову з эгіпецкім султанам, за што яго адлучаюць ад царквы.

Дарэчы, дадамо, што традыцыйная палітыка тампліераў грунтавалася на абсалютна супярэчлівых прынцыпах, а менавіта: на падтрыманьні па магчымасьці добрых адносінаў з султанам Дамаску, што давала неблагія вынікі і было рэалізацыяй слушнага правіла выкарыстоўваць рознагалосьсі ў лягерах праціўнікаў. На падставе імператарскай дамовы ўдаецца адваяваць Ерусалім, у якім Фрыдрых незаконна і па-самазванску аб'яўляе сябе каралём. Сталіца нарэшце ў руках хрысьціян, здавалася б, нагода ганарыцца і радавацца. Аднак аказваецца — на гэты конт паміж імператарам і султанам існавала таемная дамова, — што Ерусалім нельга ні ўзмацняць, ні абараняць. Увесь квартал тампліераў, якія ад пачатку былі праціўнікамі адлучанага ад царквы ўладара, перайшоў да мусульманаў, якім імператар у дадатак ахвяруе тое, што яму не належала — крэпасці ордэну: Сафэт, Тарон, Газу, Дарум, Крак і Манрэаль. Сам Фрыдрых займае ордэнскі замак Шато-Пэлерын.

Няма нічога дзіўнага, Высокі трыбунале, у тым, што тампліеры разьёшчыліся. Яны паведамлілі імператару, што, калі ён не пакіне Палестыну, «яго замкнуць у такім месцы, зь якога яму ніколі ня выйсьці». Занепакоены паўстаньнем гвэльфаў, Фрыдрых скіроўваецца ў Эўропу, пакідаючы ўладу і нагляд над каралеўствам ворагам тампліераў, добра вядомым нам рыцарам-крыжакам. І ўжо з-за мяжы ён пачынае паклёпніцкую кампанію супраць ордэну, які пасьмеў не падначаліцца яго волі. Паўтарае старое выпрабаванае абвінавачаньне, якое дыскрэдытавала тампліераў у вачах хрысьціянаў, — яны чыняць змовы зь іншаверцамі. Сам, аднак, з уласьцівым яму цынзізмам пераймае ўсходнія звычаі, застаецца ў добрых стасунках з султанам Дамаску. Прымае пры сваім двары паслоў эгіпецкага султана і нават прадстаўніка ісмаіліцкай сэкты асасінаў, якія, найверагодней, па яго намове па-зрадніцку забілі праціўніка імператара — герцага Людовіка Баварскага.

І нарэшце, крыжовы паход Людовіка IX у 1248 годзе. Гэтым разам можна было спадзявацца, што паміж крыжакамі і мясцовым рыцарствам усталюецца паразуменьне. На карысьць гэтага казалі бесстароннасьць правадыра паходу, а таксама яго рознабаковыя добрыя стасункі з тампліерамі. Аднак, на жаль, ваенныя пляны выпрацоўваліся ў Эўропе абсалютна без уліку мясцовай сытуацыі. Насуперак парадам тампліераў зноў пачаўся безнадзейны паход на Эгіпет. І хоць ордэн быў супраць, яго рыцары ачольваюць армію. Камандуе брат кара-

ля Рабэр д'Артуа. Ніл падзяліў армію на дзеве часткі. Насуперак патрабаванням дасведчаных тампліераў, Рабэр не чакае рэшты войска і пасля бліскавічна разыгранай пераможнай бітвы з туркамі рушыць у глыб краіны. Але на вузкіх вулачках гораду Мансуру крыжакоў чакае эмір Бэйбарс са сваімі мамэлюкамі. З дахаў і з-за барыкадаў сыплюцца стрэлы. Замкнутыя ў пастцы крыжакі, нашпігаваныя стрэламі, як вожыкі, церпяць зьнішчальную паразу. Контратака эміра ставіць каралеўскую армію ў безнадзейнае становішча: цынга, голад, ірвы, поўныя трупаў, вымушаюць Людовіка капітуляваць. Пасля палон, зь якой хворага кіраўніка паходу выкупляюць за фантастычны кошт — пяцьсот тысяч фунтаў.

Цудоўна ўсьведамляючы зробленыя палітычныя памылкі, у якіх не было іх віны, тампліеры наладжваюць перамовы з Дамаскам. Даведаўшыся пра гэта, Людовік IX ужывае жорсткія дысцыплінарныя меры, у тым ліку здымае Вялікага магістра ордэну і асуджае на выгнаньне тых, хто безь яго ведама спрабаваў заключыць дамову з султанам.

Высокі трыбунале, гэтыя тры адасобленыя, але істотныя эпізоды яскрава ілюструюць стан пастаяннай пагрозы тампліерам, рост непаразуменьня, шматлікія прыніжэньні і павуціньне інтрыг, якое, штотаз сатканае наноў, усё безнадзейней заблытвалася.

Адзіным суцяшэньнем было тое, што ім заўсёды спадарожнічала міласць папы, які ў шэрагу спрэчак заўжды выступаў на баку тампліераў. Напрыканцы, аднак, яны трацяць і гэтую ласку.

У 1263 годзе маршалка тампліераў Эт'ена дэ Сысэ выклікаюць у Рым і пазбаўляюць паўнамоцтваў. Калі верыць храністу Жэрару дэ Манрэалу, тым разам справа тычылася мілоснага скандалу, зьвязанага з суперніцтвам за прыхільнасьць нейкай прыгажуні з Акры.

Апошні акт драмы пачаўся 5 красавіка 1291 году якраз у гэтым горадзе. Акра — порт і ўжо два з паловай месяцы бароніцца ад мусульманаў. Сытуацыя для крыжакоў безнадзейная. І хоць яны лёгка маглі пакінуць крэпасць, частка рыцараў-манахаў разам зь Вялікім магістрам ордэну Гіёмам дэ Бажо застаецца ў звычайнай крэпасці і змагаецца да канца. Акра тоне ў штурме мусульман. Каралеўства крыжакоў перастае існаваць.

Высокі трыбунале. Пасля гэтага доўгага, але неабходнага ўступу абарона пераходзіць да сутнасьці справы, а менавіта да працэсу, распачатага супраць тампліераў (якіх на той час узначальваў Вялікі магістар Жак дэ Малэ) унукам Людовіка IX, французскім каралём Філіпам Прыгожым. Яго праўленьню цьвёрдай рукі ўласьцівы амаль сучасны этатызм; сярод гісторыкаў ён абсалютна слухна лічыцца прататыпам эўрапейскага абсалютнага манарха. Шматлікія войны, якія ён вядзе, спусташаюць дзяржаўную казну. Характэрнай адзнакай яго панаваньня быў шэраг глыбокіх эканамічных крызісаў. Ледзь не з таго моманту, калі ён заняў трон, ён перабывае ў непрымірымым процістаяньні з папствам, якое заканчваецца, як вядома, авіньёнскім зьявольеньнем папаў. Гэтыя складнікі палітыкі Філіпа адыгралі вызначальную ролю ў працэсе тампліераў.

Яго распачалі, Высокі тыбунале, каб зьнішчыць у дзяржаве незалежную ад яе аўтаномную сілу. Яго распачалі, каб — не пабаімся ўжыць гэтае слова — абрабаваць ордэн. Яго распачалі, урэшце, каб тампліеры, будучы трэцяй, да таго ж міжнароднай сілай, не адыгралі ролю хаўрусніка Ватыкану ў барацьбе караля з папам. Мы паспрабуем даказаць, што абвінавачаньні рэлігійнага, маральнага і ідэалягічнага характару былі толькі дымавой заслонай, за якой хаваліся палітычныя матывы гэтай апэрацыі.

Нягледзячы на страту ўладаньняў у Ерусалімскім каралеўстве, ордэн быў сілай, зь якой мусіў лічыцца кожны сувэрэн, які рацыянальна мысьліў. Дваццаць тысяч узброеных тампліераў маглі вырашыць як вынік бітвы, так і ўсёй вайны. Іх уладаньні і замкі месціліся ня толькі ў Францыі, але і ў Італіі, на Сыцыліі, у Партугаліі, Кастыліі, Арагоне, Англіі, Нямецчыне, Чэхіі, Вугоршчыне і нават у Польшчы, дзе яны мелі два камандорствы і зброяй падтрымалі Гэнрыка Набожнага ў бітве пад Лягніцай. Асабліва важнае значэньне мелі два асяродзьдзі — Кіпр, стратэгічны цэнтар і пляцдарм для экспэдыцыі на Ўсход, і Парыж — палітычны цэнтар.

У сталіцы Францыі аточаны мурамі квартал тампліераў быў сапраўдным горадам у горадзе, з асобнай юрысдыкцыяй, адміністрацыяй і правам сховішча. Стаўленьне Філіпа Прыгожага да папы зразумелае, пазбаўленае нейкіх тонкасьцяў. На булы, што пралятаюць над галавой «нашага дарагога сына», на ўсе гэтыя пераконлівыя «*Ausculda fili*», ён глядзіць як на дзіўных птушак зь іншай эпохі. Ультыматум Рымскага сабору 1302 году меў толькі той вынік, што кароль склікае Генэральныя Штаты, якія «імям народу» будуць ухваляць яго палітыку. Што значыць тэорыя двух мячоў для таго, хто верыць толькі ў адзін — у той, які трымае ў руцэ? У адказ на сваё адлучэньне Баніфацыем VIII ад царквы Філіп пасылае ў Італію свайго памочніка Гільёма Нагарэ з загадам даставіць папу ў Францыю.

Якім было стаўленьне тампліераў да Філіпа? Абвінаваўца сьцьвярджаў: шматлікія прыклады сьведчаць, што адстаўныя афіцэры (так можна акрэсьліць становішча ордэну пасля падзеньня Ерусалімскага каралеўства) любяць чыніць змовы. Між тым, факты ўказваюць на іх далёкасяжную ляяльнасьць да французскага манарха, больш за тое, яны фінансава, прычым у вельмі вялікіх памерах, падтрымлівалі ўсе пачынаньні караля. Нішто не прадказвала канфлікту, не было ніякіх трывожных сыгналаў, але ў коле бліжэйшых дарадцаў Філіпа выспявае плян атакі. У тым жа годзе, калі кароль дэкларуе «нашую шчырую і выключную прыхільнасьць» ордэну, знаходзіцца нагода распачаць справу. Высокі трыбунал відавочна здагадаецца, што мы маем на ўвазе данос.

Дык вось, на пачатку 1305 году флярэнтыец, нейкі Нофа Дэі (дарэчы, злачынца) у турме дае паказаньні, якія сьведчаць пра адступніцтва і злачынныя норавы тампліераў. Апрача таго, кароль ліхаманкава зьбірае інфармацыю пра выключных з ордэну братоў. На замкі і дамы тампліераў насоўваецца армія шпегавых.

У той жа самы час, але бяз сувязі зь якімі-кольвек даносамі новы папа Клімэнт V прапануе ордэну тампліераў аб'яднацца з ордэнам шпітальнікаў. Гаворка ідзе

пра тое, каб аб'яднаць сілы перад новым крыжовым паходам, які ўвесь час адкладаўся і так і не адбыўся. Вялікі магістар Жак дэ Малэ адмаўляецца ад гэтай прапановы. Можна здагадацца, што вырашальным матывам была ня толькі пыха, але і цяжкасці ва ўзгадненні розных статутаў. Гэты крок будзе мець трагічны наступствы.

Высокі трыбунале, уважліва прыгледзеўшыся да працэсу, распачатага супраць тампліераў, заўважым, што Філіп Прыгожы не кіраваўся толькі халодным разлікам: у яго стаўленьні да ордэну быў элемент сапраўднай страсьці. Гэта, праўда, псыхалогічны момант, але ён меў пэўнае значэнне. Паспрабуем патлумачыць.

Так, на пачатку 1306 году пасля трэцяй дэвальвацыі парыскі *le petit peuple*² абурўся. Маніфэстацыі прымаюць такія маштабы, што кароль разам зь сям'ёй вымушаны хавацца ў крэпасці тампліераў, слызнай *Tour de Temple*³, дзе ён перажывае зьняважлівую аблогу «чэрні». Праўда, праз колькі дзён завадатары бунту віселі на брамах Парыжу, але смак паразы быў горкі. Нішто так не прыніжае манарха, як пачуцьцё ўдзячнасці. Асабліва ў адносінах да тых, каго хутка маеш намер абвясціць злачынцамі. У гэтым жа годзе Філіп праводзіць апэрацыю, якая была чымсьці кшталту манэўраў перад працэсам над тампліерамі. Прадметам апэрацыі быў безабаронны народ — габрэі, маенткі якіх сканфіскавалі, іх жа саміх жорстка катавалі і ўрэшце асудзілі на выгнаньне.

Філіп Прыгожы добра разумеў, што падчас масавых акцый палітычная паліцыя павінна дзейнічаць хутка, што гарантуе адеутнасць супраціву. Пярун павінен ударыць раней, чым ахвяры пабачаць сьвятло бліскавіцы.

У чацьвер, 12 кастрычніка 1307 году Жак дэ Малэ ідзе побач з каралём у жалобнай працэсіі на пахаваньні жонкі Шарля дэ Валюа. У пятніцу, на сьвітаньні 13 кастрычніка, то бок назаўтра, усе тампліеры Францыі арыштаваныя. Мусім, Высокі трыбунале, схіліць галаву, з жалем зазначаючы небывалую для таго часу дасканаласьць палітычнага мэханізму.

Абвінаваўца сказаў, што арышт тампліераў нікога не здзівіў, што абвінавачаньні супраць іх нібы насіліся ў паветры і высоўваліся неаднаразова. Ён дадаў таксама, што Філіп Прыгожы раўся на гэты конт з папам Клімэнтам V, але зноў абмінуў фон, на якім адбываліся гэтыя размовы. Вядома, што ў перамовах абмяркоўвалі новы крыжовы паход. Папа хацеў, каб яго ўзначаліў небяспечны выкрадальнік папаў Нагарэ, над якім вісела анатэма, што павінна было, на меркаваньне папы, зламаць яго палітычную кар'еру і вярнуць яго на шлях дабрачыннасці. Філіпу ідэя крыжовага паходу была абсалютна чужая, і кароль мог патлумачыць папу яго складанасьць, аргументуючы гэта дрэнным станам унутры ордэну тампліераў, які, натуральна, павінен быў скласьці ядро арміі, што рушыць на Ўсход. Пад увагу абвінаваўцы не патрапіў і такі значны факт, што Вялікі магістар ордэ-

² Просты народ (*фр.*).

³ Вежа Тамплі (*фр.*).

ну Жак дэ Малэ сам зьвярнуўся да папы з просьбай правесці сьледства, каб ачысьціць ордэн ад высунутых, але не сфармуляваных дакладна абвінавачаньняў. У сваю чаргу Клімэнт V, не знайшоўшы пэўных довадаў віны тампліераў, у верасьні 1307 году зьвяртаецца да Філіпа Прыгожага з просьбай даслаць яму вынікі сьледства. Натуральна, Высокі трыбунале, што кароль ня мог кампраматаваць сябе, прад'яўляючы сьведчаньні злачынцаў ці яўна падкупленых, а таму выгнанных з ордэну братоў. Таму трэба было гарачым жалезам вырваць самаабвінавачаньні з вуснаў тых, хто дагэтуль заставаўся ў ордэне.

Загад пра правядзеньне арыштаў, адрасаваны баронам, прэлятам і прадстаўнікам каралеўскай улады ў правінцыі, — шэдэўр рыторыкі: «Гэта справа горкая, справа, вартая жалю, справа сапраўды пачварная, калі пра яе думаеш, страшная, калі пра яе чуеш, агіднае злачынства, паскуднае зладзейства, брыдкі ўчынак, вусьцішная ганьба, якая дайшла да нашых вушэй, прывёўшы нас у вялікае здранцьвеньне і напоўніўшы нас бязьмежнай агідай...» Высокі трыбунале, прашу палічыць прыметнікі ў першым сказе. Прыметнікі ня толькі спадарожнічаюць кепскай паэзіі, але і нязьменна складаюць істотны элемент абвінавачаньняў, доказная база якіх слабая. Бо і ў працягу тэксту няма нічога, апроча булькату шаленства.

Сьледства, распачатае адразу ж пасля арыштаў, праводзіла сьвецкая ўлада. Інструкцыя, разасланая камісарам, рэкамэндуе, каб «праўду шукалі старанна і, калі гэта неабходна, ужывалі катаваньні». Абвінавачаным прапануецца альтэрнатыва: альбо яны прызнаюцца ў прыпісаных ім злачынствах і атрымліваюць памілаваньне, альбо загінуць на вогнішчы.

Цывілізацыйны прагрэс, Высокі трыбунале, выяўляецца, між іншым, у тым, што простыя прылады для прабіваньня чэрапа замянілі словамі-дубінамі, перавагай якіх была псыхалягічная параза праціўніка. Такімі словамі былі: «разбэшчвальнік розумаў», «чараўніца», «ерэтык». Натуральна, тампліераў абвінавацілі ў ерасі, галоўным чынам для таго, каб адабраць у папы магчымасьць выступіць у іх абарону. Зрэшты, барацьба ад пачатку была складаная. У Філіпа Прыгожага была сіла, у апостальскай сталіцы — толькі дыпляматыя.

Цяпер наступае самы цяжкі для абароны момант, і нічога дзіўнага, што абвінаваўца зрабіў на ім галоўны акцэнт. Сапраўды, гэта факт, што Жак дэ Малэ публічна перад прадстаўнікамі Царквы, Парыскага ўнівэрсытэту і багасловамі прызнаўся ў тым, што нібыта доўгі час у ордэне існаваў наступны звычай: пад час цырымоніі прыняцьця ў ордэн новых рыцары-манахі адмаўлялі Хрыста і плявалі на крыж. Іншы саноўнік ордэну, Жафруа дэ Шарнэ, зрабіў падобнае прызнаньне, падкрэсьліваючы, аднак, што сам ён не практыкаваў гэтага пад час прыёму ў ордэн, бо гэта супярэчыць прынцыпам веры. Варта дадаць, што абодва прызнаньні былі зробленыя амаль праз дванаццаць дзён пасля арышту, і гэта наводзіць на думку, што яны прагучалі спантанна. Аднак, мы памятаем, Высокі трыбунале, што час абвінавачаных у працэсе сьледства лічыцца ў гадзінах, а сьледчы апарат працаваў, згодна з каралеўскай інструкцыяй, «старанна».

Больш чым праўдападобна, што Вялікаму магістру, які, як паказаў увесь працэс сьледства, быў вельмі наўным палітыкам, паабяцалі, што публічнае прызнаньне віны ўратуе ордэн. Зрэшты, сам акт пляваньня на крыж ня сьведчыць пра адступніцтва, а магчыма, ёсьць элемэнтам ініцыяцыі — і гэта пацвярджаюць меркаваньні экспэртаў — яе, так бы мовіць, дыялектычнага характару. Дастаткова прыгадаць усім вядомы рытуал пасьвячэньня ў рыцары, сымбалічная поўха падчас якога — адзіная, якую рыцар мусіць сьцярапець, не адказаўшы на яе. Што ж тычыцца прызнаньняў тампліераў, то яны супярэчаць адно аднаму. Адны прызнаюцца, што плявалі ўбок, а не на выяву, іншыя катэгарычна адмаўляюць існаваньне такога рытуалу. Жафруа з Ганвілю тлумачыць, што звычай увёў кепскі магістар, які, трапіўшы ў палон да сарацынаў, атрымаў волю, адмовіўшыся ад Хрыста. Але той жа абвінавачаны ня можа сказаць, хто быў гэтым кепскім магістрам. Брат Жэрар з Пасаджо кажа: «Таму, хто ўступаў у ордэн, паказвалі драўляны крыж і пыталіся: гэта Бог? Запытаны адказваў, што гэта вобраз Укрыжаванага. Брат, які прымаў, тады казаў: «Ня вер у гэта, гэта кавалак дрэва. Наш Гасподзь у нябёсах». Гэта сьведчыць супраць ідалапаклонства, у якім абвінавацілі тампліераў, і ёсьць доказам высокага ўзроўню сьпірытуалізацыі іх веры. Карацей кажучы, Высокі трыбунале, прызнаньні супярэчлівыя ва ўсім, што тычыцца самога абраду і яго паходжаньня. І што самае галоўнае, ніводная пісьмовая крыніца, а перадусім захаваны статут, ня мае такога правіла.

Тое ж можна сказаць і пра ідала, якога нібыта шанавалі тампліеры і ў дыскусіях пра якога змарнавана столькі атраманту, што нават калі б той быў анёлам, то стаў бы д'яблам. Інквізытар Піём з Парыжу ў сваёй інструкцыі для сьледчых органаў загадвае пытаць абвінавачаных пра стод, які меў чалавечую галаву і вялікую бараду. Але і тут адказы абвінавачаных спрэчныя і няясныя. Са словаў адных, гэта была фігура з дрэва, са словаў іншых — з срэбра і скуры; жаночая ці мужчынская; з барадой ці без барады; падобная да ката ці да сьвіньні, мела адну галаву, дзьве ці тры. Нягледзячы на канфіскацыю ўсіх прадметаў культу, не ўдалося знайсці нічога, падобнага да гэтых апісаньняў.

Відавочна, Высокі трыбунале, што тут мы маем клясычны прыклад калектыўнага ўнушэньня. І мы, каму вядомая лёгіка страху, псыхапаталёгія зацкаванага, тэорыя паводзінаў груп у сытуацыі пагрозы, ня можам даць гэтаму веры. Да таго ж мы памятаем, што сярэднявечнаму ўяўленьню не даваў спакою д'ябал. Хто ж лепш за яго мог патлумачыць закатаваным, кінутым у цёмныя лёхі, які лёс іх чакае?

Застаецца, Вялікі трыбунале, імя гэтага дэмана. Яно захавалася да нашага часу, стаўшы тэмай развагаў для многіх экспэртаў. Не прадмет, а слова — адзіны рэчавы доказ у гэтай справе. Нарэшце вымавім імя: Бафамэт.

Нямецкі экспэрт, арыенталіст Хамэр-Пургшталь, выводзіць імя дэмана ад слова «бахуміл», што павінна было абазначаць «вол», з чаго рабілася выснова, што гаворка ішла пра культ залатога цяляці, у чым сапраўды вінавацілі тампліераў. Гэтага меркаваньня не падтрымалі, і сам аўтар пазьней памяняў яго на таксама

непераканаўчае. Дасьледнік тампліераў, вядомы гісторык Віктор Эміль Мішле бачыў у назьве скарот формулы, якую, згодна з кабалістычнымі прынцыпамі, трэба было чытаць справа налева: *TEMpli Omnium Hominum Pacis ABbas*⁴. Таксама адзначалі, што назва, магчыма, паходзіць ад занятага тампліерамі кіпрыйскага порту Бафо, дзе ў старажытнасьці была сьвятыня Астарты, гэтай Вэнэры і Поўні, Дзяўчыны і Маці, у ахвяру якой прыносілі дзяцей. Гэтую гіпотэзу прапанаваў абвінаваўца, ідучы шляхам найбольш фантастычных абвінавачаньняў, што высоўваліся супраць ордэну, у тым ліку і ў людажэрстве.

Дастаткова праўдападобным, прынамсі, зь філялягічнага гледзішча, падаецца тлумачэньне, прапанаванае на пачатку XIX стагодзьдзя знакамітым арабістам Сыльвэстрам дэ Сасі, які выводзіць імя дэмана ад перайначанага імя Магамэт. Гэта пацьвярджае фрагмэнт паэмы тампліера Аліўе, напісанай на лангедоку «*E Bafonet obra de son poder*» — «I Магамет зазьзяў сваёй магутнасьцю». Гэта зусім ня доказ інфільтрацыі ісламу ў эзатэрычную дактрыну тампліераў, як хоча паказаць абвінаваўца. І хоць у пэўнай ступені яны адчулі ўплыў рэлігіі Усходу, ніводны дакумэнт ня сьведчыць пра тое, што яны былі сэктамі. У іх сьведомасьці, напэўна, пачаўся працэс выпрацоўкі больш шырокага погляду на пытаньні веры. Тое, што было абсалютна бясспрэчнае для кожнага франкскага шляхціча, які рушыў у крыжовы паход, — што хрысьціянства — адзіная, вартая гэтай назвы рэлігія, у тампліераў было пастаўлена пад сумнеў новымі кантактамі і новым досьведам. Каран, які прызнае Хрыста за аднаго з прарокаў, безумоўна, спрасьціў гэты працэс.

Вернемся, аднак, з Усходу, які ў гэты пэрыяд стаў толькі ўспамінам і рэхам, у Францыю, дзе ідзе гульня за жыцьцё і гонар ордэну храму. Філіп Прыгожы, як сучасны ўладар, умела карыстаецца прапагандай. У момант, калі ў лёхах усёй Францыі чуваць энкі закатаваных, кароль піша ліст усім сувэрэнам Эўропы, выкрываючы «злачынства» тампліераў. Аднак ня ўсе далі веры абвінавачаньню: так, напрыклад, ангельскі кароль Эдвард II бачыць у абвінавачаньнях награваньне паклёпаў і паведамляе пра сваё добразычлівае стаўленьне да тампліераў каралям Партугаліі, Кастыліі, Арагону і Сыцыліі, а таксама папу. З гэтага лёгка зрабіць выснову, што ўсеагульнае кепскае стаўленьне да тампліераў было далёка не настолькі ўсеагульным, як імкнуўся пераканаць абвінаваўца.

Пасьля таго фатальнага, вымушанага прызнаньня Вялікім магістрам віны ў тампліераў заставалася толькі адна надзея — што іх перададуць пад юрысдыкцыю Царквы, карацей, што іх будзе судзіць сам папа. І сапраўды, напрыканцы 1307 году кароль выказвае згоду перадаць вязьняў Клімэнту V. Даведаўшыся пра гэта, тампліеры масава адмаўляюцца ад сваіх сьведчаньняў. Паводле традыцыі Жак дэ Малэ зрабіў гэта перад натоўпам у Царкве, паказваючы скалечанае катаньнямі цела.

Філіп Прыгожы, бачачы, што ніткі інтрыгі высьлізгваюць зь яго рук, націскае на спружыну прапаганды, гэтым разам унутранай. У Парыжы гуляюць лісты

⁴ Храму ўсіх мірных людзей настаяцель (лац.).

пра тое, што папу нібыта падкупілі тампліеры. Бо нішто так не распаліе жарсьцяў, як грашовыя аргумэнты. Узрушыўшы натоўп, Філіп Прыгожы зьвяртаецца да парлямэнту і Парыскага ўнівэрсытэту, каб яны падтрымалі яго антышапскую палітыку і выказаліся ў справе тампліераў. Унівэрсытэт адказвае, што справы пра ерась павінны разглядацца духоўным трыбуналам. Гэта яшчэ адзін довад, Высокі трыбунале, што тагачасная грамадзкая думка зусім ня так аднадушна асуджала ордэн.

Інтэлектуалы, як звычайна, нашкодзілі, затое парлямэнт, які сабраўся ў траўні 1308 году ў Турэ (праўда, ня ў поўным складзе, бо многія шляхцічы шукалі важкіх апраўданьняў для сваёй адсутнасьці, не жадаючы браць удзелу ў гэтай камэдыі), пазнаёміўшыся з выдуманымі прызнаньнямі, дэляруе, што тампліеры заслугоўваюць кары сьмерцю. Так, узброіўшыся думкай народу, Філіп Прыгожы адпраўляецца ў Пуат'е на сустрэчу з папам.

Клімэнт V па-майстэрску разыграў размову з каралём, адразу ж перайшоўшы да справы крыжовага паходу, дыпляматычна абмінаючы працэс супраць ордэну тампліераў. Філіпу Прыгожаму не застаецца нічога іншага, як выкарыстаць верных яму царкоўных саноўнікаў, арцыбіскупаў Нарбоны і Буржа, якія на інсцэнаваным зьездзе разам з каралеўскімі папачнікамі нечакана выступілі супраць ордэну, абвінаваціўшы духоўныя ўлады ў абьякаваньні да гэтай справы, пры гэтым не шкадуючы абразлівых словаў на адрас папы. Клімэнт V застаўся пры сваім меркаваньні. Нават казаў, што некаторыя прызнаньні тампліераў не здаюцца яму дастаткова праўдападобнымі, і, каб выйграць час, паабяцаў, што ў наступным годзе Сабор у В'ене зоймецца справай ордэну. Пажадаў таксама пабачыць галоўных абвінавачаных.

Іх павезьлі пад узброеным канвоем з Парыжу ў Пуат'е. Падарожжа нечакана спынілася ў Шыноне з прычыны хваробы абвінавачаных. Несумненна, Высокі трыбунале, усё было загадзя абдуманна. Шынон, панурья руіны якога захаваліся да нашых дзён, надта падыходзіў для гэтага пастоя, бо меў вялізныя лёхі. Калі на месца гэтай новай вязьніцы прыбываюць пасланцы папы ў суправаджэньні сьмяротных ворагаў тампліераў, Нагарэ і Плезьяна, абвінавачаныя маўчаць ці прызнаюць сваю віну. Вяртаючыся ў падзямельлі, яны могуць пісаць на мурах свой тастамэнт.

Пераглядаючы акты працэсу, лёгка заўважыць, як часта тыя, каго дапытваюць, адмаўляюць свае прызнаньні, каб праз колькі дзён вярнуцца да яшчэ больш цяжкіх самаабвінавачаньняў. Гэта можна патлумачыць толькі ўжываньнем у адносінах да абвінавачаных агню, вады, дыбы, гішпанскіх ботаў і іншых катавальных прыладаў.

Абарона дазволіць сабе працытаваць некалькі прызнаньняў.

Пансар з Гізы, 29 кастрычніка 1309 г.:

«Запытаны, ці катавалі яго, адказаў, што тры месяцы таму, калі даваў паказаньні парыскаму біскупу, яго кінулі ў цесную яму, так моцна зьвязаўшы рукі за сьпінай, што з-пад пазногцяў пацякла кроў; тады адказаў, што калі яго будуць катаваць, адмовіцца ад папярэдніх паказаньняў і скажа ўсё, што яны захочуць.

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Быў гатовы на ўсё, каб толькі сьмяротнае пакараньне было кароткае: абезгалоўленне, вогнішча, кацёл з кіпнем — настолькі ня мог стрываць доўгай пакуты, якую цярэў, сядзячы ў вязьніцы амаль два гады».

Брат Бэрнар з Альбі:

«Я быў настолькі закатаваны, мяне так доўга дапытвалі і трымалі ў агні, што мае ступы згарэлі, я чуў, як мае косьці ламаюцца ўва мне».

Брат Эмэры зь Вільер-ле-Дзюка, 13 траўня 1310 г.:

У пратаколе запісана, што абвінавачаны быў бледны і напалоханы. Прысягае, паклаўшы руку на алтар, што злачынствы, у якіх абвінавачваюць ордэн, выдуманя. «Калі хлушу, няхай тут на месцы маё цела і душу паглыне пекла». Калі яму прачыталі ранейшыя паказаньні, ён адказаў: «Так, я прызнаўся ў шэрагу грахоў, але гэта было вынікам таго, што мяне катавалі каралеўскія рыцары, Гі дэ Марсіі і Юг дэ ля Сэль. Я бачыў учора пяцьдзясят чатырох маіх братоў, якіх везьлі на вазах, каб спаліць жывцом. Ах, калі мне будуць пагражаць вогнішчам, прызнаюся, што я вельмі баюся сьмерці, ня вытрымаю і здамся. Я пад прысягай прызнаюся вам, каму захочаце, ва ўсіх злачынствах, у якіх вінавацяць ордэн, прызнаюся, што забіў Бога, калі ад мяне гэтага захочуць».

Хацеў бы зьвярнуць увагу Высокага трыбуналу на псыхалягічны аспект сьмерці на вогнішчы. Зьвярыны страх перад агнём заснаваны на інстынктыўным веданьні, што ён прычыняе цэлу самую невыносныя пакуты. Якія духоўныя сілы патрэбныя, каб захаваць веру, што здолееш з гэтай самай зьнішчальнай стыхіі вынесці хаця б найдрабнейшую частку сваёй істоты. Для сярэднявечных людзей смак попелу ня быў, як для нас, смакам нябыту. Сьмерць у агні была прараканьнем пекла, таго нязгаснага вогнішча, на якім пакутуюць ніколі ня спаленыя да канца целы. Агонь фізычны спалучаўся з агнём духоўным. Цяперашняя пакута прадказвала пакуту вечную. Неба — месца абраных, гэтыя халодныя, маўклівыя масы паветра былі ў вачах паміраючых далёкімі і недасяжнымі.

На пачатку 1309 году сьледства аднаўляюць, і гэтая новая фаза працэсу характарызуецца, з аднаго боку, закручваньнем шрубаў машыны для здабыцьця паказаньняў (у адным Парыжы трыццаць шэсьць тампліераў памерлі падчас допыту), а з другога — рэч, здавалася б, невытлумачальная, пачынаецца нязнамы дагэтуль супраціў вязьняў, якія нечакана адкінулі ўсе хітрыкі і палітыку. Жак дэ Малэ заяўляе, што будзе абараняць ордэн, але толькі перад самім папам. Іншыя браты робяць падобныя заявы. 2 траўня колькасьць тампліераў, якія хочуць абараняць ордэн, узрастае да пяцісот шасьцідзясяці трох. Адказам на гэты масавы супраціў было вогнішча, якое паглынула пяцьдзясят чатырох тампліераў. Зноў трыюмфуе стары рымскі мэтад *дэцымацыі* — пакараньня кожнага дзясятага.

У чэрвені 1311 году збор доказаў спыніўся і акты сьледства пераслалі папу. Сабор у В'ене не аказаў ордэну спадзяванай дапамогі. Памятаем, што гэта быў час авіньёнскага палону і папа палічыў, што справа канчаткова прайграная. Була «*Vox Clamantis*» ад 3 красавіка 1312 году распускала ордэн, аднак не зьмяшчала асуджэньня тампліераў. Іх маёмасьць перадавалася ордэну шпітальнікаў. Так што кроў братоў ордэну не ператварылася для Філіпа Прыгожага ў золата.

Турмы Францыі перапоўненыя — трэба нешта рабіць, асабліва з ордэнскімі саноўнікамі, якія самі прагнуць бараніцца перад трыбуналам, «таму што мы ня маем нават чатырох грошаў, каб заплаціць за іншую абарону». Яны няспынна патрабуюць, каб іх паставілі перад папскім судом.

Аднак сьледства скончанае, і пасланцы Клімэнта V абьякава прысутнічаюць пры абвяшчэньні прысудаў. Кіраўнікам тампліераў пагражае пажыцьцёвае зьняволеньне.

Прысуд Жаку дэ Малэ і Жафруа дэ Шарнэ прачыталі ў саборы Нотр-Дам. Вялікі натоўп выслухаў яго ў цішыні, але перш чым сэнтэнцыю дачыталі да канца, абодва кіраўнікі — мабыць, тут падзейнічала патэтычная готыка Нотр-Даму — зьвярнуліся да народу з крыкам, што злачынствы і ерась, у якіх абвінавачваюць ордэн, — мана, што статут тампліераў «быў заўсёды чысты, праведны і каталіцкі». Цяжкая рука стражніка сыціснула вусны Магістра, заглушаючы апошнія словы асуджаных. Кардыналы перадаюць свавольнікаў у рукі парыскага суду. Філіп Прыгожы загадвае спаліць іх на вогнішчы — і ў той жа дзень. Каб спатоліць свой гнеў, ён аддае полымю яшчэ трыццаць трох самых бескампрамісных братоў.

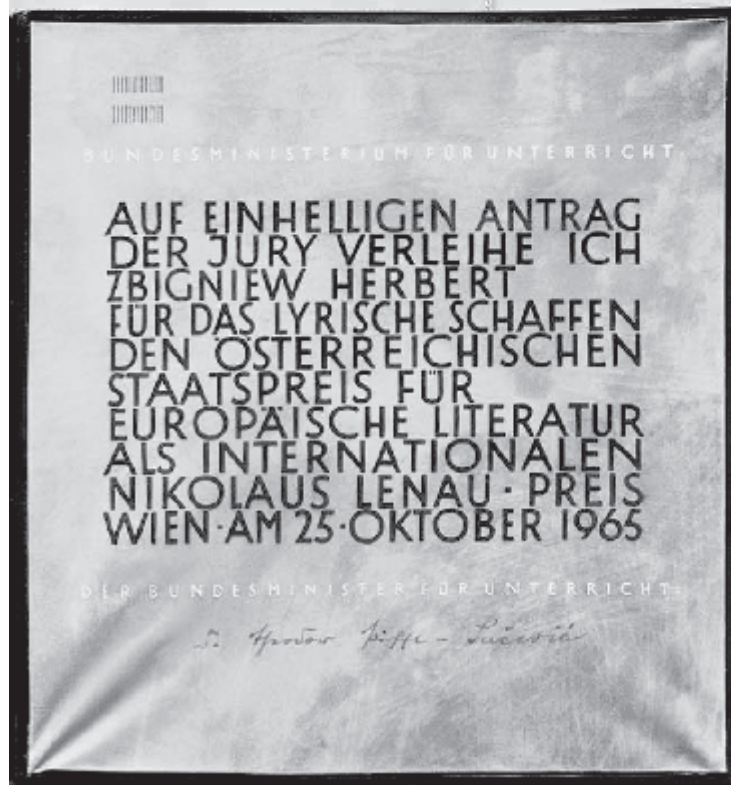
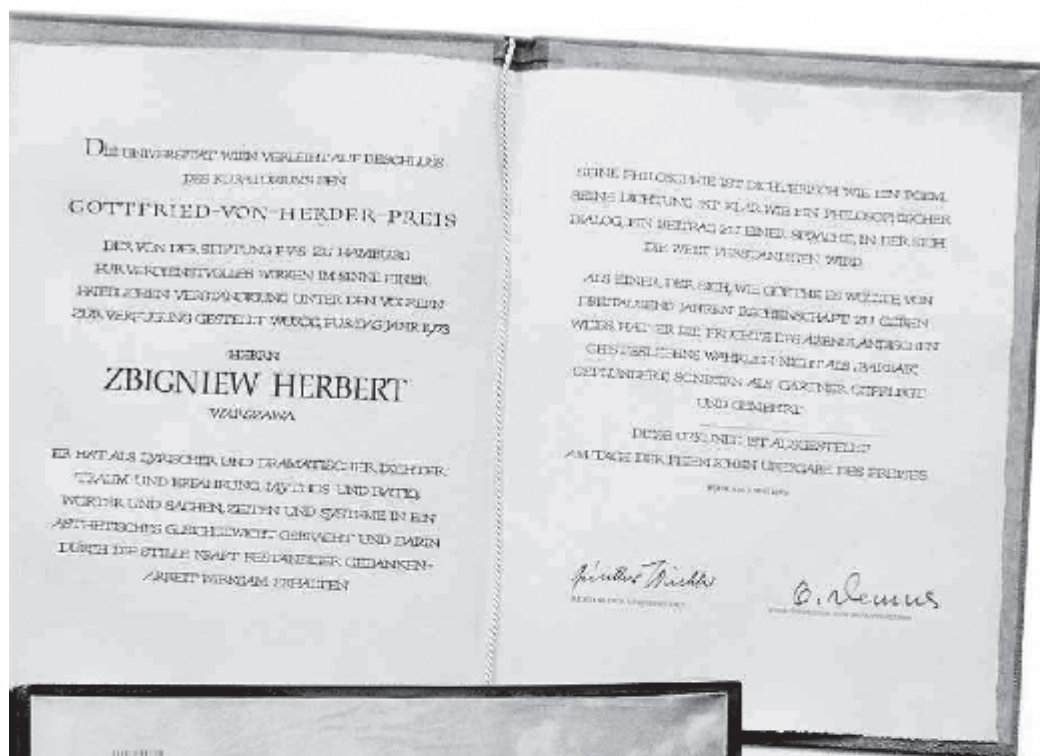
Высокі трыбунале, на тым вонкава заканчваецца драма рыцараў ордэну храму. Экспэрты дасьледуюць пахавальні ў пошуках таемных знакаў. Часам ім удаецца знайсці ланцуг эонаў, часам іх зачароўвае адкрытая на партале грымаса ўяўнага Бафамэта. Абарона паставіла перад сабой сыціплую задачу — дасьледаваць інструмэнты сьледства.

У гісторыі нічога не заканчваецца назаўжды. Мэтады, ужытыя ў барацьбе з тампліерамі, увайшлі ў рэпэртуар улады. Таму мы ня можам пакінуць гэтай далёкай справы бледным пальцам архівістаў.

Пераклала з польскай Марына Казлоўская наводле: Zbigniew Herbert. — Barbarzynca w ogrodzie. — Warszawa, 2004.

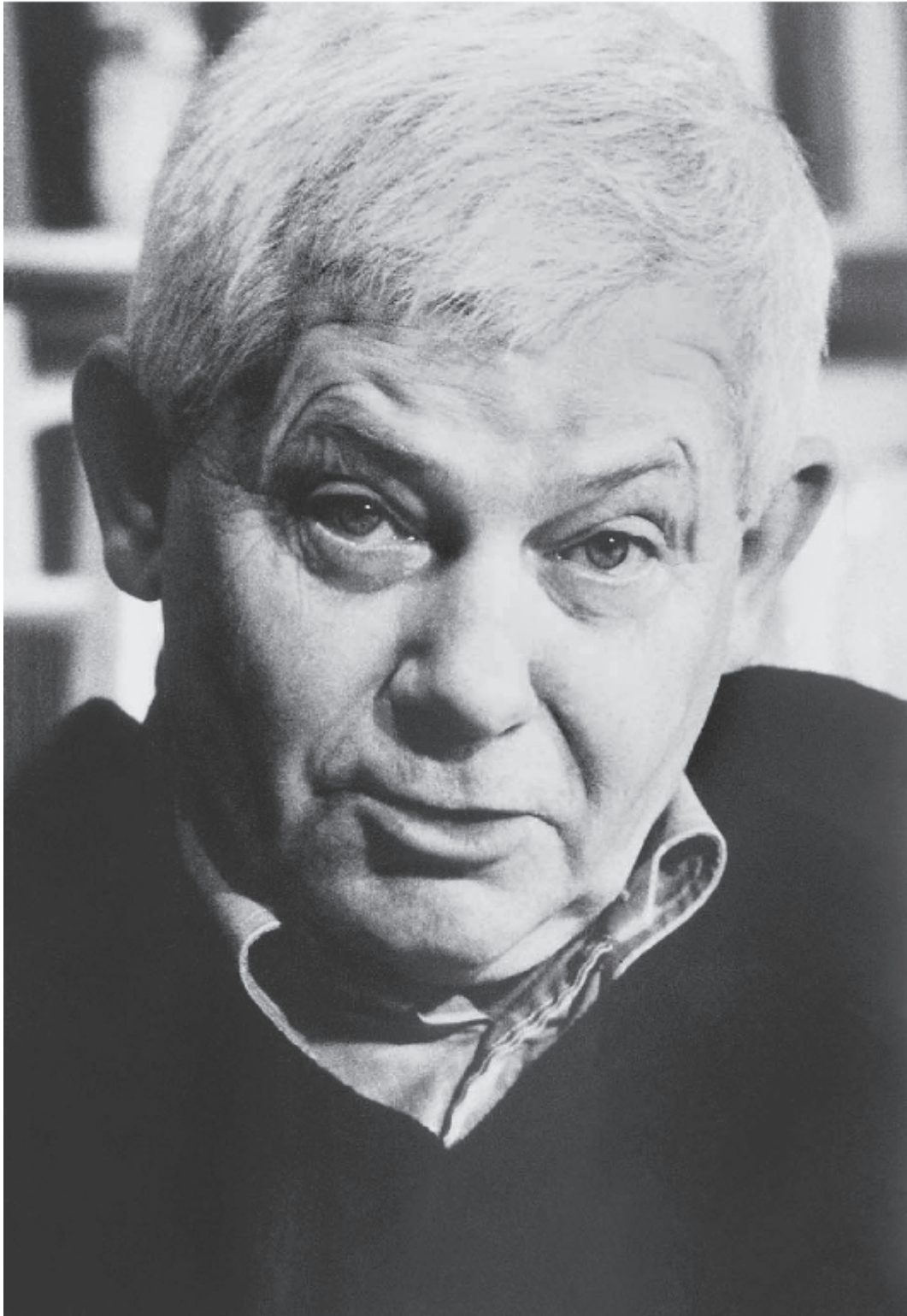

Зьбігнеў Гэ́рбэрт з гераіняй «Салідарнасьці» Аннай Валентыно́віч падчас сьвяткаваньня 25 угодак рабочых пратэстаў у Познані, крывава задушаных камуністычнымі ўладамі. 1981.

Памятныя граматы
да прэміі
«Internationaler
Nikolaus Lenau Preis»
(Вена, 1965)
і Готфрыда Гэрдэра
(Johann Gottfried von
Herder Preis)
(Вена, 1973).

Potęga smaku

Pani Profesor
Izidorze Dąbskiej

leżenie
niepoprawnie

Jodłowa

To wcale nie wymagało wielkiego charakteru
nasza ~~niecierpliwość~~ ^{niecierpliwość} niezgoda i upór
mialiśmy odrobinkę koniecznej odwagi
lecz w gruncie rzeczy była to sprawa smaku
Tak smaku
w którym są włókna duszy i chrząstki sumienia

#

nożycami

Kto wie, gdyby nas lepiej i piękniej kuszone
skono kobiety różne płaskie jak opłatek
lub fantastyczne stwory z obrazów Hieronima Boscha
lecz piekło w tym czasie było ~~było~~ jakie
~~dół pokry~~ zeulek morderców barak
nazwany pałacem sprawiedliwości
samogonny Mefisto w leninowskiej kurtce
posyłał w teren wnuczka Aurory
chłopców o twarzach ziemniaczanych
bardzo brzydkie dziewczyny o czerwonych rękach

Zaiste #1

~~Zaiste~~ ^{Zaiste} ~~retoryka~~ ^{retoryka} ~~perfekcyj~~ ^{perfekcyj} była ~~nie do osiągnięcia~~ ^{oż nazbyt parcia}

Trinacny
poprawić
#1

/ Marek Tulliusz obracał się w grobie /
~~podstawia~~ ^{podstawia} ~~o~~ ^o ~~tartologii~~ ^{tartologii} ~~para~~ ^{para} ~~pojęć~~ ^{pojęć} jak cepy
dialektyka ~~była~~ ^{była} ~~żadnej~~ ^{żadnej} ~~dystynkcji~~ ^{dystynkcji} w rozumowaniu
~~para~~ ^{para} ~~określenia~~ ^{określenia} ~~śladnie~~ ^{śladnie} ~~pozbawiona~~ ^{pozbawiona} ~~urody~~ ^{urody} ~~konjunkturu~~ ^{konjunkturu}

Z

Tak więc estetyka może być pomocna w życiu
~~nie należy zaniedbywać nauki o pięknie~~ < <
Zanim zgłosimy akces trzeba pilnie badać
kontakt architektury rytm bębnow i piszczałek
kolory oficjalne nikczemny rytuał pogrzebów

Nasze oczy i uszy odróżyły posłuchu
księżęta naszych zmysłów wybrały dumnie wygnanie
y

Старонка машынапісу верша «Моц смаку».

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Горкі пах тульпанаў

З кнігі эсэістыкі «Натурморт з вудзіламі»

*...a gallant tulip will hang down
his head to a virgin newly ravished...*

Robert Herrick

1.

Вось гісторыя аднаго з чалавечых шаленстваў.

У гэтай аповесці ня будзе пажару, які спусташае вялікі горад над ракой, ня будзе разны безабаронных, ня будзе залітай ранішнім сьвятлом вялікай раўніны, дзе ўзброеныя вершнікі сутыкаюцца зь іншымі вершнікамі, каб на схіле дня, пасля жахлівай бітвы, высветлілася, які з двух правадыроў заслужыў сьціплае месца ў гісторыі, помнік з бронзы ці, у выпадку меншага шчасця, магчымасьць увекавечыць сваё імя ў назьве якой-небудзь бакавой вулачкі ў брудным прадмесьці.

Наша драма сьціплая, непатэтычная, далёкая ад вядомых гістарычных кровапраліццяў. Бо ўсё пачалося нявінна — з расьліны, з кветкі, з тульпана, які — як жа цяжка сабе гэта ўявіць! — выклікаў калектыўныя і неўтаймоўныя жарьці. І больш за тое: тых, хто займаўся гэтым фэномэнам, найбольш здзіўляла, што гэтае шаленства ахапіла ашчадны, цьвярозы, працавіты народ. Вынікае пытаньне: як дайшло да таго, што ня дзе-небудзь, а менавіта ў адукаванай Галляндыі, *tulpenwoede* — тульпанавая манія — набыла такія пагрозьлівыя памеры, страсянула асновы саліднай народнай гаспадаркі і давяла да маніякальнага азарту прадстаўнікоў усіх грамадзкіх станаў.

Некаторыя тлумачаць гэтую зьяву любоўю галляндцаў да кветак, якая зрабілася прыслоўем. Існуе такі стары анекдот: адна дама зьвярнулася да мастака з просьбай, каб той намаляваў ёй букет рэдкіх кветак, бо ёй не стае грошай, каб іх купіць. Менавіта так паўстала невядомая дагэтуль галіна мастацтва. Заўважым, што для той дамы, натхняльніцы новага жанру ў мастацтве, эстэтычныя матывы

адыгрывалі абсалютна другасную ролю. Тое, што яна пажадала, было рэальнай рэччу — венчыкам зь пялёсткаў на зялёнай сьцябліне. Твор мастака быў толькі сурагатам, ценем існае рэчы. Гэтаксама каханкі ў час расстання вымушаныя задавальняцца падабенствам — намалёваным тварам. То бок карціна выражае сум па далёкай, недасяжнай, страчанай рэчаіснасці.

Ёсьць яшчэ іншыя, больш праявічныя ці проста прыземленыя нагоды, якія, як падаецца, дастаткова пераканаўча тлумачаць асаблівую цягу галяндцаў да кветак. Край, пазбаўлены неўтаймоўнага буянства зеляніны, заціснуты ў рамкі рацыянальнай гаспадаркі, здзіўляў шматлікіх падарожнікаў, якія ня бачылі тут нават збожжавых палёў. Збожжа прывозілася з-за мяжы. Зямлі было мала, яе якасць была часцей за ўсё дрэнная, а цана заўсёды празмерная. Большасць абшару была прызначаная пад пашу, а таксама пад сады і агароды. Сама прырода краю прымушала да інтэнсіўнай гаспадаркі на малой колькасці земляў.

Прырода кідала чалавеку таксама і эстэтычны выклік. Няцяжка зразумець, што пэўная манатоннасць галяндзкага краявіду нараджала мары пра разнастайную, шматкаляровую, незвычайную флёру. Можна быць, тут хаваўся сум па страчаным раі, які сярэднявечныя мастакі выяўлялі ў выглядзе ружоўніка, саду ці кветніка. Адвечная зеляніна больш кажа ўяўленьню, чым адвечнае сьвятло.

У параўнанні з пампэзнай пышнасцю французскіх ці ангельскіх садоў, іх галяндзкія адпаведнікі відавочна сьціплейшыя. Часцей за ўсё яны займалі прастору на некалькі дзясяткаў квадратных футаў, але якое багацце расьлінаў, якая сьведомая кампазыцыя колераў: траўнік з выспачкамі моху, градкі рознакаляровых кветак, кусты бэзу, яблыні — і на ўсё гэта накладзены ўзор — сетка ліліпуцкіх сьцяжынак, пасыпаных белым пяском.

Кожны, нават прости рамесьнік, жадае мець за домам свой садзік і вырошчваць прыгажэйшыя і незвычайнейшыя, чым у суседа, ружы, лілеі, гіяцынты і касачы. Гэтае пакланенне прыродзе — быццам рэха старадаўніх расьлінных культураў — мела ўсе рысы асьвечанай любові. У Ляйдэнскім і іншых унівэрсытэтах выкладалі вядомыя знаўцы расьліннага сьвету, напрыклад, француз Леклюз, якога звалі Ключіус (пра яго яшчэ будзе гаворка ніжэй), што ў 1587 годзе заклаў першы батанічны сад. Студэнты разам з калянізатарамі адпраўляліся ў далёкія і небажальныя падарожжы, каб даведацца пра таямніцы экзатычнай прыроды. А шырокая публіка з запалам чытала кніжкі, прысьвечаныя клясыфікацыі, анатоміі і гадаваньню расьлінаў. Падсумаваньне гэтай багатай літаратуры — вялізныя трохтамовы твор Яна ван дэр Мэрса «*Arboretum sacrum*».

У каралеўскай мастацкай галерэі Маўрыцхэйс у Гаазе ёсьць карціна «Букет на фоне аркавага акна» Амброзія Босхарта-старэйшага. Гэты твор напоўніў мяне нейкім неспакоем, хоць я разумеў, што сама мастацкая тэма ніяк не нагода для гэтага. Што можна быць больш ціхамірнае, больш ідылічнае за складзены з вышуканай прастасцю букет ружаў, даліяў, касачоў і ятрышніка на фоне неба і далёкага горнага краявіду, які патанае ў блакіце?

Але сама распрацоўка тэмы дзіўная і злёгка жудасная. На гэтай карціне кветкі — ціхія служкі прыроды, безабаронныя крыніцы захаплення — непадзельна гас-

падараць, фанабэрацца, валадараць зь нечуванай дагэтуль інтэнсіўнасьцю і сілай. «Ціхія служкі прыроды» перасталі граць ролю арнамэнту — не ціхамірна какетнічаюць, а атакуюць гледача сваёй ганарлівай індывідуальнасьцю, якая, так і хочацца сказаць, усведамляе сябе. Яны нібыта звышнатуральныя і напорыста прысутныя. А ўсё гэта робіцца не таму, што такое выражэньне ўнутранага стану мастака (як у «Сланечніках» Ван Гога), наадварот, форма, колер і характар кветак скрупулёзна і дэтальна ўвасобленьня з халоднай бесстароннасьцю батаніка і анатома. Сьвятло карціны — яснае, «аб’ектыўнае» — азначае, што мастак адмовіўся ад усяго абаяньня *chiaroscuro*, мастацкай ярачкі, то бок прыцішэньня адных прадметаў ценом і падкрэсьленьня іншых асьвятленьнем. «Букет на фоне аркавага акна» можна параўнаць з калектыўнымі партрэтамі Франса Хальса, у якіх няма падзелу на больш і менш важных пэрсанажаў.

Карціна Босхарта была створаная каля 1620 году, амаль перад сьмерцю аўтара. Падзеі, пра якія мы маем намер расказаць, адбыліся на некалькі гадоў пазьней. Але ўжо ў гэтай карціне можна ўбачыць знакі будучай буры. Бо хіба ж гэтыя асьмялелыя, дамінуючыя, агрэсіўныя кветкі, якія голасна патрабуюць здзіўленьня і пашаны, ня ёсьць праявай асаблівага культу? На гэта паказвае нават сама кампазыцыя. Букет пастаўлены на высокае акно, як на алтар, узьняты над прыходай. Паганская дараносіца з кветак.

У карціне Босхарта ёсьць некалькі злавесных тульпанаў.

2.

Падаецца праўдападобным, што хваробы маюць сваю гісторыю, то бок, кожная эпоха мае свае акрэсьленыя хваробы, якія да гэтага не праяўляліся падобным чынам і пазьней у такой форме ня вернуцца.

Ф. Трэлс-Лунд

Тулупан, гэтаксама як і шмат іншых блаславёных і злавесных дароў — рэлігій, забабонаў, лекавых зэлак і зэлак, што ачмураюць, сьвятых кніг і нападаў, эпідэміяў і пладоў — падарунак Усходу. Назва паходзіць з пэрсідзкае мовы і азначае «турбан». Ён даўно быў улюбёнай, абажанай кветкай у садах Армэніі, Турцыі і Пэрсіі. Пры двары султанаў кожны год ладзілася тулупанавая сьвята. Тулупан апявалі паэты Амар Хаям і Гафіз, ён згадваецца ў «Тысячы і адной ночы» — так што да таго, як прыбыць у Эўропу, ён некалькі стагодзьдзяў рабіў кар’еру на Усходзе.

Зьяўленьне тулупана на Захадзе — заслуга дыплямата. Яго звалі Аж’е Гісьлен дэ Бусбэк, ён быў паслом аўстрыйскіх Габсбургаў пра двары Сулеймана Прыўкраснага. Чалавек выкшталцоны і цікаўны (захаваліся займальныя апісаньні яго падарожжа) у якасьці абавязку пісаў вычарпальныя дыпляматычныя рапарты,

але зь яшчэ большым запалам збіраў грэцкія рукапісы, антычныя надпісы і мясцовую флору. У 1554 годзе ён выслаў венскаму двару транспарт, грузаны саджанцамі туйпана. Такім нявінным быў пачатак гэтага зла.

З таго часу кветка надзіва хутка распаўсюдзілася па Эўропе. Конрад Геснэр, якога называлі нямецкім Плініем, у творы «*De hortis Germaniae*» (1561) даў першае апісаньне расьліны. У тым жа годзе госьці банкірскай сям'і Фугер дзівяцца ў іх аўсгбурскіх садах гэтай рэдкай яшчэ кветцы, якая трохі пазьней зьявіцца ў Францыі, Нідэрляндах і Англіі, дзе Джон Трандэсцэнт, садоўнік Карла I, ганарыўся вывядзеньнем пяцідзсяці гатункаў туйпана. Пэўны нядоўгі час гастрэномы спрабуюць зрабіць з туйпана далікатэс на фэшэнэбэльныя сталы: у Нямецчыне яго спажываюць у цукры, затое ў Ангельшчыне марынаваным у алеі і воцаце. Таксама нічым ня скончылася падступная змова аптэкараў зрабіць з гэтай расьліны сродак супраць напушэньня. Туйпан застаўся сабой — паэзіяй Прыроды, якой чужы вульгарны ўтылітарызм.

Такім чынам, спачатку гэта была кветка манархаў і высакародных багацеяў — вельмі каштоўная, недасягальная, ахоўваная ў кожным садзе. Сучаснікі прыдумалі яму душу — казалі, што яна выражае элегантнасьць і вышуканую ганарлівасьць. Нават яго недахоп — адсутнасьць паху — лічыўся цнотай сьціпласьці. Па сутнасьці яго халодная прыгажосьць мае характар, так бы мовіць, інтравэртны. Туйпан дазваляе, каб на яго дзівіліся, але не абуджае неўтаймоўных пачуцьцяў — пажадлівасьці, зайздасьці, міласнай жарсьці. Ён — пава сярод кветак. Так прынамсі пісалі прыдворныя «садовыя філэзафы». Гісторыя даказала, што яны памыляліся.

Як вядома, заразны прыдворны густ часта пераймаюць ніжэйшыя слаі грамадства, за што іх спасьцігае заслужаная божая кара. На пачатку XVII стагодзьдзя хранікёры адзначаюць у Францыі першыя праявы, так бы мовіць, туйпанавай ліхаманкі. У 1608 годзе нейкі мастак за адну цыбульку рэдкага гатунку «*Mere brune*» расстаецца з сваім млыном; пэўны жаніх быў, відаць, у захапленьні, калі атрымаў у пасаг ад цесьця каштоўны саджанец, названы адпаведна з аказіяй «*Mariage de ma fille*»; іншы энтузіяст не вагаючыся памяняў свой квітнеючы бровар на цыбулінку, якая з таго часу носіць вычварную назву «*Tulip brasserie*».

Можна множыць прыклады і бязь цяжкасьцяў давесьці, што паўсюль, дзе зьявіўся туйпан, у большай ці меншай колькасьці адзначаныя выпадкі туйпанавай маніі. Але толькі ў Галяндзі яна дасягнула памераў эпідэміі.

Вызначыць дакладны час і месца пачатку эпідэміі складана. З чумой значна прасьцей: аднойчы ў порт прыбывае карабель з Усходу, у часткі экіпажу моцная гарачка, некаторыя трызьняць, на іх тварах выразна відаць гузы. Яны сыходзяць на зямлю, іх разьмяшчаюць у шпіталях, дамах і корчмах. Спачатку першыя выпадкі сьмерці, пасля колькасьць захворваньняў, якія сканчаюцца сьмерцю, рэзка ўзрастае. І ўвесь горад, усё наваколле, уся краіна ахопленыя бедзтвам. Паміраюць прынцы і жабракі, сьвятыя і вальнадумцы, злачынцы і нявінныя дзеці. Падобны пандэмоніюм сьмерці шматкротна і падрабязна апісваўся яшчэ з часу Фукідыда.

Але тульпанаманія — і тут пачынаюцца праблемы — гэта зьява мэнтальная, інакш кажучы, грамадзкі псыхоз. І гэтаксама, як іншыя псыхозы — рэлігійныя, ваенныя, рэвалюцыйныя ці гаспадарскія, напрыклад, залатая ліхаманка ці крах амэрыканскай біржы ў 1929 годзе — нягледзячы на шматлікія і надзвычайныя аналёгіі, яна ня можа быць вытлумачаная ў тэрмінах заразных хваробаў. У нас няма інструмэнтаў, якія дазволілі б колькасна вымерыць аб’ём эпідэміі, ступень «заразьлівасьці», лічбу вострых і ня вельмі «захворваньняў», «тэмпэратурную крывую» асобных людзей, якіх закранула манія. Таму нам застаецца толькі мэтад апісаньня здарэньняў, асьцярожнае занатоўваньне паасобных яскравых і характэрных выпадкаў.

Цяжка дакладна вызначыць, калі тульпан зьявіўся ў Нідэрляндах першы раз, аднак, відавочна, досыць рана. Мы, напрыклад, ведаем, што ў 1562 годзе ў ант-вэрпэнскі порт быў дастаўлены груз тульпанавых цыбулек. Але інтэнсіўная зацікаўленасьць гэтай кветкай пачалася на некалькі дзесяцігодзьдзяў пазьней і была пэўна адгалоскам моды, што панавала пры каралеўскіх дварах, асабліва пры францускім.

На рубяжы XVI—XVII стагодзьдзяў здарыўся выпадак, які, на першы погляд, падаецца малаважным эпізодам з крымінальных хронікаў, але ў існасьці гэта першая праява тульпанаманіі на галляндзкай зямлі. Вось жа, Караль Ключіюс, якога мы ўжо згадвалі, прафэсар батанікі ў вядомым Ляйдэнскім унівэрсытэце (а да таго ён займаў пасаду дырэктара імператарскіх садоў у Вене), быў шырока-вядомым навукоўцам і пыхлівым балбатуном. Пры кожнай аказіі ён апавядаў ня толькі ўнівэрсытэцкім, але і любым слухачам пра расьліны, якімі ён займаецца. Часьцей за ўсё з энтузіязмам і непрыхаваным гонарам ён расказваў пра тульпаны, якіх, як ён сыцьвярджаў, не памяняў бы ні на якія багацьці сьвету. Гэта была яўная правакацыя, чаго ён, відавочна, не ўсьведамляў. Адноўчы, скажам, у цёмную бязьмесячную ноч, невядомыя забраліся ва ўнівэрсытэцкі сад і скралі тульпаны Ключіюса. Злодзеі, пэўна, мелі не абы-якую навуковую адукацыю, бо іх здабычай былі насамрэч рэдкія і каштоўныя гатункі. Засмучаны батанік не займаўся гэтай расьлінай да канца сваіх дзён.

Уся гэтая гісторыя нагадвае баляду пра вучня чарнакніжніка. Адбылася раптоўная трансмутацыя: прадмет цярплівых навуковых, а таму бескарысьлівых досьледаў зрабіўся аб’ектам шалёных фінансавых зьдзелак. І тут паўстае важнае пытаньне — чаму менавіта тульпан, а ня іншая кветка справакавала гэтае шаленства?

Нагодаў было некалькі. Мы ўжо адзначылі, што тульпан быў кветкай арыстакратычнай і абажанай. Якая асалода — валодаць чымсьці, што ёсьць гонарам манархаў! Акрамя гэтых снабісцкіх поглядаў, існавалі таксама нагоды, так бы мовіць, чыста прыродныя... Вось жа, гадоўля тульпанаў не складала вялікіх праблемаў і клопатаў. Гэта была ўдзячная кветка, лёгкая ў вырошчваньні. Кожны, хто меў хоць бы маленькі лапкі зямлі, мог аддавацца гэтай жарыцы.

У галляндзкіх садах лютаваў нейкі вірус, які прыводзіў да таго, што пялёсткі тульпанаў часта рабіліся фантастычнымі па форме, з махровымі, нібы-

та абтрапанымі краямі. Хутка з гэтай паталёгіі навучыліся атрымліваць прыбытак.

А галоўнае — і гэта вельмі важна для нашых развагаў пра прыродныя падставы туюльпанаманіі — ніводная іншая кветка ня мела такой колькасці гатункаў. Існавала перакананне, што ў дадзенай расьліны ёсць асаблівасць: рана ці позна, спантанна, то бок без удзелу чалавека, яна дае новыя мутацыі, новыя рознакаляровыя формы. Казалі, што прырода палюбіла гэтую кветку і бясконца зь ёй забаўляецца. Кажучы менш высакамоўна, гэта значыла, што той, хто набывае цыбулінку, трапляе ў сытуацыю гульца ў лятарэю. Сьляпы лёс мог падараваць вялікую ўдачу.

У першай палове XVII стагодзьдзя галяндцы ганарыліся трыма рэчамі: наймагутнейшым і непераможным флётам, «радасьцямі свабоды, большымі, чым дзекольвек», і — калі ў адным сказе можна злучыць рэчы сур'ёзныя і ня вельмі — як мінімум дзвюма сотнямі гатункаў туюльпанаў. Здавалася, што слоўнік не паспявае за такім багацьцем прыроды. У названы пэрыяд зьявіліся пяць гатункаў пад назваю «Цуд», чатыры «Смарагды», аж трыццаць «Узораў дасканаласьці» (што выяўляе пэўнае сэмантычнае злоўжываньне гэтым словам). Надзеленыя фантазіяй выдумлялі паэтычныя імёны — «Каралеўскі агат», «Дыяна», «Арлекін», а пазбаўленыя ўяўленьня называлі свае экзэмпляры проста «Панна», «Стракаты», «Чырвона-жоўты». Каб адолець гэтую ўсё больш складаную задачу, выкарыстоўваліся вайсковыя чыны, ды нават гісторыя была ўцягнутая, таму мы маем «Адмірала ван Энкхэйзэна», «Генэрала ван Эйка» і розных іншых, а адзін спрытны садоўнік сьмела пераўзышоў усіх, назваўшы свой гатунак «Генэрал генэралаў». Таксама, канечне, існуюць «Кароль», «Віцэ-кароль» і «Прынц». Здаецца, быццам усю гэтую амаль хаатычную разнароднасьць хацелі арганізаваць арыстакратычна-вайсковым чынам.

Агромністая колькасць туюльпанаў, якую здолелі выгадаваць галяндцы, здзіўляе і агаломшвае, але гэта і было адным з зародкаў катастрофы. Калі гульня ідзе зь невялікай колькасцю картаў, яна звычайна банальная і хутка заканчваецца; калі ж гульцы маюць у распараджэньні некалькі калодаў, адкрываецца поле для выкарыстаньня складаных камбінацый, інтэлігентнай стратэгіі, уважанай рызыкі і хітрых мэтодыкаў. Гэтаксама і з туюльпанам; трэба было толькі дамовіцца, якія гатункі будуць мець вартасьць «тузоў», а якія будуць лічыцца «шасьцёркамі».

Гэта відавочна вельмі спрошчаная схема, першае нясьмелае набліжэньне да тэмы. Гульнёвыя элемэнты несумненна адыгрывалі пэўную ролю, але па сутнасьці туюльпанаманія была вельмі складанай зьявай. Найбольш вырашальны і важкі быў эканамічны аспект праблемы. Інакш кажучы, законы прыроды былі спалучаныя з законам і біржы, і туюльпан пачаў губляць прыгажосць і ўласцівасьці кветкі, пачаў блякнуць, пазбывацца колеру і кшталту, пачаў рабіцца абстракцыяй, назваю, сымбалам, зьмененым на пэўную колькасць грошай. Тады пачалі зьяўляцца складаныя табліцы, на якіх асобныя гатункі падаваліся згодна зь пераменлівым рынкавым коштам, амаль як каштоўныя паперы альбо курсы валюты. Прабіла гадзіна вялікай спэкуляцыі.

На працягу ўсяго пэрыяду тультанаманіі — то бок некалькі дзесяцігодзьдзяў — на самай вяршыні прэйскурантаў нязьменна, як сонца ў зэніце, трымаўся «*Semper Augustus*». Я яго ніколі ня бачыў ужывую. Яго дарма шукаць у квяцярнях, дзе, як і ў іншых крамах, прадаюцца стандартныя ружы, стандартныя яйкі, стандартныя машыны. Мая віна. Калі б я наведваў батанічныя сады гэтак жа пільна, як і музэі, можа, я б яго і сустрэў. Але мне гэты тультан знаёмы толькі са старой каляровай акварэлі. Ён абсалютна прыўкрасны дзякуючы вышуканай і адначасова прастай гармоніі колераў. Бездакорна белыя пялёсткі, па якіх прабягаюць палымяна-рубінавыя пражылінкі, на дне падвяночка, быццам адбітак пагоднага неба, блакіт. Гэта быў насамрэч вельмі прыгожы экзэмпляр, але кошт, які прасілі за «*Semper Augustus*» — пяць тысяч флярынаў (раўнаватасны дому з прыстойным садам) абуджае трывогу. Гаць цьвярозага розуму была прарваная. З гэтага моманту мы будзем перасоўвацца па багністых тэрыторыях хваравітай фантазіі, гарачкавай прагі нажывы, падманутых ілюзіяў і горкіх расчараваньняў.

Здаралася, што ў зьдзелках расплачваліся натуральнымі прадуктамі, і гэта дазваляе яшчэ пільней угледзецца ў памеры шаленства. Так за цыбульку тультана «Віцэ-кароль» (які каштаваў палову ад «*Semper Augustus*») было заплачана:

2 вазы пшаніцы;

4 вазы жыта;

4 глустыя валы;

8 глустых сьвіней;

12 глустых авечак;

2 бочкі віна;

4 бочкі добрага піва;

1000 фунтаў сыру;

а яшчэ да гэтай жывёлы, напояў і ежы дадалі ложак, вопратку і срэбны келіх.

У пачатковай фазе тультанаманіі цэны няспынна ішлі ўтару і, як бы казалі маклеры, тэндэнцыя на «кветкавай біржы» была спачатку «прыязнай», пасля «ажыўленай» і нават «вельмі ажыўленай», пакуль, нарэшце, досыць хутка, не перайшла ў стан эўфарыі, якую абсалютна немагчыма было асэнсаваць цьвярозым розумам.

Бездань паміж рэальным коштам саджанцаў і тым, што за іх плацілі, усё расла. А плацілі ахвотна, з радасьцю, быццам у прадчуваньні блізкай усьмешкі лёсу. Большасьць тых, каго закранула тультанавая манія, грала на павышэньне, то бок, былі перакананыя, што каньюнктура будзе расьці вечна (ці не нагадваюць яны прагрэсістаў?), што цыбулінка, купленая сёньня, вырасьце ў кошце ўдвая заўтра, самае позьняе — пазаўтра. Калі гэтыя фантастычныя спэкуляцыі ўспрымаць сур'эзна, без іроніі (бо «старшынства» ў гістарычным часе абсалютна да гэтага не схіляе), можна разгледзецца ў іх нешта глыбейшае, напрыклад, старадаўні міт чалавецтва пра цудоўнае размнажэньне.

У прыземленых катэгорыях рэч выглядала так: прадаўцы абсалютна не лічыліся з магчымасьцямі пакупнікоў, а самае горшае — пакупнікі быццам бы цалкам

трацілі інстынкт самазахавання і таксама не лічыліся з уласнымі магчымасцямі. Добра вядомы паўсюль настрой, які спадарожнічае вялікім біржавым апэрацыям, моцна зьнясільвае, але ў выпадку туюльпанаманіі гэта было нешта больш паталягічнае, чым «настрой».

Псыхічныя адхіленьні, акрэсленыя словам «манія», маюць адну агульную рысу. Індывіды, закранутыя гэтай хваробай, маюць тэндэнцыю да стварэння ўяўных аўтаномных сусьветаў, кіраваных уласнымі законамі. У нашым выпадку нібыта адбывалася гіганцкая кветкавая лятарэя і ўсе гульцы чакалі галоўнага выйгрышу. Але гульня адбывалася не на прыстасаванай для гэтай мэты выспе, а ў краіне, асноўнымі рысамі якой былі разважлівасць, памяркоўнасць і — платаздольнасць. Сыстэма, заснаваная на буржуазным разьліку, не магла суіснаваць з сыстэмай фінансавых фантазмагорыяў. Сутыкненьне сьвету жаданьяў з штодзённай рэальнасцю было немінучае і, як звычайна ў такіх выпадках, балючае.

Цяпер варта вызначыць, якім чынам, дзе і ў якіх грамадзкіх межах адбывалася спэкуляцыя цыбулінкамі. Найбольш набліжаны да праўды адказ гучыць так: на мяжы нармальнага гаспадарчага жыцця, каб не сказаць, у ягоных цёмных закутках. Некалькі разоў мы згадвалі пра біржу, але ня варта разумець гэта да sloўна. Ніколі не было і не магло быць ніякай афіцыйнай туюльпанавай біржы, бо гэтая ўстанова дапускае адкрытасць і абмежаваную колькасць правамоцных, а вынікі здзелак даводзяцца да ведама ўсіх зацікаўленых.

Мы ведаем, што неўпарадкаваны гандаль туюльпанамі абуджаў пэўныя клопаты і неспакой улады. Тады выдаваліся пастановы, мэтай якіх было калі не зьнішчэньне, то абмежаваньне, утаймаваньне гэтай жахлівай грамадзкай зьявы. Але гэта ня вельмі дапамагала, дакладней кажучы, мела вынік абсалютна супрацьлеглы заплянаванаму. Стыхію немагчыма ветліва пераканаць.

Краіна была ў ліхаманцы. Той, хто памятае вайну, ведае, што самая фантастычная і непраўдападобная інфармацыя можа ўзьнесці людзей з дна распачы да вяршыняў аптымізму і ілюзорных надзеяў. Падобнае адбывалася і ў дадзеным выпадку. Весткі пра раптоўную купу грошай, здабытую дзякуючы туюльпанам, разьляталіся маланкава. Вось нейкі грамадзянін Амстэрдаму, які валодаў невялікім садочкам, за чатыры месяцы зарабіў 60 000 флярынаў — маёмасьць, якая нават ня сьнілася сярэдняму купцу. Ці той ангелец, што ў кветках зусім не разьбіраўся, нейкімі хітрамудрымі спэкуляцыямі здолеў зарабіць 5000 фунтаў. Сапраўды, трэба было мець характар стоіка, каб не паддацца гэтым спакусам.

Увесь гэты промысел быў неафіцыйны, і нават больш: ён быў падобны на забароненую гульню, і менавіта таму быў настолькі прыцягальны і здабываў усё больш прыхільнікаў. Зусім як у часе «сухога закону»: нават невялікія аматары моцных напояў маніфэстуюць сваю свабоду празьмерным паглыненьнем алькаголю.

Няма, вядома, ніякай статыстыкі, якая б паказвала колькасць ахопленых туюльпанавай маніяй. Зь вялікай доляй верагоднасьці можна лічыць, што лічба пераўзыходзіла дзясяткі тысяч. І таксама вельмі важна — іх нельга аднесці да

нейкай пэўнай сацыяльнай групы. Сярод іх былі багатыя і бедныя, купцы і ткачы, разьнікі і студэнты, мастакі і сяляне, здабыўцы торфу і паэты, гарадзкія чыноўнікі і старызьнікі, матросы і паважаныя ўдовы, паўсюдна шанаваныя асобы і зладзеі-кішэньнікі. Нават пасьядоўнікі ўсіх дваццаці зь нечым веравызнаньняў бралі ўдзел у гэтым паляваньні на фартуну.

Канечне, бедныя рызыкуюць больш, бедныя рызыкуюць усім. Можна ўявіць сабе ўсю пагрозу сытуацыі, працытаўшы, напрыклад, што нейкі кішэньнік, уцягнуты ў вір спэкуляцыяў, выкінуў усе свае прылады. Прапаведнікі раскідаюць з амбону перуны і маланкі з нагоды тульпанаманіі, але яны ж самі, як сьцьвярджаюць злыя языкі, крадком ездзяць у іншыя гарады. Каб безь нежаданых сьведкаў аддавацца грэшнай жарсьці.

Але досыць пра пастараў. Яны неяк выкруцяцца на Страшным Судзе. Горш, і нават зусім ганебна, што ў справу ўцягнутыя былі дзеці. Паколькі посьпех у гульні залежаў ад зьбіраньня як мага большай колькасьці інфармацыі (кошты, месца зьдзелак, хістаньні каньюнктуры ці, папросту кажучы, якія тульпанавыя цыбулінкі вынес сусед пад пахай і за якія грошы ён прадаў іх у карчме «Пад рыклівым аслom») — гэта павінен быў даведацца падлетак, які выконваў ролю шпіёна.

Гарачка, трызьненьне і бяссоньне. Бяссоньне, бо шмат тульпанавых зьдзелак адбывалася ноччу. Актыўны ўдзел у спэкуляцыях кожны дзень адбіраў шмат часу і не дазваляў займацца іншымі, больш прадуктыўнымі справамі. Тыя, хто сам вырошчваў тульпаны, жылі як скнары на мяхах золата. У садах ставіліся хітрамудрыя сыгнальныя сыстэмы, што мусілі ўсхапіць гаспадара на ногі, як толькі да яго каштоўных градаў набліжаўся няпрошаны госьць.

Пра тое, што тульпанаманія набыла характар эпідэміі, сьведчыць велізарны памер ахопленых ёю тэрыторыяў. Бо ахапіла яна ня толькі землі, дзе традыцыйна займаліся садоўніцтвам, напрыклад, навакольле Гаарлему, але і Амстэрдам, Алкмаар, Гаорн, Энкхэйзэн, Утрэхт, Ратэрдам — то бок усе вялікія галяндзкія населеныя пункты. І менавіта там лічба ахвяраў была найвышэйшая. Бацыла тульпанаманіі пераносілася паўсюль і пагражала ўсім. Наколькі лягчэй расправіцца зь знешнім ворагам: зачыніць гарадзкія брамы, паставіць на сыцены вартых абаронцаў...

Але існуе нешта, што называецца сілай розуму і паспяхова абараняе (што праўда, не заўсёды) ад разгулу ірацыянальных стыхіяў. Мы добра ведаем, што Галяндзя была краінай чытачоў, мудрых аўтараў, вышталцонных выдаўцоў і асьвечаных кніжных гандляроў. Актуальныя праблемы хутка знаходзілі водгук у друку, і гэта тычылася ня толькі важных палітычных ці рэлігійных спрэчак, але і справы тульпанаманіі, памеры якой абуджалі зразумелы неспакой і выклікалі рашучы адпор і пратэст цьвярозых абываталяў. Але што рабіць, дзяржава была лібэральная, грамадзкія думкі разрозьненыя, таму побач з галасамі розуму зьяўляліся пісулькі, што былі свайго роду практычнымі ўводзінамі ў правілы тульпанавай спэкуляцыі, пралегамэнамі шаленства, дапаможнікам, як зрабіцца вар'ятам.

Ва ўсім гэтым быў пэўны мэтад і нават рытуал. Вось адзін з аўтараў рэкамендуе, калі ў каго-небудзь атрымаецца выгадаваць новы гатунак тульпана, той павінен зрабіць наступнае: пайсьці неадкладна (бо, можа, хто-небудзь ужо вырошчваў падобную штучку) да садоўніка-прафэсіянала, не аднаму, а ў суправаджэньні знаёмых, прыцяляў ці нават выпадкова сустрэтых асобаў. Мэта відавочная: надаць здарэньню па магчымасьці найбольшае *publicity*. У гэтага садоўніка адбываецца нарада, падчас якой кожны з прысутных выказваецца пра новае батанічнае здарэньне. Зусім як высокая царкоўная калегія, якая займаецца праблемамі сапраўдных і ўяўных цудаў.

Пасьля наступнае вельмі істотная частка, так бы мовіць, кампаратывісцкая: параўнаньне новага гатунку з ужо вядомымі. Калі ён падобны да якога-небудзь ужо вядомага «Адмірала», але менш прыгожы, яго трэба сыціпла назваць «Генэралам». Гэты абрад хрэсьбінаў вельмі важны. Бо тульпан робіцца індывідуальнасьцю, ці — выкарыстоўваючы менш напышлівую біржавую тэрміналёгію — дапушчанай да абароту вартасьцю. У канцы трэба пачаставаць усіх прысутных добрым віном, бо гэта яны разьнясуць навіну пра нараджэньне і будуць расхвальваць прыгажосць новага гатунку.

Гандаль цыбулінкамі тульпана абрамляўся водарам піва, ядлаўцоўкі і бараніны, то бок адбываўся ў заезных дварах, корчмах і шынках. Некаторыя зь іх мелі спецыяльна прызначаныя для гэтага пакоі. Гэта былі нібыта клюбы ці філіялы велізарнай, добра закансьпіраванай біржы. Змаганьне за кожны каштоўны гатунак тульпана бывала бязьлітнае. Калі зьбіралася некалькі пакупнікоў, той, хто жадаў перамагчы ў бойцы, дадаваў да і без таго празьмернага кошту цыбулькі карэту з парай коняў.

Усю краіну ахапіла сетка больш ці менш вядомых, сакрэтных і амаль яўных «прытулкаў» тульпанавай жарсьці. Тут няма ніякай дэманічнай сілы, а ёсьць толькі простае правіла кожнай «вялікай гульні», кожнай магутнай дрэннай звычкі — уцягнуць як мага большую колькасьць асобаў. Паколькі шаленства немагчыма растлумачыць лягічна, трэба мець для абароны моцную статыстыку — так робяць усе, альбо амаль усе, і палітыкі таксама. І адпаведна паказальна зьменшыць лічбу тых, хто стаіць убаку, крытычна прыглядаецца, псуе гульні. Сьвет тульпанавых маньякаў імкнуўся зрабіцца усёахопным сьветам.

Як гэта адбывалася на практыцы? Існуе дакумэнт, штопраўда, літаратурны, але варты даверу, які зьмяшчае каштоўную інфармацыю пра спосабы здабываньня новых адэптаў. Размову вядуць два прыяцелі. Першы — Пэтэр — дасьведчаны спэкулянт, другі — Ян — грае ў размове ролю «інжэню».

П э т э р. Ты мне вельмі падабаецца. Таму я хацеў бы прапанаваць табе пэўную карысную здзелку. Я раблю гэта ня дзеля свайго інтарэсу, а з чыстага сяброўства.

Я н. Я цябе ўважліва слухаю, мой дарагі.

П э т э р. Вось жа, у мяне ёсьць цыбулінка тульпана «Арлекін». Гэта вельмі прыгожы гатунак і ў дадатак моцна запатрабаваны на рынку.

Я н. Але я ніколі ў жыцьці не займаўся кветкамі. У мяне і саду няма.

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

П э т э р. Ты нічога не разумееш. Калі ласка, паслухай мяне ўважліва, не перапытай, бо хто ведае, можа, якраз сёньня ў твае дзверы грукае вялікае шчасьце. Дык я магу працягваць?

Я н. Так, так, канечне.

П э т э р. Дык вось, цыбулінка «Арлекіна» каштуе сто, а можа, і больш флярынаў. Дзеля нашага, як я ўжо казаў, непарушнага сяброўства, я аддам табе яе за пяцьдзясят флярынаў. Яшчэ сёньня, без намаганьняў, ты можаш зарабіць шмат грошай.

Я н. Гэта насамрэч цудоўная прапанова! Такой магчымасьці ў мяне не было за ўсё жыцьцё. Толькі скажы, што я мушу рабіць з тым «Арлекінам»? Ня стану ж на рагу вуліцы.

П э т э р. Я раскрыю табе ўсю таямніцу. Занатуй сабе добра ў памяці. Чаму ты круцісься?

Я н. Я слухаю, але ў мяне трошкі муціцца ў галаве.

П э т э р. Ты зрабі дакладна так, як я кажу: ідзі ў заезны двор «Пад ільвом». Запытай там гаспадара, дзе месцяцца гандляры тульпанамі. Увойдзеш у названы пакой. Хто-небудзь вельмі груба крыкне: «Тут чужы ўвайшоў!» Але ты не давай зьбіць сябе з панталыку. У адказ на гэта ты павінен заквахтаць як курыца. З гэтага моманту ты будзеш залічаны ў гандлярскі ордэн.

Барані, Божа, кальвінісцкую душу Яна! Тут мы расстаемся зь ім, на парозе фарсу, за крок да трагедыі. Далей яго лёс ахутаны цемраю. Невядома нават, ці атрымалася ў яго ўрашчы момант дастаткова пераканаўча заквахтаць. З прыведзенага аповеду вынікае вельмі слабая надзея, што ён зрабіўся акулай тульпанавай біржы. Хутчэй яму наканавана роля ахвяры.

Яшчэ адна падрабязнасьць заслугоўвае ўвагі. Уступленьне ў шэрагі тульпанаманьякаў нагадвае пэўныя вядомыя ўзоры. Першым, калі памятаць пра захаваньне прапорцыяў, прыходзіць на думку рытуал ініцыяцыі. Толькі, вядома, масонскія ложы абстаўлялі гэты працэс з большай помпай і веданьнем эзатэрычных таямніцаў.

Манія — гэта ўзвышаны стан душы. Тыя, хто не паддаваўся ёй ні разу, у пэўнай ступені бедныя. А акрамя таго, манія ў пэўных абмежаваных умовах прыносіць карысьць. Нікому не вядомы, бо не паэт, не мастак, не дзяржаўны муж, звычайны чалавек згадвае час тульпанавай маніі з шчырым сентымантам. Яго звалі Вэрмонт, ён заўсёды сядзеў у адной і той жа карчме і выконваў функцыі маклера. Паміж адной і другой зьдзелкай «я еў смажанае мяса і рыбу, а таксама кур і зайцоў і нават далікатныя паштэты. Да таго ж я піў віно і піва ад рана да трэцяй ці чацьвертай ночы. Заўсёды ў кішэні я зносіў больш грошай, чым меў на пачатку дня». Вось сапраўдная Шлярафія — краіна сытага лайдацтва.

3.

*La maladie infectieuse tend a la fois a se perpetuer
et, pour assurer cette se perpetuite, a se modifier
suivant les circonstances.*

Charles Nicolle

Найбольшы ўздым тульпанаманіі прыпадае на 1634—1637 гады. Зімой 1637 году наступіў магутны крах; увесь прыдуманы сьвет разьляцеўся ў друзачкі. Калі б некаму ўдалося намалюваць «крывую тульпанавай ліхаманкі», аказалася б, што яна нагадвае графік тэмпературы хворага цяжкай заразнай хваробай пацыента — лінія хутка ўздымаецца, нейкі час утрымліваецца на вельмі высокім узроўні, і ў канцы раптоўна спадае.

Аднак паўстае пытаньне: які лёс ці няўмольная лёгіка здарэньняў зрабілі так, што гэта адбылося менавіта ўзімку 1637 году? Адказаў шмат, і на гэтым усё.

Некаторыя мяркуюць, што перамога над тульпанавай эпідэміяй — гэта заслуга здаровай часткі галяндзкага грамадства. Гэта яны стварылі санітарную паласу і спынілі распаўсюджаньне хваробы. Людзей, якія дзейна супраціўляліся тульпанаманіі, было нямала. Апазыцыя павінна была быць вельмі моцная, бо дагэтуль з таго часу захавалася шмат брашурак, лістоў, улётак, памфлетаў, сатыраў і гравюраў, якія бязьлітасна высьмейваюць няшчасных маньякаў. У прастамоўі іх называлі «закаптуранымі», то бок вар’ятамі. Бо разумова хворыя насілі ў той час насунуты на твар каптур — своеасаблівы спосаб «візуальнай» абароны здаровай часткі нацыі.

Гэндрык Пот, майстра групавых партрэтаў, рэлігійных і сямейных сцэнаў, пад заслонай празрыстай алегорыі ў творы «Воз вар’ятаў» намалюваў манію, якая наведла ягоную краіну. На гэтым возе можна пабачыць Флёру, што трымае тры найкаштоўнейшыя гатункі тульпанаў — «*Semper Augustus*», «Генэрал Бол» і «Адмірал Гаорн». Побач з апякункай прыроды пяць сымбалічных фігураў — Шалапут, Прагны Багацьця, П’янюжка і дзьве панны: Марная Надзея і Галеча. За возам бяжыць вялікі натоўп з крыкам: «Мы таксама хочам багацець!».

Незьлічоная колькасць гісторыякаў, анекдотаў і жартаў сьведчыць пра тое, што на тульпанаманію было адказана рапучай тульпанафобіяй, бязьлітаснай варожасьцю да гэтай, у прынцыпе, ні ў чым не вінаватай расьліны. Насамрэч, яна не заслужыла ані беспрытомнага багомленьня, ані бязьмежнай пагарды. Вось жа, кажуць, што ніхто іншы, як выкладчык Ляйдэнскага ўнівэрсытэту, і ніякі не тэоляг, а прафэсар батанікі Форстыюс, дзе-кольвек пабачыўшы тульпан, накідваўся на яго і зьнішчаў з дапамогай кійка, ператвараючыся такім прымітыўным чынам з навукоўца ў інквізытара і мараліста.

Кіёк Форстыюса ня меў магічнай сілы, і нават найбольш зьедлівыя памфлеты не былі ў стане ўтаймаваць шаленства. Таму некаторыя кажуць, што сьмяротны ўдар тульпанаманіі нанесла ўлада, яе мудрыя распараджэньні і дэкрэты. Улада

добра аддавала сабе справу, што сытуацыя вельмі сур'ёзная і немагчыма ставіцца да яе абьякава, бо неабмежаваная спекуляцыя падрывае асновы народнай гаспадаркі.

Шэраг устаноў, ад кветкавай гільдыі аж да Генэральных Штатаў, то бок парламэнту, вырашылі змагацца з шаленствам. Пасыпаліся распараджэньні і пастановы, першапачаткова супярэчлівыя і неэфэктыўныя, аж да рызыкаўнага дэкрэту Штатаў у красавіку 1637 году, які ануляваў спекуляцыйныя ўмовы і вызначыў максымальную вартасць цыбулінкі тульпана — 50 флярынаў. «*Semper Augustus*» цяпер каштаваў сотую частку ад нядаўняй рынкавай цаны. Гэта адбылося хутка і нечакана, як палацавы пераварот, як зьвяржэньне імператара.

Намаганьні ўлады, якія прывялі да перамогі над тульпанаманіяй, клопат пра лёсы і думкі грамадзянаў — натуральна вартыя ўхвалы і адпаведнай ацэнкі. Але здаецца, што большасць даследнікаў памылкова прыпісвае ім вырашальную ролю. З досведу вядома, што розныя забароны і «сухія законы» ў выпадках, напрыклад, вострага павелічэньня наркаманіі даюць вынік, адваротны заплянаванаму. З райскіх часоў забаронены плод — найбольш пажаданы.

Рапэньне Генэральных Штатаў прыйшло позна, вельмі позна, калі манія ўжо дагасала. Гэта быў кансыліюм, сабраны каля ложка безнадзейна хворага. Ці, калі ўжываць тэрмін карыды, *coup de grace*. Насамрэч нічога ўжо немагчыма было выпратаваць.

Паводле нашага перакананьня, тульпанаманію забіла яе ўласнае шаленства. Каб падтрымаць гэты тэзіс, дастаткова прааналізаваць зьменлівыя настроі тульпанаванага рынку. Падчас зўфарыі прыбыткі спекулянтаў былі агромністыя, яны выражаліся ня толькі ў абаротнай валюце і наяўных грошых, але таксама і ў крэдыце. Уладар гатунку «*Semper Augustus*» паўсюль лічыўся багаццем, мог нарабіць шмат пазыкаў, а часьцяком і рабіў. Шалёныя рынкавыя абароты рабіліся ўсё больш абстрактнымі. Прадаваліся ўжо не цыбулінкі (іх вартасць была досыць умоўная, усё больш далёкая ад рэчаіснасьці і цьвярозага розуму), але назвы цыбулінак, гэтаксама як акцыі змяняліся дзесяць разоў на дзень.

Кошты расьлі, і лічылася, што яны будуць расьці бясконца, бо такая лёгкая манія. Вялікая частка прадбачлівых апчаджала свае «каштоўнасьці», каб выкінуць іх на рынак у момант найбольш спрыяльнай каньюнктуры. І менавіта гэтыя прадбачлівыя — як звычайна бывае з жміндамі, што патрапілі ў сецівы азарту, — панеслі найвялікшую паразу. Ужо ў 1636 годзе абрынулася іх вера ў сьветлую будучыню тульпанаманіі. Абрынуўся гмах даверу і буйных ілюзіяў. Прапановы тульпанаў былі ўсё большыя, попыт заўважна менеў. Урэшце ўсе захацелі прадаваць, але не было ўжо смелых рызыкантаў. Уласна гэтую фазу тульпанаманіі трапна выявіў Гэндрык Пот. Роспачныя крыкі натоўпу, што бяжыць за возам Флёры, робяцца ў гэтым кантэксьце абсалютна зразумелыя.

Так, крызіс значна апырэдзіў умяшальніцтва ўлады. З студзеня 1637 году, то бок за чатыры месяцы да дэкрэту Генэральных Штатаў, нейкі амстэрдамскі садоўнік выпадкова набыў каштоўную тульпанавую цыбульку за 1250 флярынаў. Шчасьлівы, ён аднак хутка зразумеў, што ня здолее яе прадаць ні за палову, ні

нават за адну дзясятую цаны. Бо курс пачаў рэзка падаць і гаворка ішла ўжо не пра тое, як зарабіць, а толькі пра тое, як паменей страціць. Уся гісторыя гэтай няшчаснай аферы расцягнутая паміж двума палюсамі: доўгім адчайным кідком натоўпу за фартунай і раптоўнай, дзікай панікай.

Такім чынам, мы расстаемся з туюльпанаманіяй, і гэта будзе расстаньне, поўнае сьлёз, праклёнаў і ляманту. Сьцьвярджэньне, што іначай быць не магло, — невялікае суцяшэньне для тых, хто пацярпеў.

Які ж балянс? Паколькі ўсё адбывалася патаемна, на ўзбочыне, у цёмных калідорах, у сутарэньнях афіцыйнага жыцьця, цяжка ацаніць памеры гэтай катастрофы ў сувымерных вартасьцях. Але балянс, без сумневу, быў трагічны. Тысячы зруйнаваных маэнткаў, дзясяткі тысячаў людзей бяз працы, якім, у дадатак, пагражалі судовыя працэсы. Як правіла, нявыплата пазыкаў каралася суворым увязьненьнем. Тых, хто легкадумна зацягнуў выплату, — легіёны. І ўрэшце быў — чаго не адлюстроўвае ніводная статыстыка — доўгі сьпіс невінаватых сем'яў, пазбаўленых сродкаў існаваньня, дзеці, вырачаныя на жабрацтва ці публічную дабрачыннасьць, паламаньня кар'еры мужчынаў, зьнішчаныя рэпутацыя і годнасьць. Банкрутам заставалася няшмат шляхоў для выхаду: запісацца ў флёт (але гэта патрабавала пэўнай кваліфікацыі) ці жабрацтва, якое не патрабавала ніякіх спецыяльных здольнасьцяў.

Ня варта нас пераконваць, што гэта была толькі мяшчанская трагедыя. Маштаб жарсьці можна параўнаць з дыяпазнам гераічнага тэнара ў оперы. Арыя біржавых дзеячаў была гучная і прымітыўная — гэта відавочна. Калі далей цягнуць за валасы гэтую тэатральную аналёгію — гралася безь мяча і крыві, нават без атруты. Але чаму, чорт яго бяры, яна так узрушае ўяўленьне?

На працягу ўсяго пэрыяду туюльпанаманіі — ня толькі падчас фатальнага эпілёгу, але і ў дні пераможнай эўфарыі — здараліся маленькія і вялікія чалавечыя драмы. Сярод шматлікіх, захаваных у памяці, выбярэм адну. Тэма, як жыўцом узятая з апавяданьняў Чэхава.

Саюз гандляроў кветкамі ў Гаарлеме быў устрывожаны сэнасацыйнай навіной, якія ўсіх давяла да ліхаманкавай узбуджанасьці. Вось жа, нейкі ўбогі, нікому не вядомы шавец з Гаагі выгадаваў незвычайны гатунак туюльпана, які назвалі «Чорным». Адразу вырашылі дзейнічаць, то бок разабрацца са справай на месцы і, калі гэта магчыма, здабыць экзэмпляр. Пяць апанутых у чорнае спадароў уваходзяць у змрочную хацінку шаўца. Пачынаюцца гандлёвыя перамовы, вельмі дзіўныя перамовы, бо спадары з Гаарлему граюць ролю дабрадзеяў, якія нібыта з чыстай філянтропіі прыйшлі сюды, каб дапамагчы беднаму рамесьніку, але адначасова быццам бы ня здольныя схаваць таго, наколькі ім неабходна завалодаць «Чорным туюльпанам». Майстар шыла і дратвы зарыентаваўся ў сытуацыі, і намагаецца накруціць цану. Торг цягнецца, нарэшце зьдзелка падыходзіць да фіналу — 1500 флярынаў, сума далёка не малая. Хвіліна шчасьця для беднага шаўца.

Але тут адбываецца нешта нечаканае, што ў п'есе называецца паваротным пунктам. Купцы кідаюць набытую за такія вялікія грошы цыбулінку на зямлю і

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

разьюшана топчуць яе нагамі. «Ідыёт, — крычаць яны аслупянеламу латальніку ботаў, — у нас таксама ёсьць саджанец «Чорнага тульпана»! А больш ні ў кога ў сьвеце! Ні ў аднаго караля, ні ў аднаго імператара, ні ў аднаго султана. Калі б ты пажадаў за сваю цыбулінку 10 000 флярынаў і пару коней, мы б заплацілі бяз слова. І яшчэ запомні: другі раз у жыцці шчасьце табе не ўсьміхнецца, бо ты ёлуп». І выходзяць. Шавец, хістаючыся, цягнецца на сваё гарышча, кладзецца на ложак, накрываецца палітонам і аддае Богу душу.

Тульпанаманія — найвялікшае вядомае нам батанічнае шаленства — была эпізодам, запісаным на ўзбочыне Вялікай Гісторыі. Выбраная яна не без нагоды. Трэба шчыра сабе прызнацца: нам на дзіва падабаецца сузіраць шаленствы ў храмах розуму, мы любім перажываць катастрофы на фоне лагоднага краявіду. Але існуюць нагоды больш сур'ёзныя, чым дрэнныя, асабовыя альбо эстэтычныя схільнасьці. Бо хіба апісаная афэра не нагадвае нам іншыя, больш жахлівыя шаленствы чалавецтва, якое неразумна прывязваецца да адной ідэі, аднаго сымбалю, адной формулы шчасьця?

Таму немагчыма паставіць вялікую кропку на даце 1637 і палічыць справу скончанай. Неразумна выкрэсьліваць яе з памяці або залічваць да незразумелых дзівацтваў мінулага. Калі тульпанаманія была своеасаблівай псыхічнай эпідэміяй — наважымся лічыць менавіта так, — то існуе верагоднасьць, ці амаль пэўнасьць, што калі-небудзь, у тым ці іншым выглядзе, такая эпідэмія наведзецца да нас ізноў.

У нейкім порце Далёкага Ўсходу яна якраз падымаецца на борт.

Пераклала з польскай Марына Шода наводле: Zbigniew Herbert. — Martwa natura z wedzidlem. — Warszawa, 2003.

СТАНІСЛАЎ БАРАНЬЧАК¹

Цнота, надзея, іронія

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

Пан Когіта пра цноту²

1.

*Нічога дзіўнага
што яе не бяруць замуж
сапраўдныя мужчыны
генэралы
дыктатары
вяльможныя спартоўцы
яна стагодзьдзямі йдзе за імі
гэтая плаксівая старая дзева
у жахлівым капелюшы Арміі Збавеньня
нагадвае
выцягвае з кладоўкі
партрэт Сакрата
злеплены з хлеба крыжык
старыя словы
— а навокал віруе сьвята жыцьця
рум'янае як бойня на сьвітанку
яе амаль што можна схаваць
у срэбнай шкатулцы
з дробнымі сувэнірамі
яна ўсё меншая
як волас у горле
як гудзеньне ў вуху*

2.

*Госпадзе
была б яна трохі маладзейшая
трохі прыгажэйшая
ішла б у нагу з часам
калыхалася б у клюбах*

*у такт моднай музыкі
можжа тады б яе пакахалі
сапраўдныя мужчыны
генэралы дыктатары
вяльможныя спартоўцы
сачыла б за сабой
выглядала па-чалавечы
як Ліз Тэйлар
ці Багіня Перамогі
але ад яе шыбае
пахам нафталіну
яна падціскае вусны
гаворыць вечнае — Не!
нязносная ў сваёй упартасьці
сьмешная як пудзіла гарохавае
як сон анархіста
як жыцьці сьвятых*

1.

«Пан Когіта пра цноту» — адзін з тых вершаў Зьбігнева Гэ́рбэрта, якія змушаюць раз-пораз да сябе вяртацца — нібы кожны новы год дадае ім новыя значэньні. Напісаны ў 1970-я, верш гэты ўваходзіць у знакаміты зборнік «Рапарт з Гораду ў аблозе і іншыя вершы», які выйшаў у выдавецтве парыскага Літаратурнага інстытуту ў 1983 годзе. За год да зьяўленьня гэтай кнігі ў мяне ўжо была нагода крыху паразважаць пра верш «Пан Когіта пра цноту» ў сваёй выдадзенай у той час кнізе, прысьвечанай паэзіі Гэ́рбэрта, «Уцякач з Утопіі». Аднак праз кампазыцыйныя асаблівасьці кнігі я абмежаваў тады аналіз адно накідам некалькіх асноўных тэзаў; такім чынам, камэнтары да гэтага твору сталіся ўсяго зьвяном у ланцугу даўтніх развагаў наконт збудаванай у творчасьці паэта этычнай сыстэмы. Цяпер, калі прайшло некалькі гадоў, нельга не прыйсьці да высновы, што менавіта гэты верш Гэ́рбэрта, а асабліва яго характэрная іранічная ры-

¹ Станіслаў Бараньчак (нар. у 1946 у Познані) — выбітны польскі паэт, эсэіст, перакладчык паэзіі. Аўтар паэтычных кніг «Карэкцыя твару» (1968), «На адным дыханьні» (1970), «Ранішні дзеньнік» (1972), «Штучнае дыханьне» (1974), «Я ведаю, што гэта няслухна» (1977), «Трыптых з бэтану, стомы і сьнегу» (1980) і інш. Пераклаў на польскую мову санэты і шматлікія п'есы У. Шэкспіра, вершы Дж. М. Гопкінса, Дж. Гэ́рбэрта, Дж. Дона, Э. Дыкінсан, Д. Томаса, І. Бродзкага, В. Мандэльштама і інш. Гэтае эсэ паходзіць з кнігі «Tablica z Macondo» (Лёндан, 1990).

² Пераклаў Андрэй Хадановіч.

торыка, патрабуюць асобнай размовы і больш грунтоўнай інтэрпрэтацыі. Да такой высновы схіляе ня толькі адчуваньне, што твор сам па сабе зьмяшчае яшчэ ня выяўленыя ўзроўні сэнсаў, але і факт, што цягам апошніх гадоў на гэтыя сэнсы пралілі дадатковае — і вельмі яркае — сьвятло некаторыя пазапэтычныя выказваньні аўтара (найперш яго спрэчнае і рэзананснае інтэрвію, прысьвечанае Яцку Тшнадлу). Але нават калі б не зьявіліся гэтыя пабочныя акалічнасьці, верш, як я ўжо казаў, змушаў бы да сябе вяртацца і прачытваўся б кожны раз паномаму: зь цягам часу ўсё відавочней, што «Пан Когіта пра цноту» — гэта твор, роўны па мастацкіх парамэтрах і шматузроўневай сэнсаў прынамсі такім найбольш вядомым шэдэўрам аўтара, як «Трэн Фартынбраса» ці «Пасланьне Пана Когіта». Калі сыцісла, гэта адзін з тых вершаў Гэбэрта, які нібыта ўбірае і замыкае ў сабе найбольш істотныя складнікі яго сьветапогляду і рысы яго паэтычнага майстэрства.

2.

У той жа час «Пан Когіта пра цноту» — гэта, як ні дзіўна, верш-выклік, верш-скандал, бесцырымонны верш-парушэньне даволі пашыранага ў наш час табу, якога трымаюцца літаратары. Насуперак стэрэатыпнаму крытычнаму клішэ, паводле якога Гэбэрт мусіў бы быць паэтам, што шануе нормы культуры, якраз гэты тэкст зьдзяйсняе акт іконаборства, гвалт тых нормаў культуры, якія ў наш даволі бурлівы час здаюцца амаль сакрамэнтальным законам. Я маю на ўвазе непісанае правіла, якое забараняе сучаснай паэзіі любыя кантакты з традыцыйнай катэгорыяй ўзьнёсласьці, і асабліва — адкрытае ўхваленьне высакародных вартасьцяў ці прынцыпаў. Нават пры сёньняшняй, на першы погляд, «усёжэрнай» тэматыцы, паэзія моўчкі пагаджаецца на пэўныя тэматычныя абмежаваньні; парадокс, аднак, у тым, што гэтыя абмежаваньні тычацца як прадметаў «нізкіх», так і адназначна «высокіх» — па-за межы паэтычнага выносіцца як празмерная ўзьнёсласьць, так і празмерная трывіяльнасьць.

У сьвятле гэтага парадоксу Гэбэрт як аўтар «Пана Когіта пра цноту», але і многіх іншых вершаў таксама, дэманструе нечаканае радзтво зь Міронам Вялашэўскім, хоць з гледзішча стылю і эстэтыкі ў шырокім яе разуменьні гэтыя два паэты, здавалася б, палярна адрозьніваюцца. Іх аб'ядноўвае схільнасьць дэманстрацыйна ўступаць на «забароненыя» тэматычныя тэрыторыі. І калі паэтычным скандалам Вялашэўскага былі вершы пра ўскрай трывіяльныя факты і падзеі кшталту забітага ўнітазу ці ўстаўляньня сабе штучнай сківіцы, у выпадку Гэбэрта такі сьвядомы акт ламаньня табу — напісаньне вершу, які прачытваецца — прынамсі, у адной з сэнсавых пэрспэктываў — як адкрытая і адназначная пахвала такой неверагодна ўзьнёслай рэчы, як *цнота*.

3.

Ці сапраўды гэты твор — пахвала, і ці сапраўды — адназначная? Бо на першы погляд верш робіць акурат супрацьлеглае ўражаньне. Павярхоўнае прачытаньне дало б падставы пераканацца, што аўтар, па сутнасьці, бязьлітасна высмейвае паняцьце цноты. Гэтак жа, як і некаторыя іншыя вершы Гэрбэрта, «Пан Когіта пра цноту» сьвядома ўводзіць чытача ў зман што да асноўнага сэнсавага намеру твору — для таго, каб напрыканцы чытач самастойна дайшоў да закладзенага ў верш мэсыджу. Самы прасты і відавочны шлях — назваць гэты прыём іроніяй. Да шматлікіх канкрэтных праяваў і відаў іроніі чытач Гэрбэрта, безумоўна, прызвычаены. А таму можна адважыцца на сьцьвярджэньне, што «Пан Когіта пра цноту» — гэта верш, дзе складанасьць іроніі сягае ступені, якой не сустракалася дагэтуль нават у Гэрбэрта. Старанна аналізуючы гэты верш з улікам яго патэнцыйнага адрасата — іншымі словамі, уяўляючы, як спэцыфічная арганізацыя тэксту праграмуе рэакцыю чытача, — канчаткова прыходзіш да высновы, што гэты твор можна прачытаць ня менш, чым чатырма рознымі спосабамі. Іншымі словамі, у ім запраграмаваны чатыры розныя — і нібы надбудаваны адзін над адным — узроўні ці пласты прачытаньня, якія адпавядаюць чатыром розным «аўтапартрэтам» наратора і разам з тым чатыром розным канцэпцыям адрасата. Гэтыя ўзроўні ці пласты прачытаньня, прынамсі, часткова, узаемавыключаюцца — і ў той жа час яны ўзаемадапаўняюцца. Сэнсавай паўнаты верш дасягае, толькі калі браць да ўвагі ўсе чатыры ўзроўні ўва ўсёй складанасьці іх узаемадачыненьня.

4.

На першым, базавым, самым простым і літаральным з усіх узроўняў успрымання верш, як ужо згадвалася, можна прачытаць як адкрыты здзек з пэрсаніфікаванага паняцьця цноты. Мы сустракаем тут ня з тонкай іроніяй: пазыцыя наратора можа быць акрэсьленая хутчэй як прымітыўны сарказм. Як вядома, сарказм адрозьніваецца ад іроніі тым, што не зьмяшчае ў сабе двузначнасьці: калі нават прызнаць сарказм адным з прымітыўных відаў іроніі, то гэта «відавочная іронія», г. зн., наратар нават не спрабуе прыхаваць ад таго, пра каго гаворыць, сваё крытычнае ці здзеклівае стаўленьне да яго пад двума супрацьлеглымі сэнсамі. Іншымі словамі, тыповая камунікацыйная сытуацыя іроніі ў вузкім яе значэньні вымагае трох удзельнікаў: Іранізатара, таёмнага Слухача і яўнай Ахвяры іроніі, у той час як у сытуацыі сарказму Ахвяра і Слухач — адзін і той жа суб'ект. Прасьцей кажучы, на гэтым узроўні прачытаньня саркастычны наратар прамаўляе адначасова *пра* Цноту і *да* Цноты (калі не наўпрост да яе, то, ва ўсялякім разе, ён ня супраць, каб яна чула яго словы) і пры гэтым гаворыць менавіта тое, што думае: няма ніякіх схаваных сэнсаў у яго высмейваньні Цноты за тое, што яе «не бяруць замуж / сапраўдныя мужчыны» ці ў яго апякунскім дапушчэньні, што гэтыя «сапраўдныя мужчыны», быць можа, «яе пакахалі», калі б яна толькі «сачыла б за сабой / выглядала па-чалавечы».

Хто ён — гэты наратар? У вершы мы не знаходзім ніводнага наўпростага яго апісаньня, характарыстыкі ці ацэнкі. Нашыя веды пра яго — сума значэньняў, вылучаных намі з поглядаў, меркаваньняў, упадабаньняў і забабонаў, якія ён сам прадстаўляе нам у сваім маналёгу. Напрыклад, мы ведаем, што яго ўяўленьне пра «сапраўдную мужнасьць» зводзіцца да спалучэньня фізычнай сілы і ўлады: «сапраўдныя мужчыны» для яго — «генэралы / дыктатары / вяльможныя спартоўцы». Мы ведаем, што наратар лічыць абавязкам кожнага ісьці «ў нагу з часам». Мы ведаем, што ў яго сыстэме каштоўнасьцяў усё маладое, сучаснае, агрэсіўнае, спраўнае і прывабнае паводле азначэньня пераўзыходзіць усё старое, неактуальнае, слабое, неэфэктыўнае і неппулярнае. Мы ведаем, што наратар прымае мову здзейсьненых фактаў, а бездапаможныя ідэі і прайграныя справы ён адсылае «ў кладоўку». Карацей кажучы, мы ведаем, што ён прызнае «сьвята жыцьця», а зусім не «старыя словы» — штодзённыя выгоды і чары матэрыяльнага сьвету, а не туманныя перспэктывы духоўнага збавеньня.

У гэтым кантэксьце вялікае значэньне набывае сам выбар загалюнага слова «цнота». Тэарэтычна Гэрбэрт мог бы ўжыць любое слова з даволі доўгага шэрагу блізкіх па значэньні і супастаўных па старасьвецкім калярыце і стылістыцы: замест «цноты» ён мог сказаць «гонар», «справядлівасьць» і, галоўнае, «вернасьць» — слова, якое займае асобнае месца ў яго паэтычным слоўніку і заўсёды выступае ў кантэкстах, што надаюць яму выразныя этычныя канатацыі і набліжаюць гэтае паняцьце да больш агульных паняцьцяў цноты і маральнай чысьціні. Аднак менавіта «цнота» падлягае адмысловаму асьмяяньню. Па-першае, яна жаночага роду, адрозна ад мужчынскага «гонару»; «вернасьць» і «справядлівасьць» — жаночага роду, але іх граматычная форма робіць іх менш прыдатнымі для жаночай пэрсаніфікацыі. А з гледзішча нашага наратара (які ня толькі ў захапленьні ад «сапраўдных мужчынаў», але і сам хацеў бы быць на такога падобным) мужчынскасьць паводле азначэньня дамінуе над жаночкасьцю. У жаночай паставе Цнота ўнікла б яго пагарды толькі калі б яна была «трохі маладзейшая / трохі прыгажэйшая», крыху прывабнейшая ў вачах «сапраўдных мужчынаў». У гэтым уся сутнасьць: другая, яшчэ больш істотная прычына, зь якой слова «цнота» так дасканалася пасуе на ролю аб'екта здзекаў, — яе сувязь у гутарковай польскай мове з паняцьцямі «цнатлівасьці» і «старой панні» (пар. выразы «страціць цноту» ці саркастычнае азначэньне «цнатліўка»). У моўна-вобразным коле, якім акрэсьленая псыхіка прымітыўнага наратара вершу, пэрсаніфікацыя Цноты можа быць толькі «плаксівая старая дзева», «сьмешная як пудзіла гарохавае». Для гэтага тыпу мэнтальнасьці ўжо жанчына як такая ёсьць апрыёрна слабейшая, а значыць, горшая; старая панна ў дататак — камічная, а значыць, заслугоўвае пагарды.

Тут трэба адзначыць адзін істотны момант: на гэтым першым, найніжэйшым узроўні прачытаньня мяркуецца, што адрасат да пэўнай меры будзе падзяляць погляды і сыстэму каштоўнасьцяў прымітыўнага наратара. У любым выпадку, адрасата запрашаюць ухваліць аргумэнты наратара: так ці інакш, яго развагі не пазбаўленыя своеасаблівай лёгікі. Дастаткова адно прызнаць, што істотнае адно

«святая жыцця» — а ўсялякія маралізатарскія «нагадваньні» здаюцца на фоне стыхіі, што «віруе навокал», усяго толькі надакучлівым «гудзеньнем у вуху». Дастаткова пагадзіцца з думкай, што «сапраўдныя мужчыны / генэралы / дыктатары / вяльможныя спартоўцы» ёсць верхам чалавечых магчымасцяў, і прызнаць, што абавязак усіх іншых людзей — старацца дабіцца ўвагі гэтых абранцаў і валадароў сьвету; калі ж камусьці так не здаецца, то ён напраўду варты пагарды і кпінаў, як і старая панна, якая імкнецца давесці, што яе цнатлівасьць — вынік сьвядомага выбару, а насамрэч яна проста занадта непрывабная, каб некага спакусіць. Характэрна, што наратар стараецца злагодзіць жорсткі эфэкт гэтага апошняга аргумэнту, зрабіўшы яго, такім чынам, лягчэйшым для ўспрымання: у другой частцы вершу — калі ён дае «старой дзеве» практычныя парады, як «выглядаць па-чалавечы» і праз гэта дабіцца, каб «сапраўдныя мужчыны» прынамсі зьмірыліся зь яе існаваньнем, — ён імкнецца паказаць, што пры ўсім сарказьме спачувае сваёй ахвяры.

5.

Але тут мы трапляем на другі, вышэйшы ўзровень прачытання вершу. Хоць і прымітыўныя, развагі наратара былі дагэтуль па-свойму пасьялоўныя, і адрасат мог бы прыняць іх за чыстую манэту — пры ўмове, што ня выйшаў бы з плашчыні павярхоўнага прачытання, абмежаваўшыся распазнаваньнем найпрасьцейшых, даслоўных значэньняў маналёгу. Аднак верш праграмуе свайго чытача так, што той мусіць узяцца над першым узроўнем выказваньня і адтуль, з выгоднейшага пункту назіраньня, разгледзець у тэксце штосьці большае за даслоўныя сэнсы. Пры такім больш уважлівым прачытаньні нельга не заўважыць сэмантычнага эфэctu, створанага сутыкненьнем лягічна ці эстэтычна неспалучальных вобразаў, эмоцыяў ці канцэптаў. На другім узроўні прачытання нельга, напрыклад, абмінуць факту, што наратар даволі рашуча звужае паняцьце «сапраўдных мужчынаў» да «генэралаў / дыктатараў / вяльможных спартоўцаў», нібы не ўсьведамляючы, што слова «дыктатар» у штодзённым ужытку мае адназначна пэратыўнае значэньне, вобраз «вяльможных спартоўцаў» выклікае нечакана гратэскавыя асацыяцыі, і нават «генэралы» як увасабленьне чалавечай дасканаласьці пераканаюць далёка ня кожнага. Нельга не адзначыць, што першае параўнаньне, якое прыходзіць у галаву наратару, калі ён спрабуе дадаць бляску сугестыўнаму вобразу — гэта «румянае як бойня на сьвітанку» — абарот, у якім «бойня», нават ідылічна зружавелая ў водблісках сьвітанку — бадай што апошні аб'ект, які мог бы выклікаць у нас цёплыя пачуцьці. Падобным чынам дысананснае супастаўленьне двух кардынальна адрозных ідэалаў жаночай красы — «як Ліз Тэйлар ці Багіня Перамогі» — стварае даволі няроўны вобраз, які ўскосна выкрывае выпадковасьць і вульгарнасьць эстэтычных упадабаньняў наратара, а таксама ўласціваю яму схільнасьць заўважаць прыгажосць толькі ў тым, што перамагае. Прынцыповыя разыходжаньні паміж адрасатам і наратарам павінны нарэшце зьявіцца ў моманце, калі апошні пералічвае прадметы, якія

ахвотна вырак бы на высылку ў «кладоўку» — «партрэт Сакрата» і «зълеплены з хлеба крыжык». Гэтыя прадметы адсылаюць як мінімум да трох традыцый — філязофскай, рэлігійнай і палітычнай (крыжыкі з хлеба лепяць у турмах, дзе вязьням адмаўляюць у набажэнствах), асьмяяньне якіх адрасату даволі цяжка праглынуць.

Сказанае ў некалькіх апошніх сказах — праўда настолькі, наколькі мы дапускаем, што ў другі ўзровень прачытаньня ўпісаная крыху больш складаная канцэпцыя віртуальнага адрасата — што ад адрасата тут больш патрабуецца. На гэтым узроўні адрасат ужо не легкаверны прастачок, які без супраціву пагаджаецца на інтэлектуальны і эмацыйны шантаж, прадпрыняты наратарам вершу, аматарам «сапраўдных мужчынаў» і «сьвята жыцьця». На гэты раз ад адрасата чакаюць большай рафінаванасьці: ён павінен мець пэўны багаж ведаў пра культуру (напрыклад, павінен разумець сымбалічны сэнс імя Сакрат і разумець, да якой сытуацыі адсылае згадка пра «зълеплены з хлеба крыжык»), пэўны набор базавых каштоўнасьцяў (павінен, напрыклад, лічыць станоўчымі такія якасьці, як маральная нязломнасьць, якую сымбалізуе Сакрат, альбо хрысьціянскае імкненьне да праўды, што робіць вольным), пэўны набор мысленчых здольнасьцяў (такіх, як элемэтарны эстэтычны густ ці ўменьне знаходзіць лягічную непасьлядоўнасьць у разважаньнях). Карацей кажучы, гэты тып віртуальнага адрасата — тое, што мы разумеем пад здольным мысьліць суб'ектам — нагэтулькі самастойны і спраўны, каб быць здольным узяцца над жахліва нізкім узроўнем інтэлектуальных нормаў, якія рэпрэзэнтуюць прымітыўны наратар у вершы. У вачах такога адрасата гэты наратар падчас свайго маналёгу несьвядома сам сябе кампрамэтуе, агалючы ўласны прымітывізм: калі на першым узроўні значэньняў твору мы мелі справу толькі з прафанным сарказмам (ахвярай якога мелася быць Цнота), на другім узроўні верш выпальвае магутны зарад так званай «*irony of self-betrayal*», «іронія-зрады самому сабе» (ахвяра якога — сам наратар).

Аднак само паняцьце «іронія-зрады самому сабе» азначае, што «над» наратарам, які ў даслоўным сэнсе прамаўляе, агучвае маналёг, ёсьць пункт адпраўкі — нехта, хто, так бы мовіць, дае працу маналёгісту, дазваляе яму прамаўляць і падчас маналёгу ставіць яго ў сытуацыю, якая яго выкрывае. Гэты «вышэйшы» адпраўнік — партнэр адрасата, упісанага ў другі ўзровень вершу: абодва — індывіды, якія мысьляць, яны, вобразна кажучы, падміргваюць адно адному, з разуменьнем, за сьпінай прымітыўнага наратара. Менавіта гэты адпраўнік выконвае цяпер ролю Іраніста: у гэтай ролі ён нацягвае нітку ўскоснага паразаменьня паміж сабой і Слухачом тым чынам, што робіць наратара несьвядомай Ахвярай «іронія-зрады самому сабе», якую разумеюць толькі Іраніст і Слухач. У выпадку менавіта гэтага вершу адказ на пытаньне, кім уласна ёсьць гэты Іраніст, заключаецца, зразумела, у назьве. Пан Когіта, лірычны герой Гэрбэрта, сталае працаўладкаваньне якога ў паззі пачалося з выдадзенага ў 1974 годзе зборніка «Пан Когіта», выступае тут — абсалютна ў духу свайго картэзіянскага імені — як раўнапраўны партнэр індывіда, што мысьліць, якім ёсьць упісаны ў другі пласт прачытаньня адрасат твору.

6.

Аднак у параўнаньні зь іншымі вершамі, у якіх выступае Пан Когіта, гэты твор не зусім тыповы. Гэбэрт, як правіла, карыстаецца Панам Когіта альбо як героем, за якім назірае звонку і якога апісвае ў трэцяй асобе, альбо як пэрсонажам, які прамаўляе ад першай асобы, *in prima persona* — пэрсоны ў антычным сэнсе слова, то бок свайго роду тэатральнай маскай, з вуснаў якой даносіцца жывы голас, але рысы якой прынцыпова адрозьніваюцца ад схаванага за ёй сапраўднага аблічча. Іншымі словамі, нават тады, калі Пан Когіта выступае ў вершах Гэбэрта ў ролі выканаўцы маналёгу, гэта заўсёды ўскосны маналёг, хутчэй прыклад «лірыкі маскі», у якой паміж маналёгістам і аўтарам, які яго «наняў», існуе пэўная іранічная дыстанцыя. Вось жа, нетыповасьць вершу «Пан Когіта пра цноту» ў тым, што мы маем справу не з адной маскай, а з *цэлымі трыма*: згаданая раней неабходнасьць чатырохузроўневага прачытаньня гэтага твору і ёсьць наступствам факту, што асоба сапраўднага адпраўніка вершу хаваецца пад трыма рознымі маскамі, як бы накладзенымі адна на адну і празрыстымі нагэтулькі, каб можна было скеміць, *што* пад кожнай зь іх хаваецца.

Першая маска, як мы ўжо ведаем, — выява прымітыўнага наратора, у прафанную існасьць якога Пан Когіта «пераапранаецца» толькі для таго, каб давесці маналёгіста да неўсвядомленага іранічнага самавыкрыцьця і такім чынам падкрэсьліць сваю ўласную ад яго дыстанцыю. (У дужках зазначу: маналёг, які мы чуем, гэта не дакладны тэкст прамовы, якую магла б агучыць такая асоба, а хутчэй спароджаная Панам Когіта парафраза, што тонка падкрэсьлівае і адцяняе тыя рысы маналёгу — такія, як брак лёгкіці ці брак этычнай альбо эстэтычнай чульлівасьці, якія выдаюць нам інтэлектуальная і маральная абмежаванасьць наратора. Іншымі словамі, філіпіка супраць цноты — не драматычны маналёг у строгім сэнсе, ён адно выглядае як даслоўны, нібы ў двукосьсе ўзяты прыклад выказваньня прымітыўнага суб'екта, на справе ж гэтае выказваньне мадыфікаванае ўжо самой іранічнай інтанацыяй, якую можна расчуць у «голесе» таго, хто цытуе, — Пана Когіта.)

Пан Когіта, у сваю чаргу, — таксама маска: маска, так бы мовіць, другой ступені. Памятаючы згадкі пра яго ўласную абмежаванасьць, рассыпаньня па шматлікіх вершах, у якіх асоба паэта прысутная, мы мусім узяць пад увагу, што выява Пана Когіта — які адначасова ёсьць зьбіральным партрэтам чалавецтва нашай эпохі — характарызуецца глыбокім унутраным надломам, разарванасьцю, хістаньнямі паміж маральнай цьвёрдасьцю і сумневам. Герой Гэбэрта — суб'ект, які мысьліць і прывязаны да непахісных каштоўнасьцяў, але ён бывае прадстаўлены і як асоба слабая, нерашучая, няздольная да просталінейных учынкаў. Што да самой праблемы цноты, то хоць Пан Когіта ўрэшце разьбівае ўшчэнт аргумэнты прымітыўнага наратора вершу, цяжка сьцьвярджаць, што сам ён вымалёўвае наўзамен нейкі прынадны партрэт цноты, ці болей за тое — агучвае ёй адкрытую пахвалу. Хутчэй можна сказаць, што Пан Когіта стаіць на баку Цноты маўкліва і пасіўна, ён маніфэстуе сваю зь ёй салідарнасьць выключна тым, што

даводзіць да самакампраметацыі таго, хто яе сароміць. У гэтым, ня выказаным яўна сэнсе, пазыцыя Пана Когіта — натуральна, дакладны нэгатыў пазыцыі прымітыўнага нарацара — яна раўназначная абароне цноты.

Праз маску, якой ёсьць постаць Пана Когіта, аднак праступаюць рысы наступнага аблічча — аблічча, якое, як мы праз імгненне пераканаемся, ня проста маска, ужо трэцяя па ліку. Гэты трэці пункт адпраўкі яшчэ больш ускладняе загалоўную праблему: дэкларуючы сваё неадназначнае стаўленьне да паняцця цноты, ён, у сваю чаргу, ставіць пад сумнеў рацыю Пана Когіта. Тут мы пераходзім на трэці ўзровень прачытаньня, на якім адносіны камунікацыйнага паразуменьня спалучаюць упісаны ў структуру вершу «вобраз аўтара» і яго інтэлектуальнага партнёра — адрасата, якому на гэтым узроўні прад'яўлена яшчэ больш патрабаваньняў. Можна было б сказаць, што на першым узроўні прачытаньня паразуменьне паміж адпраўнікам і адрасатам будавалася на прымітыўных, інстынктыўных рэакцыях. На другім узроўні грунтам для паразуменьня быў перадусім здаровы розум і супольная сыстэма маральных вартасцяў. На трэцім жа ўзроўні такі грунт — гэта перадусім прастора культурнай традыцыі, у якой адпраўнік і адрасат пачуваюцца аднолькава свабодна.

Каб на гэтым трэцім, пакуль што найвышэйшым узроўні прачытаньня вершу пасланьне адпраўніка дайшло і было правільна зразуметае адрасатам, апошні мусіць валодаць больш спэцыяльнымі ведамі. Чакаецца тут ад яго як мінімум агульнае знаёмства з паходжаньнем паняцця цноты, паколькі фармавалася яно ў традыцыі Захаду цягам стагодзьдзяў эвалюцыі старажытнай і хрысьціянскай этыкі. Чакаецца таксама, што адрасат усведамляе: пасланьне зыходзіць ад адпраўніка, чыйму «вобразу» — літаратурнаму аўтапартрэту, упісанаму ня толькі ў гэты верш, але і ўва ўсю яго творчасць на гэты момант — прыпісваецца роля мараліста і адначасова роля паэта, які праграмава трываецца традыцыі ў пошуку стабільных каштоўнасьцяў. Прасьцей фармулюючы: на гэтым этапе прачытаньня выяўляецца, што поўны сэнс вершу можна спасьцігнуць толькі ўзяўшы да ўвагі, што гэта твор менавіта Зьбігнева Гэбэрта, аўтара такіх больш ранніх вершаў, што закраналі пытаньне сумленьня, цноты, збавеньня і да т. п., як «Унутраны голас», «Пан Когіта пра выпрастаную паставу» ці «Ў брамы даліны». У той жа час мы мусім узяць да ўвагі і тое, што ад нас як ад чытачоў канкрэтна гэтага паэта чакаюць здольнасьці перанесьці вызначаньня ў вершы супярэчнасьці ў кантэкст міжземнаморскай традыцыі, дзякуючы якой паўстала само паняцце цноты.

7.

Улік гэтага кантэксту істотна ўплывае на ўсю сэмантыку вершу. Бо ўлічваючы, што загалоўнае паняцце выводзіцца зь філязофскіх катэгорый грэка-рымскай антычнасьці, мы ня можам ня ўлічваць, што «цнота» ў гэтым канкрэтным сэнсе — адпаведнік лацінскага слова «*virtus*», якое ў сваю чаргу ўтворанае ад «*vir*» (муж, мужчына). Этымалёгія дае магчымасьць патлумачыць «*virtus*» ня толькі як «цнота», але і як «мужчынскасьць», «мужнасьць», «адвага», «пастаянства»,

«нязломнасць», «цвёрдасць». (Усе гэтыя словы — блізказначныя эквіваленты грэцкага «*andreia*», паняцця, якое Плятон быў вылучыў як адну з чатырох так званых асноўных цнотаў, поруч з мудрасцю, устрыманасцю і справядлівасцю.) Такім чынам выяўляецца, да нашага здзіўлення і да тым большай кампраматацыі прымітыўнага наратара вершу, што для старажытнага рымляніна «цнота» была атрыбутам ніяк не «плаксівай старой дзевы», а наадварот, «сапраўднага мужчыны». Тое, што наратар на найніжэйшым узроўні значэнняў твору схільны быў лічыць сынонімам жаночкай слабасці, тут выступае як слова, якое ў нашым цывілізацыйным мінулым служыла сынонімам асурат супрацьлеглых вартасцяў: мужчынскасці, мужнасці, нязломнай сілы. Можа таму — такая напрошваецца выснова — ня цнота заслугоўвае сарказму, а хутчэй наш час, у якім значэнне слова «цнота» змянілася на дакладна супрацьлеглае?

Па-другое, адрасат вершу павінен таксама ўсвядоміць, што з моманту свайго нараджэння паняцце цноты непарыўна звязанае з пэўнымі фундаментальнымі палажэннямі, у якіх адлюстроўваецца сама сутнасць этыкі. Асабліва павучальная тут будзе гісторыя эвалюцыі паняцця цноты ад Сакрата і скептыкаў да эпікураістаў і стаіцызму. Скептыкі першыя сфармулявалі два палажэнні, датычныя цноты, якія дажылі ў фактычна нязменным выглядзе да самага зьяўлення хрысціянскай этыкі. Першым палажэннем было, што быць цнатлівым азначае жыць «у згодзе з прыродай», прымаць жыццё такім, якое яно ёсць, і ва ўсіх абставінах захоўваць духоўную раўнавагу. Другім — што менавіта гэтая ўнутраная раўнавага, спакой духу, *apatheia*, — ёсць узнагародай, якую прыносяць нам цнатлівае жыццё. Пры вялікіх адрозненнях у дэталях, Эпікур у цэлым працягнуў гэтыя дзве мысленчыя лініі, і яго ўласная канцэпцыя «спакою духу», *ataraxia*, не асабліва адрозніваецца ад таго, што скептыкі мелі на ўвазе пад *apatheia*: паняцце гэтае таксама павінна азначаць раўнавагу, дасягнутую крыху нэгатыўным чынам, праз вынішчэнне неспакою і нецярплівасці. Гэтае двухчасткавае разуменьне цноты як чагосьці непарыўна звязанага са «згодай з прыродай» з аднаго боку і «спакоем духу» з іншага, шматкроць зьяўляецца наноў на пазнейшым этапе старажытнага мыслення, ад стоікаў (з іх атаясамленьнем цноты і прыроды, гэтак жа як цноты і шчасця) праз Сэнэку да Марка Аўрэлія, аўтара максымы «Тое, што адпавядае натуре, ня можа быць дрэнным» і яго заветаў «Заўсёды ідзі найкарацейшым шляхам. Найкарацейшы ж шлях — гэта шлях, які адпавядае натуре» («Роздумы», II 17 і IV 51)³.

Бэртран Расэл заўважыў, што ўсе этычныя тэорыі можна падзяліць на дзве катэгорыі: тыя, якія трактуюць цноту як мэту, і тыя, якія разглядаюць яе як сродак, што вядзе да мэты. Антычная этыка ў цэлым не выходзіць за межы гэтай другой катэгорыі: для Арыстотэля, напрыклад, цнота — гэта сродак, што вядзе да мэты, якую ёсць шчасце. Толькі хрысціянская этыка збочыла з дарогі гэткага разуменьня цноты, прызнаўшы яе мэтай як такую: «Хрысціянскія маралі-

³ Пераклаў з грэцкай Міхась Коваль паводле: <http://knihi.com/zamnavuka/aurelijus1.html>.

сты, — піша Расэл, — сьцьвярджаюць, што хоць наступствы цнатлівых учынкаў наагул добрыя, яны не такія добрыя, як самі цнатлівыя ўчынкі, якія належыць ацэньваць як такія, а ня з гледзішча іх вынікаў».

Згадак пра Сакрата і «крыжык» у вершы Гэрбэрта цалкам дастаткова, каб зьвярнуць увагу чытача на факт, што гэтая падвойная філязофская традыцыя — сталы інтэлектуальны фон яго вершаў. Шво, якое ўвесь час кідаецца ў вочы, праходзіць праз усю яго творчасць, спалучаючы ў сабе такія на першы погляд непадобныя вершы, як раньні «Да Марка Аўрэлія» і позьні «Пан Когіта пра цноту». З гледзішча тэматыкі нітка, ужытая для гэтага шва, сплеченая з валокнаў некалькіх асноўных дылем этыкі — такіх, напрыклад, яе ключавых пытанняў, як праблема *daimonion*, г. зн. «унутранага голасу» ці сумленьня, супрацьпастаўленага вонкавым маральным аўтарытэтам, пытаньне ўзнагароды ці адсутнасьці ўзнагароды за цноту (інакш кажучы, пытаньне непарыўнай сувязі цноты з паразай, паглыбленае калісьці ў цудоўным эсе «Брут, ці Пракляцьце цноты» Гэнрыка Эльзэнбэрга, філязофскага гуру Гэрбэрта ў час яго студэнцтва), урэшце, пытаньне, ці насамрэч вынікам цноты ёсьць спакой духу і ці ёсьць увогуле спакой духу пажаданай каштоўнасьцю.

Зь іншага боку, згаданае тэматычнае шво — адна з праяваў больш агульнай навіязьлівай ідэі, што прасякае творчасць Гэрбэрта: яго дыялектчнага, унутрана супярэчлівага стаўленьня да міжземнаморскай сыстэмы каштоўнасьцяў. Абвешчаючы сваё права на гэтую спадчыну і прэтэндуючы на яе, паэт у той жа час ніколі не забываецца на тое, што як усходнеэўрапейскі «барбар» ён быў беспаваротна выгнаны з «саду» заходняй цывілізацыі, гвалтам пазбаўлены гэтай спадчыны, пазбаўлены права на просты і адназначны працяг супольнай традыцыі. Гэткая ж унутраная супярэчлівасьць характарызуе яго стаўленьне да канкрэтнага складніка гэтай традыцыі — антычнай і хрысьціянскай канцэпцыі цноты. Нават калі б мы ня ведалі біяграфіі Гэрбэрта і абапіраліся выключна на зьмест яго вершаў і эсе, нельга было б не заўважыць, што гэтыя канцэпцыі тут — нерухомы пункт духоўнага апірышча і адначасова вечны прадмет палемікі. Як паэт, які сфармаваўся пад уплывам міжземнаморскай традыцыі, Гэрбэрт надае цюце прывілеяванае месца ў сваёй сыстэме каштоўнасьцяў. Як паэт, сфармаваны сучасным усходнеэўрапейскім досьведам, ён аднак ня можа ўстрымацца ад пэўных падступных пытанняў. Ці насамрэч цнота, як пераконваюць нас антычныя філёзафы, — гарантаваны вынік нашай згоды з прыродай — калі прырода, так ці інакш, сама па сабе дрэнная? Ці насамрэч, як вучылі нас тыя самыя клясычныя мысьляры, цнота — гарантаваны сродак дасягнуць шчасьця? А калі мы адкінем гэтае сьцьвярджэньне — ці павінны мы безумоўна пагадзіцца з хрысьціянскімі маралістамі, што цнота, хоць і ёсьць, па сутнасьці, мэтай сама па сабе, мае сваім наступствам выключна добрыя вынікі? Наша эпоха прадстаўляе больш чым дастаткова доказаў, якія абвргаюць гэтую тэзу: як паказваў Гэрбэрт у многіх ранейшых творах («Пасланьне Пана Когіта», «Пан Когіта пра выпрастаную паставу» і інш.) і як паказвае таксама ў вершы «Пан Когіта пра цноту», адзіным у меру стабільным вынікам цнатлівага жыцьця ёсьць сёньня для чалавека параза. Па-

раза ва ўсіх магчымых выглядзах, ад фізычнага зьнішчэння («забойства на сьметніцы» з «Пасланьня Пана Когіта») да асьмяяньня. І наадварот, найлепшым, можа быць, спосабам зразумець, што дадзены ўчынак — цнатлівы, ёсьць наша адчуваньне, што наступствы гэтага ўчынку будуць правальныя. Відаць, менавіта гэта меў на ўвазе Гэрбэрт, калі ў адным з інтэрвію — непрыхавана ўступаючы ў палеміку з «найкарацейшай дарогай» Марка Аўрэлія — назваў сваёй галоўнай маральнай догмай прынцып выбіраць зь дзвюх дарог цяжэйшую.

У гэтым сэнсе трэці ўзровень прачытаньня нашага вершу зьмяшчае ў сабе ня толькі ўлік міжземнаморскай традыцыі паняцьця цноты, але і іранічную палеміку з гэтай традыцыяй. Яшчэ раз пройдземся па дыялектыцы выяўленых пластоў іроніі: на першым узроўні прачытаньня верш імкнуўся да кампрамэтацыі цноты: на другім — кампрамэтаваў гэтую кампрамэтацыю; на трэцім, які мы цяпер бачым, — мае месца кампрамэтацыя кампрамэтацыі кампрамэтацыі... Прадпрынятая Панам Когіта абарона цноты, якая так моцна насмяшыла прымітыўнага кпліўца, сама стаецца цяпер прадметам іранічнай крытыкі за сваю празьмерную прастадушнасьць. Роля Іраніста цяпер пераходзіць да ўпісанага ў верш «вобразу аўтара» — ускосна прысутнага ў тэксьце аўтапартрэту паэта, які з самага пачатку сваёй творчасці адначасова сьцьвярджаў і падвяргаў сумневу філязофскія прадпасылкі паняцьця цноты і які ўзвышаецца над сваім картэзіянскім пэрсанажам таму, што, поруч з маральнай сілай, цьвяроза бачыць у цноце непазьбежнасьць паразы.

8.

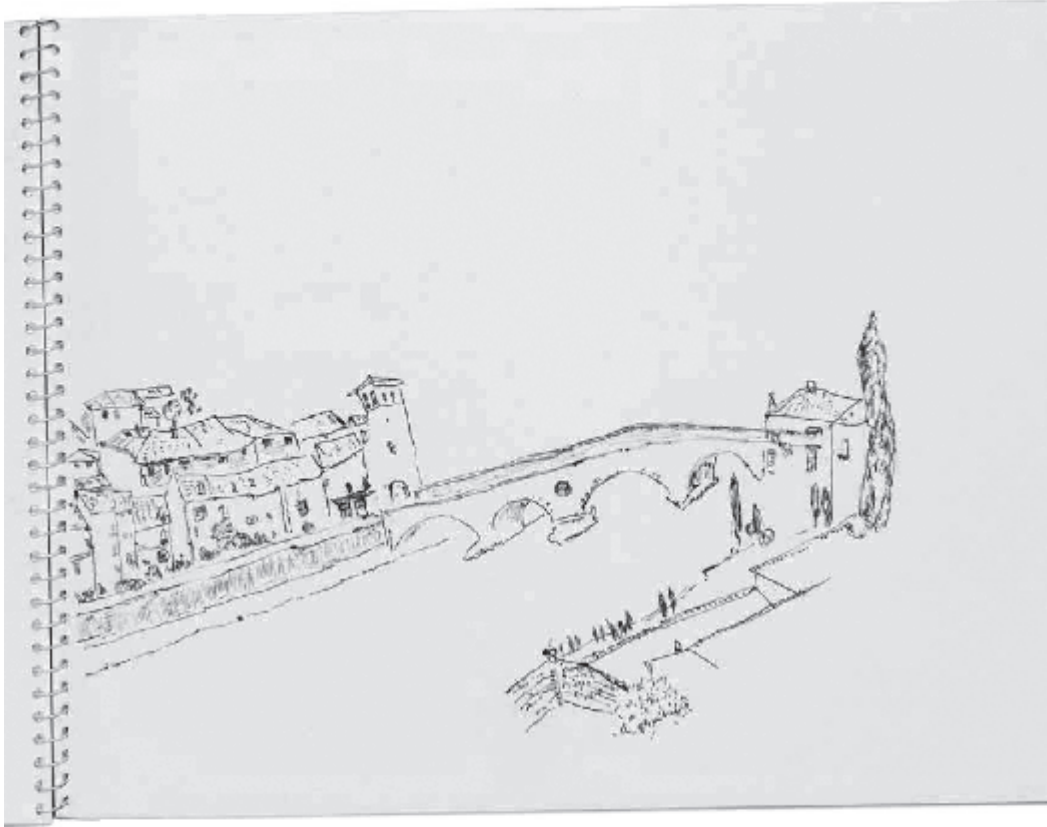
Аднак калі верш, узяты ў суме сваіх значэньняў, аказваецца, нягледзячы ні на што, апалёгіяй цноты, адбываецца гэта таму, што нам адкрываецца яшчэ адзін, чацьверты ўзровень прачытаньня. У гэтым апошнім пласьце значэньняў вершу — накладзеным на папярэднія і, гэтак жа, як і яны, відавочным і празрыстым (г. зн., мы яго заўважаем, але ён не закрывае ад нас ніжэйшых пластоў) — адрасат да чыняецца з больш поўным, чым дагэтуль, «вобразам аўтара», такім, у якім Гэрбэрт паўстае ня толькі як аўтар свайго твору, але і як паэт з багатым пазалітаратурным досьведам. Можна такім чынам сказаць, што праз тры складзеныя разам маскі нарэшце праглядае штосьці, што — хоць яно таксама ёсьць усяго толькі літаратурным аўтапартрэтам — мае значна больш агульнага з рысамі твару рэальнага аўтара. Вядомая нам з аўтабіяграфічных вершаў Гэрбэрта, інтэрвію зь ім ці ўспамінаў іншых асобаў біяграфія паэта робіцца тут — хоць непасрэдна пра яе ані згадкі! — інтэгральным элемэнтам структуры вершу і складнікам яго мэсыджу. Рыторыка іроніі ў гэтым творы зьяўляецца нарэшце ва ўсёй сваёй складанасьці. Падсумуем: накіраваньня супраць цноты пагардлівыя, прымітыўныя кліны спачатку з іранічнай дыстанцыяй цытаваньня абаронцам цноты ў яе клясычным разуменьні; потым да гэтай наіўнай і адначасова аднабаковай абароны далучаецца, зноў жа з іранічнай дыстанцыяй, скептык, які добра абазнаны ў пастках клясычнай традыцыі; і нарэшце, ад гэтага скептыцызму адасабляецца на-

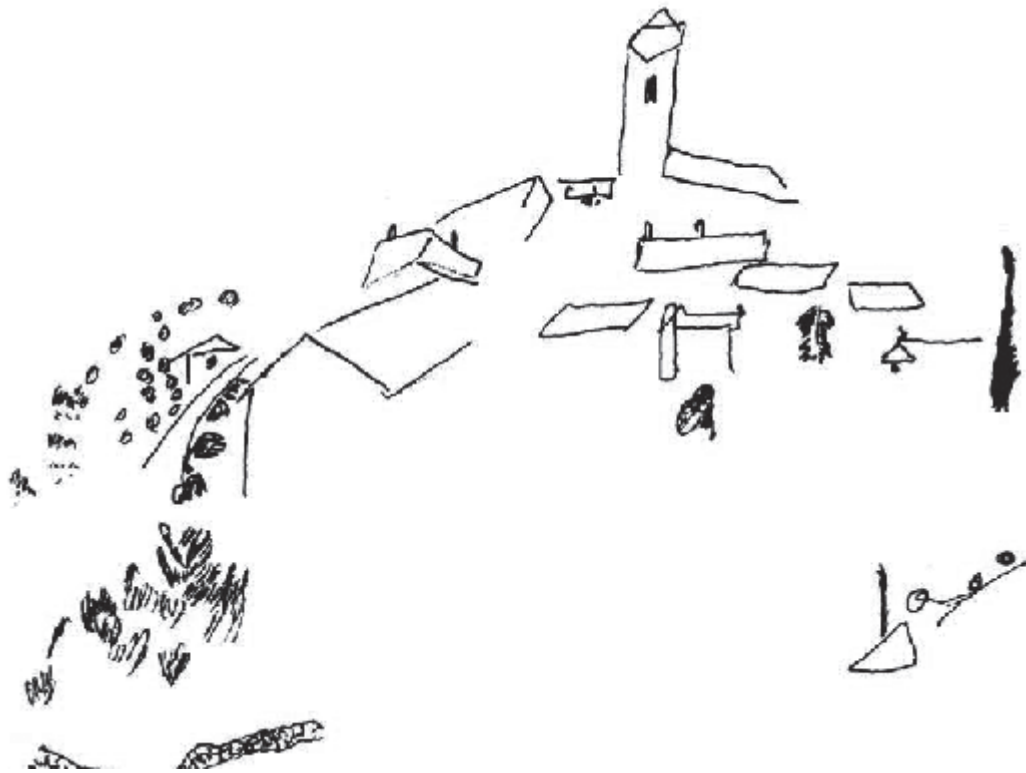
ступнай іранічнай дыстанцыяй адпраўнік, які, дасканала ведаючы ўсе аргументы супраць, пра самога сябе ведае, што, *нягледзячы ні на што*, будзе стаяць на баку цноты, што, натыкаючыся, як шматкроць у мінулым, на розныя формы паразы, нягледзячы ні на што, заўсёды выбярэ «выпрастаную паставу», пойдзе «цяжэйшай дарогай».

Гэта зусім не азначае, што апошнія слова вершу — фанабэрлівая дэкларацыя маральнай перавагі. Складаная канструкцыя, выбудаваная ў ім з іранічных двукосьсяў і ўзаемаадмоўных дыстанцый, паходзіць хутчэй з надзвычайнай добра-сумленнасьці творцы. У яго намеры зусім не ўваходзіць ідэалізаваць цноту, зрабіць зь яе прывабную паставу коштам зьвязаных зь ёй цяжкасьцяў і небясьпекі. Зусім наадварот, верш робіць усё, каб выявіць схаваныя ў паняцьці цноты іронію, парадоксы і пасткі — каб урэшце пераканаць нас, што цнота не прыносіць ніякай значнай кампэнсацыі, а адзіная прыемнасьць, якой магчыма дасягнуць, — гэта пачуцьцё выкананага маральнага імператыву, прадыктаванага голасам сумленьня. Як і ў многіх іншых вершах Гэрбэрта, працэс нарастаньня значэньняў у гэтым творы — шлюбаразводны працэс цноты і надзеі. Гэтыя дзьве каштоўнасьці не павінны мець паміж сабой нічога агульнага. Голасу сумленьня трэба слухацца, але на ўсялякі выпадак варта рабіць гэта (як прадпісвае іншы верш, «Зь вяршыні лесвіцы») «бяз кроплі надзеі ў сэрцы» — надзеі ўжо ня толькі на тое, што наша цнота будзе ўзнагароджаная, але нават на тое, што «бясцэнная капітэль цела / галава» (зь вершу «Моц смаку») застанецца на сваім месцы. Калі на шлях гэтых далікатных вагаў — вершу «Пан Когіта пра цноту», пераважае ў выніку каштоўнасьць цноты, так стаецца не праз пустую рыторыку, а праз значны цяжар асабістага досьведу і асабістай адказнасьці, якімі поўняцца словы паэта.

1988—1989

Пераклала з польскай Марыя Мартысевіч наводле: Stanisław Barańczak. — Tablica z Macondo: osiemnaście prob wytłumaczenia, po co i dla czego się pisze. — Londyn, 1990.

Rogier v.d. Weyden

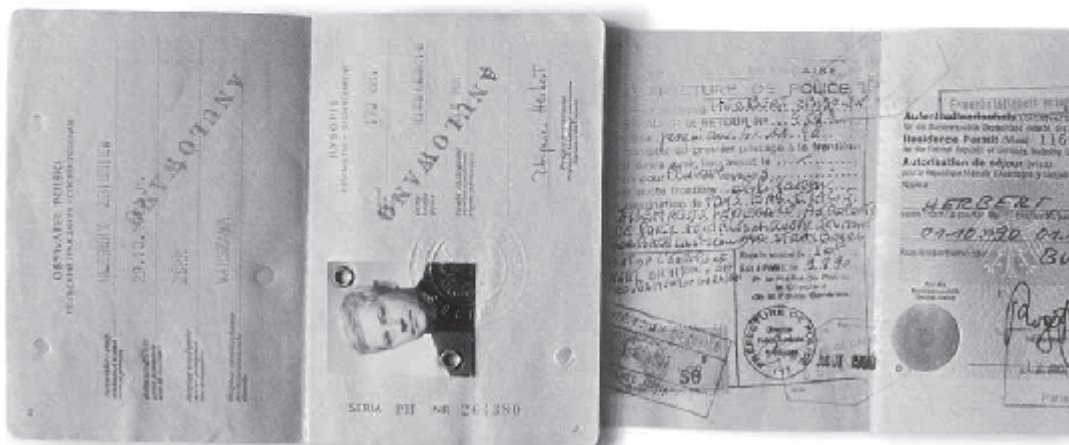

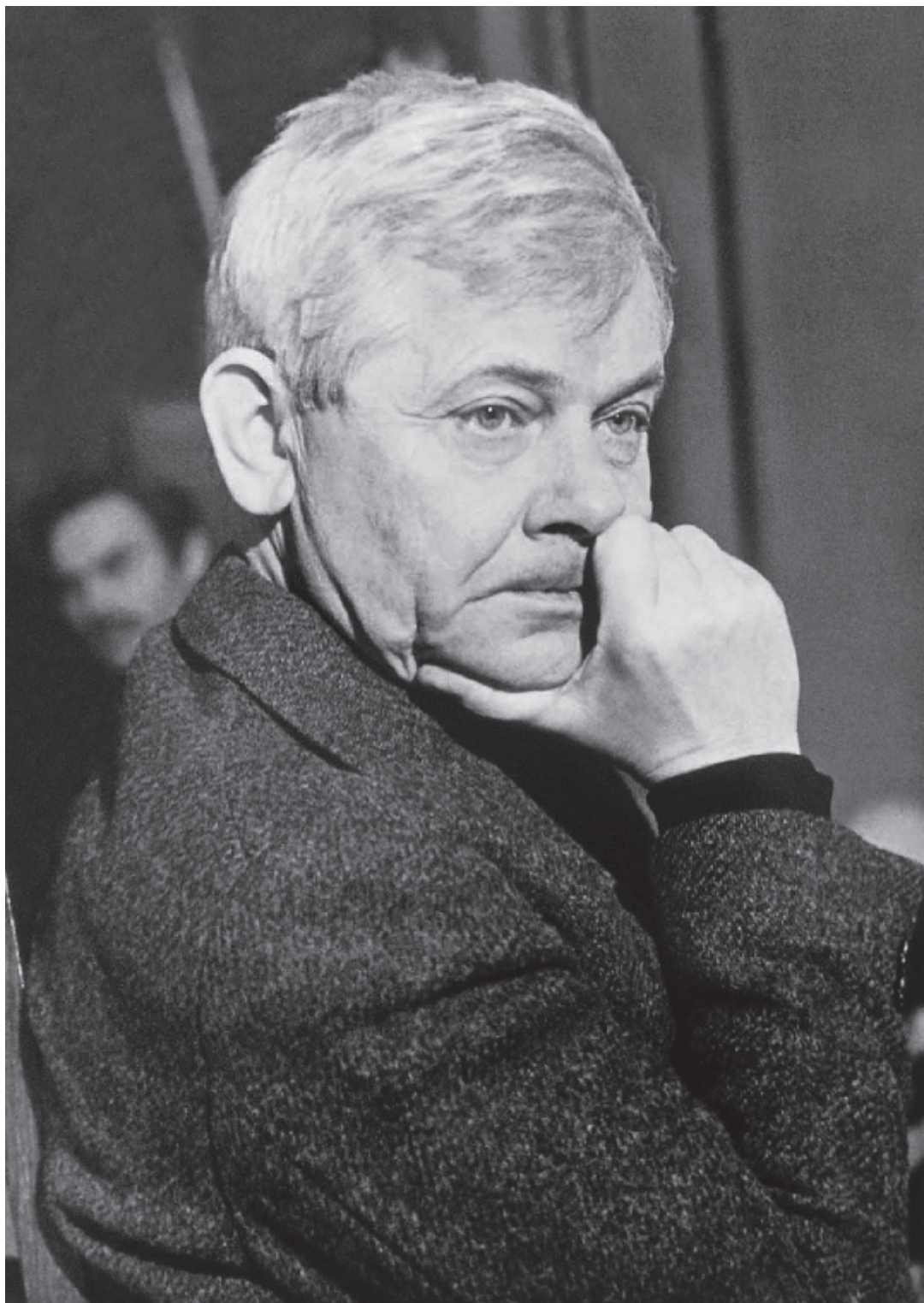

Норман Фруман (Norman Fruman) і Зьбігнеў Гэrbэрт, Дзяржаўны каліфарнійскі коледж, Лос-Анжэлес. 1970.

«Dienstausweis» і «Ausweis» Зьбігнева Гэrbэрта, выдадзеныя нямецкімі акупацыйнымі ўладамі ў Львове. 1943.

УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШСКІ¹

Пра гістарызм Гэrbэрта*

Калі Зьбігнеў Гэrbэрт пачаў друкаваць свае вершы² і эсэ³, ён быў ужо дарослы чалавек і стаў пісьменьнік. За плячыма заставаліся, як ён раскажа пазьней, пятнаццаць гадоў «вучнёўства». Гэтаксама як старыя сярэднявечныя майстры, пра якіх ён піша зь веданьнем справы, з павагай і непрыхаваным задавальненьнем («якімі яны карысталіся матэрыяламі, прыладамі і мэтадамі»)⁴, Гэrbэрт прызнае толькі добрасумленную і дакладную працу. Перад тым, як вынесці з майстэрні сваю першую рэч, будучы майстар павінен «вучыцца... да дасканаласьці»⁵.

Ён зьявіўся ў польскай літаратуры, як Афіна Паляда, што выйшла з галавы Зэўса: у поўным узбраеньні, і адразу заваяваў трывалае прызнаньне чытачоў, паэтаў і крытыкаў розных пакаленьняў. Яго суседзямі па дэбюце аказаліся паэты больш маладыя, па-юнацку шумныя і задзірлівыя, якія ахвотна называлі яго сваім, ахвотна абараняліся спачатку ў літаратурных спрэчках ягонымі — ужо й тады бясспрэчнымі — імем і аўтарытэтам.

Але ж паводле ўзросту (Гэrbэрт нарадзіўся ў 1924 годзе), а галоўнае, паводле біяграфічнага досьведу, ён належаў да пакаленьня Бачыньскага (1921—1944) і Бароўскага (1922—1951) і застаўся адным зь нешматлікіх ацалелых.

¹ Уладзімір Брытанішскі (нар. у 1933 у Ленінградзе) — расейскі паэт, літаратуразнаўца, перакладчык ангельскай і польскай паэзіі. У яго перакладах выйшлі па-расейску кнігі Э. Гэrbэрта (2004), Э. Э. Камінгса (2004), Ч. Мілаша (2003), а таксама паэтычныя анталёгіі «Польскія паэты XX стагодзьдзя» (2000) і «Ад Ўітмэна да Лоўэла: Амэрыканскія паэты ў перакладах Уладзіміра Брытанішскага» (2005).

* Артыкул напісаны ў 1974 г. на замову Інстытуту славяназнаўства для калектыўнага зборніка артыкулаў пра сучасных польскіх пісьменьнікаў; я назваў яго тады «Сувязь часоў»: ён быў прыняты навуковым саветам, але ў 1975 г. Гэrbэрт трапіў у чорны сьпіс, і артыкул выкінулі з падрыхтаванага да выданьня зборніка. (*Заўв. аўт.*)

² Першая кніга — «Струна сьвятла» («Struna swiatla», 1956), далей — «Гэрмэс, пёс і зорка» («Hermes, pes i gwiazda», 1957), «Дасьледаваньне прадмета» («Studium przedmiotu», 1961), «Надпіс» («Napis», 1969).

³ У часопісах — з 1960 г. Выданьні кнігі «Барбар у садзе» («Barbarzyńca w ogrodzie») — 1962 і 1964 г.

⁴ Barbarzyńca w ogrodzie. 1964. S. 118.

⁵ «Эрмінія». Павучэньне ў жывапісным мастацтве. Цыт. паводле: Мастера іскусства об іскусстве. Т. 1. Москва, 1965. С. 21.

*Мне дваццаць чатыры гады
я ацалеў
адпраўлены на бойню...⁶ —*

з такімі словамі (верш «Ацалелы») ён увайшоў у 1947 годзе ў польскую паэзію. У вершы «Мона Ліза» (у трэцяй кнізе, 1961) Зьбігнеў Гэrbэрт усё яшчэ ня мог пазбавіцца вострага, фізіялягічнага адчуваньня, што ён застаўся жывы:

*...ну вось і я
гэта я
стаю ўпершыся ў паркет
жывымі пяткамі...**

Ён усё яшчэ ня мог пазбавіцца вострага пачуцьця віны перад загінулымі таварышамі, ніхто зь якіх ужо ніколі не пабывае ў Люўры, ніколі не пабачыць «Моны Лізы»:

*...ну вось і я
мусілі прыйсьці ўсе
а прыйшоў толькі я*

*калі ён
ужо ня мог павярнуць галавы
ён сказаў
як толькі ўсё гэта скончыцца
паеду ў Парыж*

*між другім і трэцім пальцам
правае рукі
прагал
і я ўкладаю туды
пустыя шкарлупіны лёсаў...*

Манаўскаму доктару філязофіі Сэрэнусу Цайтблему, як мы помнім з раману, яго «добрыя бацькі» (і — дадамо — «добры» спачатку час) далі магчымасьць здзейсьніць паўтарагадовае падарожжа па Італіі і Грэцыі, ледзь толькі ён здаў дзяржаўны іспыт. Гэrbэрт ажыцьцявіў такое падарожжа, якое зрабілася тэмай ягоных эсэ, праз шмат гадоў пасья вайны. Пасья вайны ён атрымаў фундамэнтальную адукацыю: эканамічную (у Кракаве), юрыдычную (у Торуні), філязофс-

⁶ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 175.

* Тут і далей «Мона Ліза» ў перакладзе А. Хадановіча.

УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШСКИ

кую (у Варшаве). Але яшчэ да таго ён вучыўся быць чалавекам. Гэта было ў гады акупацыі, час страшны, жорсткі, бесчалавечны.

Як многія яго равеснікі і таварышы, Гэrbэрт атрымаў атэстат сталасьці на таемных курсах, пачынаў вучыцца ў падпольным унівэрсытэце (на філялёгіі), але галоўным іспытам быў для іх удзел у Супраціве:

*...наш жах
гэта знойдзеная ў кішэні
паперка
«папярэдзіць Войтка
яўка на Доўгай праваленая».*

Гэты свой верш (у трэцяй кнізе, 1961) Гэrbэрт назваў «Наш жах».

Насамрэч ён не любіў палохаць чытача, ён наагул, як правіла, стрыманы ў праяўленьні пачуцьцяў, душэўных выяўленьняў ад яго не дачакаецься. Адно ў гістарычным эсе «Пра альбігойцаў, інквізытараў і трубадураў», апавядаючы пра першыя крокі інквізыцыі, якая толькі зьявілася і пачала вынішчаць ерась у гарадах паўднёвай Францыі, Гэrbэрт дзеліцца ўласным досьведам з гісторыі найноўшай: «Гісторыя (ня толькі сярэднявечная) вучыць, што (...) нават самая лютая бітва тварам у твар не настолькі згубная, як шэпт, падслухоўваньне, страх перад суседам і здрада, што носіцца ў паветры»^{*7}. Насамрэч, самым страшным у гады акупацыі была не заўсёдная небяспека, ня блізкасьць сьмерці, страшней было іншае: фашызм намагаўся растаптаць, прынізіць і ападліць народы акупаваных краінаў і кожнага чалавека, выбіць зь людзей усё чалавечае. Аднагодкі Гэrbэрта, нядаўнія падлеткі, якія ледзь пасьпелі пачуць на школьнай ці гімназійнай лавах каталіцкай даверасьнёўскай Польшчы традыцыйныя словы пра эўрапейскую цывілізаванасьць і хрысьціянскую міласэрнасьць, пабачылі замест гэтага штосьці дакультурнае, дачалавечае, зьвярынае.

Першай рэакцыяй было адчуваньне падманутасьці і — як вынік гэтага — адмова ад старога сьвету, яго ідэалаў, яго культуры. Такой адмовай ад старога сьвету была першая кніга вершаў Тадэвуша Ружэвіча:

*Ня веру ў ператварэньне вады ў віно
ня веру ў грахоў дараваньне
ня веру ва ўваскрэсьце цела*.*

Гэтак заканчваецца верш «Лямэнтацыя». У сваім трагічным нігілізьме Ружэвіч гатовы выкінуць ня толькі:

* Пераклад М. Казлоўскай.

⁷ Borowski T. Wybór opowiadań. PIW, 1964. S. 128—129.

* Тут і далей вершы Т. Ружэвіча цытуюцца ў перакладзе М. Казлоўскай.

...непатрэбныя сьмешныя рэквізыты

*Бога маленькага быццам ліпавая фігурка
белага арла — птушку
на галінцы...⁸*

але і ўсю старую культуру як цалкам фальшывую, якая не апраўдала спадзяваньняў пры першых выпрабаваньнях. У вершы «Лямэнтацыя» Ружэвіч спавядаецца:

*...Скалечаны я ня бачыў
ні неба ні ружы
птушкі гнязда дрэва
сьвятога Францыска
Ахілеса і Гэктара
Шэсьць год
з ноздраў валіла пара крыві...*

Тадэвуш Бароўскі ў апавяданьні «Ў нас у Аўшвіцы» вуснамі асьвенцімскага вязьня праклінае сьвятая сьвятых традыцыйнай гуманітарнай адукацыі «кожнага эўрапейца» — праклінае антычнасьць: «...Толькі цяпер я спазнаў яе цану. Якое пачварнае злачынства — эгіпецкія піраміды і храмы, грэцкія статуі! Колькі крыві павінна праліцца на рымскія дарогі, памежныя валы і камяні гарадоў! Гэта антычнасьць, якая была велізарным канцэнтрацыйным лягерам.

...Памятаеш, як я любіў Плятона, цяпер я ведаю, што ён ілгаў. Бо ў зямных прадметах не адлюстроўваецца ідэал, але палягае цяжкая, крывавае праца чалавека. Гэта мы будавалі піраміды, ламалі мрамур для храмаў і камяні для дарогаў імперыі, гэта мы цягнулі вёслы на галерах і цягнулі сохі, а яны пісалі дыялёгі і драмы, апраўдвалі бацькаўшчынай свае інтрыгі, змагаліся за межы і дэмакратыі. Мы былі брудныя і паміралі насамрэч. Яны былі эстэтычныя і дыскутавалі панарошку...»⁹

Далей Бароўскі згадвае пра зьнішчэньне этрускаў, пра разбураны Картаген, пра рымскае права, якое для скораных Рымам народаў было бяспраўем, і нарэшце вынікае патройнае «няма» Бароўскага (падобнае патройнаму «ня веру» Ружэвіча): «Няма прыгажосьці, калі пад ёю ляжыць чалавечая крывіда. Няма ісьціны, калі яна пра гэта маўчыць. Няма добра, калі яно дапускае да такога»¹⁰.

Гнеўная анафэма Бароўскага, які заклікае да рэвізіі ўсёй гісторыі, зьмяшчала, акрамя адмаўленьня, пэўнае пазытыўнае зерне, якое дазваляе правесці такую рэвізію, «аднавіць» гісторыю, «рэканструяваць» яе ці пабудоваць на новым падмурку.

⁸ Зь вершу «1939 год» у першай кнізе.

⁹ Borowski T. Wybór opowiadań. PIW, 1964. S. 129.

¹⁰ Różewicz T. Poezje zebrane. Ossolineum. 1976. S. 379—380.

«Мы» і «яны». Па сутнасці, гэта блізка да вядомага тэзісу марксістаў пра дзье культуры, дзье маралі любога клясавага грамадства, антычнасць гэта, сярэднявечча ці Новы час. «Мараль, — пісаў Энгельс, — альбо апраўдвала панаваньне і інтарэсы паноўнае клясы, альбо адлюстроўвала абурэнне прыгнечаных». Менавіта абурэнне прыгнечаных гучыць у словах Бароўскага. Менавіта веданьне пра сацыяльную няроўнасць, да прымітыўнай і найбольш жорсткай формы якой — рабства — спрабаваў вярнуць акупаваную Эўропу фашызм, менавіта гэтае веданьне дае новы ключ да гісторыі. Яно дазваляе чалавеку, які асудзіў стары сьвет, прыгледзецца да любой з папярэдніх эпохаў, убачыць, дзе «мы», дзе «яны», сьцьвердзіць пераемнасць у дачыненні да ўсяго, што ёсць у гісторыі «нашага».

Спачатку ў Гэрбэрта, як і ў большасці «ацалелых» — і псыхалягічна гэта абсалютна зразумела, — пераважае адчуваньне чужасці ўсяго мінулага цалкам, адчуваньне немагчымасці ўсялякіх кантактаў з гэтым мінулым. Вось ён стаіць у Люўры, перад знакамітай «Монай Лізай», якую так марыў убачыць, якой так і ня ўбачылі ягоныя загінулыя сябры. І што ж: ён бачыць суцэльна чужую для яго жанчыну, зь якой у яго няма і ня можа быць нічога агульнага, зь якой немагчыма пачаць дыялёг:

*...досыць тоўстая і не красуня
на скалах распусьціла косы*

*адрубленая ад жыцьця
па-за гісторыяй і домам*

*з вушамі з вусьцішнага воску
задушаная ў тоўшчах ляку*

*пусты шматтомнік яе цела
зіхціць апраўлены ў брыльянты...*

Ацалелага раздражняюць у Моне Лізе і рысы жывой жанчыны — укармленасць, дагледжанасць, звычка да раскошы і камфорту, нават сама паўната, і рысы нежыцьцёвасці, фальшу, музэйнасці гэтага вобразу.

Цікава параўнаць з гэтым фрагментам Гэрбэрта адну з старонак паэтычнай прозы Ружэвіча «Камэнтар» (з кнігі «Формы», 1958): опэрны тэатар:

*На заслоне тлустыя музы, узгадаваныя ў XIX стагодзьдзі,
трымаюць інструмэнты, прадметы, сымбалі.
Падчас усяго прадстаўленьня крытыкі, што перажылі патоп
разам з пэўнымі відамі рыб і водарасьцяў,
зноў сядзяць у фатэлях.
У вушах і на персях жанчын дыямэнты і золата...*

*...Валасы на галовах укладзеныя цырульнікамі...
...То бок ня толькі крыткі, але й цырульнікі выжылі...¹¹*

Тоўстыя музы і шыкоўныя жанчыны, мастацтва і эстэты, якія ім кормяцца — усё гэта буржуазна, фальшыва, мярзотна, анахранічна і дапатопа, так бачыць Ружэвіч; гэтаксама Гэрбэрта раздражняе нават слаўназваная ўсьмешка Моны Лізы; яму падаецца, што італьянка

...з усьмешкай прафэсійнай...

Верш Гэрбэрта заканчваецца адчуваньнем бездані паміж Монай Лізай і маладым палякам, які перажыў, да таго як здзейсніць паломніцтва ў Парыж, Другую сусьветную вайну:

*...між сьпінаю яе — і першым дрэвам
майго жыцьця*

*паклалі меч
і зьяе бездань...*

Але ўвесь шлях Гэрбэрта, настолькі псыхалогічна цяжкі для чалавека зь ягонай біяграфіяй, шлях, якім ён ішоў да Моны Лізы

*...празь сем памежных гор
калючым дротам рэк
расстралянымі лясамі
павешанымі мастамі...*

Гэта пераадоленьне бездані, аднаўленьне разбуранага адзінства, аднаўленьне «бесьперапыннай паслядоўнасьці гістарычных працэсаў»¹².

Даваеннае мінулае зрабілася «дапатоным», бо «патопа» насамрэч быў, ён змыў з польскай зямлі мільёны людзей, цэлыя вёскі і гарады. Але мінулым, гісторыяй робяцца ўжо і гады патопа. Гісторыяй — і толькі гісторыяй — робіцца многае і многія, што жывуць у памяці Гэрбэрта. «Тры вершы з памяці» — так называецца адзін з цыкляў першай кнігі. Другі верш прысьвечаны таварышам, якія загінулі:

*...жыцьцё бурліць нібы кроў.
Цені павольна блякнуць
не дамо загінуць палеглым*

¹¹ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 102.

¹² Labirynt nad morzem // Twórczość. 1973. № 2. S. 35.

*адно аблачынка ў памяці —
рымскіх манэтаў выцэртты профіль...*

Трэці верш гэтага ж цыкля — пра горад, які загінуў:

*...горад стаіць над вадой
гладкай як памяць лютэрка
адбіваецца ў ёй ад дна*

*і ляціць на высокую зорку
дзе пахне пажарам здалёку
як з радкоў «Іліяды»...*

Надта многае самае блізкае зрабілася самым далёкім, як «Іліяда» і рымскія манэты, зрабілася гісторыяй. Каб выратаваць гэта блізкае, трэба выратаваць гісторыю, усю гісторыю, пачынаючы з «Іліяды» і рымскіх манэтаў.

Безумоўна, Гэрбэрт ня можа проста вярнуцца да папярэдняга разуменьня гісторыі, да папярэдняга яе «парадку», проста забыць пра катастрофу Польшчы, пра гібель свайго пакаленьня, агонь і кроў. Гэрбэрт нічога не забыў — таму сусветная гісторыя ў яго пераказе поўная катастрофаў, патопаў і пажараў. Мінойская цывілізацыя Крыту зьнішчаная «магутнай сэйсьмічнай катастрофай, якая выклікала паводку і пажар»¹³. Акрамя сэйсьмічных, ёсьць катастрофы палітычныя і сацыяльныя. Вось вынікі паходу трохсот тысячаў крыжакоў на культурныя і «эратычныя» гарады паўднёвай Францыі: «Гібель графства Тулюзы — гэта адна з катастрофаў, кшталту зьнішчэньня цывілізацыі майя ці крыцкай»¹⁴. Комплекс пажару даслоўна валодае Гэрбэртам. Пажар Троі, спаленай ахейцамі, — у драме пра Гамэра «Рэканструкцыя паэта»¹⁵. Пажар афінскага Акропалю, спаленага пэрсамі, у эсе «Акропаль»¹⁶. Акрамя гістарычных пажараў, пажары ўяўныя. «Калі б у Пінакатэцы пачаўся пажар, я б ратаваў дзьве маленькія карцінкі Амброджыё»,¹⁷ — кажа Гэрбэрт, апавядаючы пра жывапісцаў Сіены. З музэю ў Гэракліёне, дзе захоўваюцца помнікі мінойскага часу, Гэрбэрт спрабаваў бы выцягнуць у выпадку пажару цэлы саркафаг, расьпісаны старажытным мастаком!

Няцяжка разьлічыць за ўсімі гэтымі пажарамі ў гарадах і музэях — пажар Варшавы, гібель яе помнікаў і музэйных скарбаў, спаленых і разрабаваных акупантамі. У паэзіі Гэрбэрта пажару і гібелі Варшавы («захаду гораду» — гэты вобраз паўтараецца шматкроць, настойліва, амаль навязьліва) прысьвечаныя мно-

¹³ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 155.

¹⁴ Rekonstrukcja poety. У часопісе — 1960 г., пасля ў кнізе «Dramaty», 1970.

¹⁵ Akropol // Twórczość. 1969. № 1.

¹⁶ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 104.

¹⁷ Twórczość. 1969. № 1. S. 13.

гія вершы і цэлыя цыклі ў першай кнізе (1956), дый чацьвертая кніга, «Надпіс» (1969), пачынаецца «Пралёгам», дзе хор, які ўвасабляе «жыцьцёвую мудрасьць», дарэмна спрабуе пераканаць лірычнага героя, што жыцьцё ўвайшло ў сваю каляіну, што

*...Цялятка круцяць на ражне.
У печы сьвежы хлеб даходзіць.
Пажары гаснуць...*

У цыклі вершаў «Пра Трою» (першая кніга, 1956) пажар Варшавы пераплятаецца з пажарам Троі. У эсе «Акропаль» (1969) згадкі аўтара пра аднаўленьне Варшавы быццам бы праглядаюць скрозь тэкст: «Сьведчаньні, што захаваліся, сьцьвярджаюць, што працы, агульны нагляд над якімі здзяйсняў Фідый, выконваліся ў атмасфэры радасьці і энтузіязму. Нічым іншым немагчыма вытлумачыць ані ідэальнасьці канструкцыі, ані хуткасьці, зь якой расьлі храмы... Прапілеі... былі пастаўленьня ў рэкордным тэмпе за пяць гадоў. У паданьнях апавядаецца, што ледзь не сама багіня Афінa непасрэдна назірала за працай»¹⁸. Калі не лічыць боскага ўмяшальніцтва, усё сказанае пра «рэкордны тэмп», пра «радасьць і энтузіязм» магло б тычыцца і аднаўленьня Варшавы. Праўда, падвойная гістарычная дыстанцыя (25 гадоў паміж 1944 і 1969 гг. і 25 стагодзьдзяў паміж V ст. да н. э. і XX ст. н. э.) змякчыла рэзкія контуры страшных руінаў. У больш раннім вершы «Чырвоная хмара» (першая кніга, 1956) танальнасьць больш суворая: першы, доўгі і працаёмкі этап працы заключаўся ў тым, каб ня толькі разгрэсьці друз і разабраць руіны (на тэрыторыі гораду было 20 мільёнаў кубамэтраў цаглянага друзу і завалаў), але і разбурыць сьцены, якія асобна тырчэлі паміж руінаў:

*...трэба абрушыць
яшчэ адну вось гэтую сьцяну
яшчэ адзін цагляны харал
каб адкрытая рана
паміж успамінам і поглядам
зацягнулася...*

*калі ўпадзе
апошняя вэртыкаль
абрынецца цагляны харал
з руінаў паўстане мара*

*пра горад які тут быў
пра горад які тут будзе
пра горад якога няма...*

¹⁸ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 254.

УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШКІ

З апошнімі трыма радкамі вершу можна супаставіць тры радкі табліцы: гады і колькасць жыхароў Варшавы (у тысячах):

1939	1300
1940 (17 студз.)	162 (зь іх толькі 22 тыс. — у цэнтральнай, левабярэжнай частцы гораду)
1958	1080 (на дадзены момант колькасць жыхароў Варшавы перавышае перадваенную)

Але, як усялякая сапраўдная паэзія, гэты верш не прывязаны да падзеі, пра якую непасрэдна апавядае: па сутнасці, гаворка ідзе ня толькі пра аднаўленне гораду, але і пра аднаўленне страчанай повязі часоў, граматычных і гістарычных: мінулае («успаміны») — цяперашняе («погляд») — будучае («мара»).

Мысленне Гэrbэрта адрозніваецца канструктыўнасцю і архітэктурнасцю. Зрэдзчасу ён фатаграфуе ў сваіх эсе цэлую чараду эпохаў, якія застылі ў архітэктурных вобразах. Гарадок Санліс каля Парыжу: «Як геалагічныя пласты, ляжаць адзін на адным камяні: рымская база калёны, сьляды пабудовы эпохі Мэравінгаў, раманская і гатычная аркі»¹⁹. Арль на поўдні Францыі — і Гэrbэрт абавязкова заўважае «рэнэсансавы будынак, узведзены на рымскім фундаманце, а скульптура над парталам — раманская»²⁰. Але ўжо ў гэтай апошняй фразе пераемнасць культур убачаная ў дыялектычным спалучэнні зь пераменлівасцю, зьяўляюцца рух і драматызм: «Нішто, — кажа Гэrbэрт пра гэты твор трох эпохаў, — ня сьведчыць красамоўней пра даўгавечнасць чалавечых справаў і пра дыялёг цывілізацый»²¹.

Дзея драмы, то бок кнігі эсе, пачынаецца ў знакамітай пячоры Ляско, дзе калісьці жылі і малявалі свае фрэскі краманьёнцы. Сканчаецца дзея ў парку Эр-мэнанвіль, што належаў калісьці маркізу дэ Жырардэну, які даў тут прытулак Жан-Жаку Русо. Геаграфічна гэта даволі блізка. У часе дыяпазон аграмадны: ад позняй старажытнакаменнай эпохі да позняга XVIII стагодзьдзя. Не, да сярэдзіны XX, да якога Гэrbэрт вяртаецца зноў і зноў, занурыўшыся, як акіянаўт, у глыбіні часу. Вось ён падымаецца ўверх зь пячоры Ляско: «Хоць зазірнуў я, як кажучь, у бездань гісторыі, у мяне зусім не было адчуваньня, што я вяртаюся зь іншага сьвету. Ніколі яшчэ я мацней не пераконваўся ў супакойлівай упэўненасці: я грамадзянін Зямлі, нашчадак ня толькі грэкаў і рымлян, але й амаль бясконцасці»²². Сучасная культура, чалавечае ў сучасных людзях — рэчы на-

¹⁹ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 48.

²⁰ Тамсама. С. 20.

²¹ Тамсама. С. 20.

²² Фролов В. А. Познавательное начало в изобразительной деятельности палеолитического человека // Первобытное искусство. Новосибирск: Наука, 1971. С. 114.

дзеіныя, бо пад імі глыбокі фундамент, які пачаў закладацца яшчэ ў каменным веку. Чытача, які ўваходзіць у паэзію і эсэістыку Зьбігнева Гэрбэрта, ахоплівае пачуцьцё агромністай гістарычнай пэрспэктывы і разам з тым адчуваньне пераадольнасьці любых, амаль астранамічных, адлегласьцяў у часе, бо гэта адлегласьці паміж людзьмі. «Адкрывалася дарога да грэцкіх храмаў і гатычных вітражоў. Я ішоў да іх, адчуваючы далоньню цяпло рукі мастака зь Ляско»²³.

Сучасныя дасьледнікі першабытнага грамадства, па меры накапленьня матэрыялу, усё больш схіляюцца да таго, што грамадства гэтае было не настолькі першабытным, як падавалася раней. Найбольш захопленыя кажучь пра высокую ступень абстракцыі ідэяў і ўяўленьняў²⁴ людзей палеаліту, бачаць у мастацтве палеаліту «вытокі арытмэтыкі, астраноміі, біялягічных навук, геамэтрыі, мэханікі, мінэралёгіі, хіміі»²⁵, несумненна прысутнасьць інтэлекту. Аднак Гэрбэрта больш цікавяць пачаткі чалавечнасьці, чым пачаткі будучых навук. Ён шукае «цяпло рук». І знаходзіць. Краманьёнцы — ужо людзі. Такія ж, як мы, хочацца дадаць, беручы за прыклад шматлікіх папулярызатараў і вульгарызатараў археалёгіі ці гісторыі. Але Гэрбэрт тут спыняецца. Не, не зусім такія ж. Як ні цяжка рэканструяваць змест, а асабліва характар мысьленьня краманьёнцаў, рэчавыя доказы прымушаюць упэўніцца, што іх мысьленьне адрознівалася ад нашага. Гэта было магічнае мысьленьне. Мастак быў чараўніком, ён намагаўся зачараваць зьвера, угаворваў зьвера даць сябе забіць. Жывёліны на гэтых фрэсках выяўленыя «зь пяшчотай, амаль як цёплыя жанчыны Мадэльяні»²⁶, — ня можа ня ўсклікнуць Гэрбэрт, але тут жа спахопліваецца і нагадвае нам, што кірвала гэтымі мастакамі-паляўнічымі-чараўнікамі «ўсёахопная сьмертаносная любоў»²⁷ да жывёліны, якую яны жадаюць нагнаць і забіць. Яны яе лавілі поглядам, імгненна, у драматычнай напужанасьці, жывую, але ўжо адзначаную сьмерцю»²⁸. «Таму, напэўна, жывалісы пяхоры Ляско — самыя выдатныя аніمالісты ўсіх часоў»²⁹.

Рэканструкцыя мінулага патрабуе вялікай тактоўнасьці і пачуцьця меры, павагі да рэканструяванай эпохі. У эсе «Лябірынт над морам»³⁰ Гэрбэрт апавядае гісторыю адкрыцьця мінойскай цывілізацыі. Аповед, як гэта часта ў Гэрбэрта, гучыць прыпавесьцю для гісторыкаў, для гістарычных паэтаў. Адкрывальнік мінойскіх палацаў і фрэсак Артур Эванс любым коштам жадаў прыцягнуць да адкрыцьця ўвагу публікі: «Эванс добра ведаў, што больш за ўсё неспэцыяліста хвалюе сьцьверджаньне: «Але ж яны былі такія самыя, як мы, любілі цырк, вясё-

²³ Фролов В. А. Познавательное начало в изобразительной деятельности... С. 116.

²⁴ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 7.

²⁵ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 11

²⁶ Тамсама. С. 8.

²⁷ Тамсама.

²⁸ Labirynt nad morzem // Twórczość. 1973. № 2. S. 13.

²⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 12. С. 732.

³⁰ Twórczość, 1973. № 2.

люю кампанію, а іх жанчыны нагадвалі нашых, якіх так прыгожа малюе Ёістлер». Таму Эванс надаў гэтым фрэскам надта віктарыянскі дух, і жаданьне раскрываць у далёкай цывілізацыі рысы, блізкія ягонаму эпосе, штурхала яго да рэканструкцыяў ды інтэрпрэтацыяў надта авантурыстычных»³¹.

Маркс, які жыў у Англіі ўжо віктарыянскай, але раней за Ёістлера і Эванса, высмейваў самазакаханасьць, самазадаволенасьць буржуазіі і гісторыкаў, якія прыстасоўваліся да яе: «Гэтак званае гістарычнае разьвіцьцё наагул абапіраецца на тое, што найноўшая форма разглядае папярэднія як прыступкі да самой сябе...»³² Стаўленьне Гэрбэрта да папярэдніх эпохаў і нашых папярэднікаў, людзей гэтых эпохаў, пазбаўленае ўсялякай пыхлівасьці. Захоплены рухам гісторыі, узыходжаньнем чалавецтва, ён разумее самастойную каштоўнасьць кожнай эпохі і культуры не як «прыступкі», а як непаўторнага, своеасаблівага арганізму, якога не было раней і ніколі ўжо ня будзе зноў. Ніколі ўжо ня будзе такіх анімалістаў, як краманьёнцы, такіх фрэсак, як мінойскія. Ніколі ўжо ня будзе, — згадаем словы Маркса, — грэкаў і Шэкспіра. Да спробаў «паўтарыць» Гэрбэрт ставіцца з насмешкай. «Парыская царква Мадлен, Пантэон Суфлё гэтаксама не падобныя на творы, што іх натхнілі, як птушка з арніталягічнага атлясу на птушку падчас палёту»³³.

Грэкі і Шэкспір займаюць вялікае месца ў творчасьці Гэрбэрта. Што тычыцца грэкаў, ім прысьвечана некалькі эсэ, мноства вершаў, дзьве драмы («Рэканструкцыя паэта» — пра Гамэра і «Пячора філэзафаў» — пра Сакрата) з чатырох. Маленькія грэцкія гарады-рэспублікі відавочна сымпатычныя Гэрбэрту. У адным з эсэ ён агаворваецца, што ён — «не прафэсійны гісторык, а толькі апавядальнік. Гэта пазбаўляе ад навуковага аб'ектывізму, дазваляе мець сымпатыі і жарсьці. Насамрэч, — адразу ж дадае Гэрбэрт, — не свабодныя ад іх і навукоўцы»³⁴. Як бы там ні было, Гэрбэрт ня толькі аддзяляе «сваіх» і «чужых» у межах кожнай эпохі, але й аддае перавагу некаторым эпохам мінулага перад іншымі. Сярод эпохаў яму бліжэйшыя такія, у якіх менш «велічы»: «што асабліва ўраджае ў мінойскай цывілізацыі і што ў маім адчуваньні набліжае яе да цывілізацыі этрускай — гэта адсутнасьць пампэзнай велічы, ганарлівасьці, змрочнай магутнасьці, якімі дыхаюць помнікі Эгіпту ці Асырыі — піраміды, грозны сьфінкс, каменныя скрыжалі, на якіх запісаная помста цара цароў»³⁵. Вытокі нелюбові Гэрбэрта да «велічы» ляжаць у XX стагодзьдзі.

... О мания! О мумия
Величия!
Сгорись,
Германия!

³¹ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 38.

³² Тамсама. С. 154

³³ Twórczość. 1973. № 2. S. 28.

³⁴ Тамсама.

³⁵ Тамсама.

*Безумие,
Безумие,
Творишь!.. —*

пісала пра «веліч» Трэцяга райху Марына Цвьятаева ў «Вершах да Чэхіі» ў 1939 годзе. Гэтую «цывілізацыю» «найвышэйшай расы» Гэрбэрт бачыў блізка. Што тычыцца мінойскай цывілізацыі, мы пакуль амаль нічога пра яе ня ведаем, але Гэрбэрту хацелася б верыць, што «цары Крыту правілі мякка і сыходзілі да сваіх багоў незаўважна, з рэдкім для ўладароў тактам і далікатнасьцю»³⁶. Тут жа ён, праўда, спахоплывацца: «Можа быць, гэта нашая ілюзія, якая вынікае зь неабходнасьці веры ў залаты век, у нявіннае дзяцінства чалавецтва»³⁷. Гэрбэрт ня хоча ствараць ілюзіяў.

Няма ў яго ілюзіяў і ў дачыненні да «Прыўкраснай Эляды». У эсе «Ў дарыйцаў» Гэрбэрт апавядае пра храмы Пэстуму (дарэчы, менавіта іх вымяраў Ж. Ж. Суфлё, перад тым як спрабаваць пабудаваць у Парыжы што-небудзь падобнае да грэкаў), але нагадвае, што землі Паўднёвай Італіі былі калянізаваныя грэкамі, і хоць грэкі ня былі настолькі жорсткія зь мясцовым насельніцтвам, як пазьней рымляне, але ж «не абышлося бяз гвалту»³⁸.

Ня толькі ў Паўднёвай Італіі грэцкія заваёўнікі былі папярэднікамі рымскіх. Традыцыйным «рэгіёнам дзяржаўных інтарэсаў» спачатку грэкаў, а пасля рымлян была таксама Малая Азія. Няроўны двубой фрыгійскага бажка Марсіа з магутным богам элінаў Апалёнам адлюстраваны ў вершы Гэрбэрта «Апалён і Марсій». Марсій — тубылец, «дзікун», не-элін, «неарыец». Гістарычна Апалён і сам быў выхадцам з Малой Азіі, падобна таму як нямецкі фюрэр быў аўстрыякам, але Гэрбэрт выкарыстоўвае наш звыклы, укаранены стэрэатып эліна з элінаў — Апалёна. Двубой Марсіа з Апалёнам — гэта двубой самога Гэрбэрта з сучасным ніцшэанствам, з гітлераўскімі «філэзафамі», якія сьцьвярджалі, што «германская душа» — адзіная спадкаемца душы грэчкай.

Марсій — фігура міталагічная, але гістарычныя «марсіі», то бок насельніцтва Фрыгіі, таксама прадэманстравалі высокую ступень супраціву грэцкім і рымскім калянізатарам: вядома, што амаль да V—VI стст. н. э., праз шматлікія стагодзьдзі грэцкага і рымскага панаваньня, фрыгійцы пранесьлі і захавалі сваю родную мову.

Да гісторыі траянскай экспэдыцыі грэкаў у Малую Азію зьвяртаецца Гэрбэрт у вершы «Фрагмэнт» (у трэцяй кнізе, 1961). Ужо сам рытм вершу (у арыгінале ён падобны да польскай імітацыі гекзамэтру, у перакладзе, адпаведна, блізкі да сыляба-танічнай імітацыі гэкзамэтру) павінен нагадаць чытачу пра «Іліяду».

³⁶ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 25.

³⁷ Пра гэта асабліва рэзка кажацца ў пазьнейшым вершы Гэрбэрта «Мэтамарфозы Тыта Лівія», у кнізе «Элегія на адыход», 1990 (пастскрыптур 2004 г.)

³⁸ Barbarzyńca w ogrodzie. S. 44—45.

Але гэта хутчэй фрагмент «Анты-Іліяды», які разьвівае матывы палкай філіпікі Бароўскага на адрас антычнасьці. Тут апяваецца ня гнеў Ахілеса, Пэлеевага сына, з нагоды таго, што яго, бач ты, абдзялілі падчас разьмеркаваньня нарабаванага, а глухая стоеная незадаволенасьць невядомых сыноў невядомых бацькоў, шараговай салдацкай масы, Тэрсытаў, якімі памыкалі і Ахілес, і Гамэр, і клясьчныя філэлягі. І Ніцшэ, які іх крытыкаваў. Ніцшэ з сумам згадваў і марыў уваскрэсьці гамэраўскіх «герояў»-рабаўладальнікаў. Гэрбэрт, верны завету Бароўскага, піша не пра тых, «хто змагаўся за межы», а пра тых, «хто паміраў насамрэч». Ён піша ад імя шараговых грэцкіх вояў, якія стаміліся за шматлікія гады бессэнсоўнай і несправядлівай вайны на чужой тэрыторыі:

*...цёмра сыходзіць на вочы замучаных мулаў
ветразі нашых галераў бязь ветру гніюць у затоцы
нам не вярнуцца да жонак гарчэйшыя ад палыну
чужынкі не дазваляюць рыдаць у іхных абдымках...*

Салдаты зьвяртаюцца да Апалёна:

*...не пра каменную Трою мы молім цябе Апалёне
не аб прыўкрасных кабетах золаце й велічнай славе
але калі можаш вярні гэтым тварам усмешкі
і протасьць дай нам у рукі як даў нам у рукі жалеза
хмараў нам дай Апалёне хмараў зь нябёсаў хмараў...*

У вершы паказанае маруднае і цяжкае, але адзінае, што мае сэнс, «акопнае» прасьвятленьне ўсёй салдацкай масы ў цэлым. «Калі можаш», — кажуць яны, пачынаючы ўжо сумняваюцца няхай не ў існаваньні, але ва ўсёмагутнасьці божай.

Вобраз Апалёна дадзены дыялектычна: бог добра і прыгажосьці, але адначасова і бог вайны:

...і протасьць дай нам у рукі як даў нам у рукі жалеза...

Апалён эвалюцыянаваў, ператвараючыся, па меры таго як грэцкая цывілізацыя рабілася ўсё больш гуманнай, з архаічнага бога вайны ў клясьчнага бога прыгажосьці, мастацтва і гармоніі. Але ж для Гэрбэрта важная толькі прысутнасьць абодвух супрацьлеглых момантаў у вобразе, магчымасьць двух акцэнтаў роўнае моцы: «протасьць» і «жалеза». У канцоўцы вершы Гэрбэрт, як мы бачым, не стрымаўся і пальцам падштурхнуў вагі, каб дабрыня перацягнула.

Гэта характэрна для Гэрбэрта. Ён увесь час намагаецца выпрацаваць адчужаньне аўтарскай аб'ектыўнасьці. Сухаватым, «дакумэнтальным» стылем сваіх эсаў — так бы мовіць, голыя факты. Дыялягічным характарам і эсаў і вершаў — даецца права выказацца абодвум бакам. Дыялектычнасьцю саміх характараў і вобразаў. І ўвесь час Гэрбэрт ня ўтрымліваецца на гэтай пазыцыі, кідаецца на

злом галавы бараніць дабро, бараніць прыгнечаных, пераможаных, пакрыўджаных, абылганых гісторыяй.

Верш «Тамарыск» першапачаткова быў уключаны ў драму Гэrbэрта «Рэканструкцыя паэта» (1960) як маналёг героя драмы — Гамэра. У гэrbэртаўскай «рэканструкцыі» жыцьцё і творчасць Гамэра распадаюцца на дзье часткі: раньняга і позьняга Гамэра. Рэзкай цэзурай зьяўляецца момант, калі пясняр, які паступова губляў зрок, раптам асьлеп канчаткова. Раньні Гамэр быў песьняром «Іліяды», песьняром цароў і герояў, позьні Гамэр робіцца песьняром простых рэчаў і простых людзей:

*я апавядаў пра бітвы
пра вежы і караблі
пра ваяроў якіх рэзалі
і вояў якія рэзалі
ды забыў апавесьці адно*

*я сьпяваў пра марскія буры
і руйнаваньне муроў
аб тым як палае збожжа
як падаюць долу пагоркі
ды забыўся пра тамарыск*

*як працяты кап'ём
ляжыць
і сьціснўшы вусны
сьмяротнае раны
ня бачыць
ні мора
ні гораду
ні сяброў
а бачыць
ля твару свайго
тамарыск...**

У гэтым вершы пра самотнае паміраньне параненага салдата на полі бою куст тамарыску як адзіная дэталё паўднёвага ляндшафту грае тую ж ролю, што і «нацягнуты крывёю мох», адзіны элемент паўночнага ляндшафту, у вершы Барыса Слуцкага «Стомлены апошняй стомай...»: у абодвух выпадках такая дэталё робіць буйны плян, «пядзь зямлі», на якой памірае чалавек. Прыклад Гэrbэрта яшчэ раз пераконвае, што паказ вайны на пядзі зямлі цалкам не выключае гістарызму і маштабнасьці. У той жа час толькі буйны плян дае магчымасьць абодвум паэтам

* Пераклад А. Хадановіча.

сьцьвердзіць каштоўнасьць і непаўторнасьць кожнай чалавечай асобы.

У гэсьце драмы радкі пра тамарыск зьвязваліся з Траянскай вайной. У кантэксце кнігі вершаў, куды ў хуткім часе (1961) уключыў іх Гэбэрт, гэтыя радкі набылі большую ступень абагульненасьці: цяпер гэта не абавязкова ўжо Траянская вайна, а з роўным посьпехам любы з рымскіх паходаў у Малую Азію, і не абавязкова нават у Малую Азію: бо тамарыск шырока распаўсюджаны па ўсім Міжземнамор'і.

Да дзяржаўнага Рыму Гэбэрт ставіцца непрыязна. «Гэтыя прусакі-рымляне», — кідае ён мімаходзь у адным з эсэ. Параўнаньне ўзыходзіць да Мамзэна. Ідэоляг нямецкай буржуазіі, Мамзэн параўноўваў з прусакамі, з прускім юнкэрствам, якога не любіў, рымскую радавую знаць, якой таксама не любіў. Але Рымскую (і «па аналёгіі» — Германскую) імперыю Мамзэн усялякім чынам намагаўся рэабілітаваць. Ён сьцьвярджаў, што «дагэтуль яшчэ знойдзецца і на ўсходзе і на захадзе (былой Рымскай імперыі. — У. Б.) нямала мясцовасьцяў, для якіх час імперыі быў часам такога, пры ўсіх яго недахопах, добрага кіраваньня, якога ў іх не было ні да таго часу, ні пазьней...» Гэбэрт уважліва чытаў Мамзэна, але трошкі іначэй глядзіць і на рымскае «добрае кіраваньне», і — сьледам за Бароўскім — на рымскае права, і на бяспраўе заваяваных і прыгнечаных Рымам народаў³⁹. У эсэ «Арль» гаворка пра адну зь мясцовасьцяў на захадзе: «Цудоўныя дарогі, магутныя аквэдукі і масты зьнітавалі заваяваную зямлю ў адзіны адміністрацыйны і палітычны арганізм... на Праванс сышла раскоша новай цывілізацыі»⁴⁰. Што тычыцца мясцовасьцяў на ўсходзе, дык ужо ў самой назьве эсэ «Барбар у садзе» — падкрэсьлена, што ён, Гэбэрт, паглядзець на Заходнюю Эўропу, гэты «сад» цывілізацыі і культуры, насаджаны рымскім мячом, прыбыў з «барбарскіх» усходніх земляў, якія так ніколі і не ўвайшлі ў склад імперыі. Гэтыя апошнія абставіны для Гэбэрта — крыніца пачуцьця незалежнасьці і ўласнай годнасьці. Эканаміст па адукацыі (паводле аднаго з дыплёмаў), які любіў падлічыць, колькі зараблялі рамеснікі і архітэктары, што будавалі Парфэнон пры Пэрыклу, і што на гэта можна было тады купіць, Гэбэрт добра ведае кошт цэлых цывілізацыяў, падобных рымскай, кошт «цудоўных дарогаў» і мастоў. Ён памятае, хто ламаў «камяні для дарогаў імперыі».

Верш у прозе «Клясык» (у другой кнізе, 1957) малюе аднаго з такіх клясыкаў, то бок клясычных філэлягаў, якіх найноўшая гісторыя нічому не навучыла:

*Вялікае драўлянае вуха, заткнутае ватай і нудотамі Цыцэрона. Усе кажучь: «Вялікі тыліст». Сеньня ніхто ўжо ня піша такіх доўгіх сказаў. А што за эрудыцыя. Умее нават чытаць камяні. Толькі ніколі не дадумаецца, што жылкі мрамору ў тэрмах Дыяклетыяна — гэта палопаныя крывяносныя сасуды рабоў з каменяломняў.**

³⁹ Iwaszkiewicz J. Rozmowy o książkach. 1968. S. 61.

⁴⁰ Wyka K. Tren Fortynbrasa // Literatura. 1972. № 7.

* Пераклад М. Казлоўскай.

Рабы ў рабаўладальніцкім грамадзтве былі, па сутнасьці, ужо за межамі ўсялякай яраxіі, так нізка, што палітычнае жыцьцё, палітычная барацьба адбываліся — акрамя пэрыядаў паўстаньняў, як, напрыклад, паўстаньне Спартака, — бязь іх удзелу, высока над іх галовамі. Гэрбэрт спачувае рабам, але ня можа застацца абыякавым да барацьбы паміж свабоднымі, паміж плебэямі і патрыцыямі, паміж рэспубліканцамі і цэзарыстамі.

У вершы «Тускулум» (у чацьвертай кнізе, 1969) Цыцэрон паўстае ўжо не як стыліст, які пастаўляе цытаты для настаўнікаў рыторыкі двух наступных тысячагодзьдзяў, а як палітычны дзеяч, які спрабуе знайсці паратунак ад палітыкі ў філязофіі. Гаворка пра той пэрыяд жыцьця Цыцэрона, калі ў Рыме ўстанавілася адзіная ўлада Цэзара, калі рэспубліканскія ідэалы Цыцэрона, здавалася, пацярпелі канчатковы крах, і ён схваўся ў сваёй сядзібе, падалей ад трывогаў палітычнага жыцьця сталіцы, шукаючы сабе суцяшэньне ў кнігах любімых ім зь юнацтва грэцкіх філёзафаў:

*...ён купіў сабе дом з садам нарэшце ён зможа
як і Яны пісаць у згодзе з Натурай...*

Тускулянскія гады, настолькі ж вымушаныя, як і Болдзінская восень Пушкіна, былі ня менш ураджайныя. За кароткі час Цыцэрон напісаў палову сваіх філязофскіх твораў, у тым ліку «Тускулянскія дыспуты», трактат «Пра межы добра і зла» і трактат «Суцяшэньне», які да нас не дайшоў. Рымскі рытар Квінтыліян назваў гэтыя гады ў біяграфіі Цыцэрона «найшчасьлівейшымі», яму падтакваюць сучасныя аўтарытэты ў антычнасьці. «Ганебныя ўцёкі» — гэтай кароткай і рэзкай ацэнкай заканчвае Гэрбэрт свой верш. Дзеяч павінен дзейнічаць, а не равацца, няхай нават і ў філязофію. Так, але ж вяртаньне ў палітыку загубіла Цыцэрона: у 44 г. да н. э. ён вярнуўся ў Рым, а ўжо ў 43 г. да н. э. быў забіты. Што ж, дзейнасьць стала спалучаецца з рызыкай.

«Вяртаньне праконсула» (у трэцяй кнізе, 1961) — разгорнуты варыянт дасьледаваньняў той жа сюжэтнай, псыхалягічнай, этычнай сытуацыі. Хоць падзеі адбываюцца праз сто гадоў пасля Цыцэрона, мы бачым даслоўна наступны кадар таго ж гістарычнага фільму:

*Я вырашыў вярнуцца да двара імператара
яшчэ раз паспрабую ці можна там жыць
мог бы застацца тут у далёкай правінцыі
пад поўнай слодычы лістотай сікамора
і лагоднай уладай хваравітых нэпотаў*

*вэрнуўшыся ня маю намеру выслужвацца
буду аплядыраваць адмеранымі порцыямі
усьміхацца адважанымі унцыямі
стрымана моршчыць бровы*

УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШСКИ

*мне не дадуць за гэта залатога ланцуга
ды досыць і жалезнага*

*вырашыў вярнуцца заўтра ці пазаўтра
не магу жыць між вінаграднікаў усё тут чужое
дрэвы без каранёў дамы без падмуркаў дождж шкляны
кветкі пахнуць воскам
аб пустое неба грукочуць сухія аблогі
таму вярнуся заўтра ці пазаўтра ва ўсякім разе вярнуся...**

Маналёг чалавека, які толькі што прыняў вельмі важнае, можа быць, фатальнае для яго, рашэнне. Рашэнне прынятае вольна толькі што, яшчэ ня зніклі зь сьведомасьці і думка пра магчымасьць супрацьлеглага рашэння («я мог бы застацца»), і адпаведныя матывы («пад ценом салодкім смакоўніц й няцяжкаю ўладай»). Яшчэ гучыць адчайны крык актыўнага, дзейнага чалавека з палітычным тэмперамэнтам, рымскага патрыёта, крык, які папярэднячаў рашэнню. «Не магу я!» — крычыць ён. А ці зможа ён у Рыме? Выбар ня зь лёгкіх: жыцьцё пры двары, дзе вечна знаходзіцца пад дамоклавым мячом, ці адыход ад жыцьця, няважна, правінцыя гэта ці ўнутраная эміграцыя, уцёкі ў філязофію. Герой «Вяртаньня» мае магчымасьць жыць, як герой «Тускулюму», «у згодзе з Натурай», але жарсна адмятае гэтую магчымасьць: «не магу жыць між вінаграднікаў усё тут чужое». Жыцьцё па-за дзейнасьцю — мёртвае: «дождж шкляны кветкі пахнуць воскам». «Аб пустое неба грукочуць сухія аблогі» — гэты апошні гукавы вобраз ярка раскрывае пустату і нясьцерпнасьць сузіральнага існаваньня для чалавека, які імкнецца да дзейнасьці.

Прага дзейнічаць, прага жыць, як ён гэта разумее, то бок быць у самай гушчэчы жарсьцяў і інтарэсаў, штурхае праконсула ў самае пекла:

*...зрэшты імператар любіць грамадзянскую мужнасьць
да пэўнай мяжы да пэўнай разумнай мяжы
па сутнасьці ён чалавек такі ж як усе
ўжо вельмі стомлены фокусамі з атрутай
ня можа піць уволю няспынныя шахматы
той левы келіх для Друзія прыгубіць з правага
пасья піць толькі ваду ня зводзіць вачэй з Тацыта
выйсці ў сад і вярнуцца толькі калі вынесуць цела...*

Лёгка прадказаць канец біяграфіі праконсула: цела яго таксама вынесуць, а апісаньне яго сьмерці варта шукаць сярод тых сьмерцяў, якімі поўны летапіс Тацыта: невыпадкова гэты гісторык прамільгнуў у апошніх радках. Дарэчы, гэ-

* Пераклад М. Казлоўскай.

тыя чатыры радкі — маналёг ужо не праконсула, а імператара. Тым самым з маналёгу верш пераўтвараецца ўжо ў дыялёг, дакладней, у «маленькую трагедыю». Гэrbэрт «шэкспірызуе» сваю трагедыю, яе пэрсанажы ня робяцца схематычным увасабленьнем заганы ці цноты. Маркотную рэпліку «ня можа піць» Гэrbэрт укладае ў вусны імператара не без іроніі — згадаем скаргу Нэрона ў рамане Сянкевіча «Куды ідзе»: «Бедны самотны Нэрон, яго ніхто ня любіць!» І ўсё-ткі ёсьць у словах пра імператара — «па сутнасьці ён чалавек такі ж як усе / ўжо вельмі стомлены» — доля сапраўднага спачуваньня і да імператара таксама, бо створаная ім самім сытуацыя тэрору і жаху безвыходная і безрадасная і для яго самага. У той жа час «станоўчы» герой вершу, праконсул, пададзены ўва ўсёй паўнаце сваіх слабасцяў:

*...зь няшчасным падбародкам зайцам майго твару
які дрыжыць калі ўваходзіць камандзір гвардыі...*

Дыялягічнасьць вершу і дыялектыка характараў робяць трагедыю па-мастацку пераканаўчай.

Адзіны насамрэч станоўчы герой гэтай трагедыі — Тацыт. Яго прысутнасьць здымае адчуваньне безвыходнасьці: гістарычная ісьціна, гістарычная справядлівасьць усё-ткі існуюць, значыць, гісторыя ўсё ж рухаецца наперад.

У кнізе вершаў непасрэдна сьледам за «Вяртаньнем праконсула» Гэrbэрт паставіў «Трэн Фартынбраса». Дакладна прадумваючы кампазыцыю кожнай кнігі, паэт і тут паступіў сьведома: вершы камэнтуюць, дапаўняюць і ўзмацняюць адно аднаго, а кола гістарычных і маральных праблемаў — амаль тое самае. Але эпоха — іншая, гісторыя ўзьнялася на іншы віток сьпіралі. У «Трэне Фартынбраса» Гэrbэрт застаецца гістарычным паэтам: хоць выведзеныя пэрсанажы літаратурныя, шэкспіраўскія, Гэrbэрт падыходзіць да іх як да пэрсанажаў гістарычных. Трэба было захаваць вернасьць, па-першае, датычна эпохі, выбранай Шэкспірам (крызіс дафэадальнага старажытнаскандынаўскага сьвету і нараджэньне новай, фэадальнай маралі, новай, фэадальнай дзяржавы), па-другое, датычна эпохі самога Шэкспіра (крызіс фэадалізму, нараджэньне новай, буржуазнай маралі, новай дзяржавы-«левіятана»). Але Гэrbэрт ня быў бы польскім паэтам, калі б абмежаваўся толькі гэтым. Яраслаў Івашкевіч прызнаецца, што толькі прачытаньне ангельскага перакладу вершу Гэrbэрта дапамагло яму адчуць «польскасць» гэтага вершу: «Вечная польская спрэчка «паўрыцараў» з памерлымі героямі пра тое, што самае важнае, а яшчэ больш — пра тое, што самае цяжкае — сьмерць ці жыцьцё?»⁴¹ Фартынбрас дакарае загінулага Гамлета:

*...абраў ты лягчэйшую частку эфэктны ўдар
ды чым ёсьць геройская сьмерць перад вечным няспаньнем*

⁴¹ Labirynt nad morzem // Twórczość. 1973. № 2. S. 7; Гэrbэрт абавіраецца на: Trelawny E. J. Records of Shelley, Byron and the author. Vol. 1. P. 125.

*з халодным яблыкам у руцэ на высокім крэсьле
зь відам на мурашнік і цыфэрблят*

*Бывай прынц мяне чакае праект каналізацыі
і дэкрэт адносна прастытутак і жабракоў
мушу таксама палепшыць сыстэму турмаў
сам жа слушна заўважыў Данія гэта турма
Іду да маіх справаў...**

Тут Гэрбэрт застаўся верны ня толькі гісторыі Сярэднявечча, раньняга і позьняга (шэкспіраўскага, часу «прынцаў і жабракоў», але таксама гісторыі Польшчы апошніх 150—200 гадоў, дзе побач з героямі і пакутнікамі, Дон Кіхотамі і Гамлетамі былі прыхільнікі «канструктыўных» кампрамісаў, «цвярозасьці» ці проста «патройнай ляяльнасьці» (у стаўленьні да расейскага цара, аўстрыйскага імператара і нямецкага кайзэра). У гэтай сувязі характэрна, што С. Высьпяньскі ў сваім дасьледаваньні пра «Гамлета» (1905) зьвярнуў асаблівую ўвагу на фігуру Фартынбраса, трохкі нават палемічна высоўваючы гэтую фігуру, якая дагэтуль лічылася другаснай, на адно з галоўных месцаў у трагедыі. Казімеж Выка лічыць⁴², што верш Гэрбэрта ўзыходзіць, сьвядома ці несьвядома, да адпаведнага фрагмэнту кнігі С. Высьпяньскага. Але ж супрацьпастаўленьне Гамлета «нарвэжцам», (то бок Фартынбрасу і ягоным салдатам) можна знайсці і ў адным з санэтаў Антонія Ланге (1906). Культ актыўнасьці, культ справы і дзейнасьці, які пранізвае польскую літаратуру, філязофію, грамадзкую думку 1900-х гадоў, шукаў сабе адпаведных вобразаў. Гэрбэрт, аднак, навучаны досьведам яшчэ некалькіх дзесяцігодзьдзяў найноўшае гісторыі і ўжо ня схільны высоўваць Фартынбраса на шкоду Гамлету. Толькі на першы погляд верш — маналёг Фартынбраса, якому Шэкспір ня даў маналёгу ў трагедыі. Па сутнасьці ж, гэта дыялёг, гэта спрэчка Фартынбраса з Гамлетам, спрэчка ня столькі двух характараў, колькі дзьвюх пазыцыяў. Гэрбэрт не атаясамлівае сябе ні з адной з тых пазыцыяў, хоць выслухоўвае, разумее і ў той ці іншай ступені прызнае аргумэнты абодвух бакоў.

*...ты
ў крыштальныя верыў паняцьці не ў чалавечую гліну... —*

папракае Фартынбрас Гамлета. Гэрбэрт на баку «чалавечай гліны». Гісторыя для яго — гэта гісторыя людзей, але гісторыя ўсіх людзей, а ня толькі тых, хто, як Фартынбрас (ці Гамлет, які мог апынуцца на гэтым месцы), сядзіць на «высокім крэсьле». Чалавецтва — не «мурашнік», а людзі — не «чалавечая гліна», якую могуць мяць і таптаць, як ім заманецца, цары і героі. Людзі (гэтак званыя «про-

* Пераклад М. Казлоўскай.

⁴² Barbarzyńca w ogrodzie. S. 241.

стыя людзі», то бок працоўныя ўсіх эпохаў і фармацыяў) — гэта, згодна з Гэрбэрта, «субстанцыя» гісторыі, гэта жывыя носьбіты той пераемнасьці, якая іначай была б абстрактная, «крыштальным паняткам».

Дагэтуль мы казалі пра рух гісторыі ў Гэрбэрта — але вось ён апісвае тое, што рухаецца, — «матэрыю» гісторыі. У вершы «Субстанцыя» (другая кніга, 1957) паэт выяўляе гэтую «матэрыю» цывяроза і без ілюзіяў:

*...тыя, хто цягне рэчы па небрукаваным прадмесці
з пажару бягуць з гаршком баршчу ў руках
што вяртаецца на руіны не каб клікаць памерлых
а каб адкапаць комін жалезнай печкі...*

*не назавеш іх кветкамі
гэта целы
гэта жывая плязма
дзьве рукі захіліць галаву
дзьве нагі ратавацца ўцёкамі
уменьне здабыць сабе ежу
уменьне дыхаць
уменьне дарыць жыцьцё нават ля муру вязьніцы...*

У адным з эсэ Гэрбэрт расказвае анекдот з жыцця Шэлі. Натхнёны барацьбой Грэцыі за незалежнасьць, вялікі ангельскі рамантык працаваў у Італіі над паэмай «Эяда», калі ягоны прыяцель Трэлані прапанаваў яму глянуць на грэкаў сапраўдных: у порце Ліворна стаіць грэцкі карабель. Жывыя грэкі, якіх убачыў Шэлі, «жэстыкулявалі, вішчалі, палілі, жэрлі і рэзаліся ў карты, як дзікуны»⁴³. Гэрбэрт заканчвае сваю прыпавесьць маральлю: «...у народаў ёсьць больш важныя, больш элемэнтарныя справы, чым клопат пра тое, каб быць падобнымі да ідэалу, які прыдумалі рамантычныя гуманісты»⁴⁴. Дадамо, што самога Трэлані, былога марака, які весела сьмяяўся над расчараваньнем Шэлі, рэальныя маракі зусім не шакавалі: пазьней Трэлані суправаджаў Байрана ў Грэцыю, пасябраваў з павадыром грэцкіх паўстанцаў і ажаніўся зь ягонай сястрой.

Гэрбэрта таксама не шакуюць «дзікуны» ці «плебэі», у яго іранічную ўсьмешку выклікаюць зусім іншыя людзі. Але вось урываек, дзе ён выказваецца ад першай асобы, а гаворка ідзе пра Эўропу сучасную, якая аднак захавала фэадальныя забабоны. Апісваецца Шантыі:

...сыты гарадок з палацам, віламі найвышэйшай сфэры і знакамітым іпадромам... Сады, адгароджаныя адзін ад аднаго дакладна і раўніва, як

⁴³ Мицкевич А. Собр. соч. Т. 4. Москва, 1954. С. 280.

⁴⁴ Лелевель И. Каким надлежит быть историку / Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. Т. II. Москва, 1956. С. 141.

феадалныя княствы. Празь невысокую сьцяну можна бачыць, як васал у блакітных штанах з дапамогай машынкi на колцах стрыжэ газон свайго сэн'ёра.

Найбольш часта тут сустракаецца слова-эпітэт «прыватны»: прыватная дарога, прыватная ўласнасьць, прыватныя калодзежы, прыватны праход, прыватныя лужкі. Менавіта на такім лужку, старанна пастрыжаным і агароджаным, адбываецца сцэна з Дэга. Чатыры кавалеры і чатыры дамы на конях, у такт вальсу, выконваюць шэраг «эвалюцыяў». Не, не, ніякага цырку, усё вельмі шляхетна, а таму дастаткова нудна: пара за парай, пасья цугам, дама направа, кавалер налева, і — по коле. Але насамрэч што я магу ведаць пра гэтыя радасьці жыцьця, калі мой кантакт з конскім хрыбтом працягваўся некалькі хвілінаў, дый тое, прызнацца, падчас народнага гулянья. Ува ўсякім разе, пакуль я дайшоў да музэю, мне падалося, што я дакрануўся да далёкай эпохі⁴⁵.

Далёкім эпохам — антычнасьці і сярэднявеччу — прысьвечаная большасьць эсэ Гэрбэрта. У гістарычнай жа паэзіі яшчэ больш заўважна дамінуе антычнасьць. Антычнасьць для Гэрбэрта — часткова мэтафара ўсеагульнай гісторыі, часткова — гэтка дасьледніцкі палігон для аналізу агульных праблемаў. Вядома, што пры пастаноўцы і вырашэньні найбольш агульных мэтадалягічных пытанняў гісторыі ў самым выгадным становішчы аказваюцца антычнікі і мэдыевісты, што большасьць прыкладаў, якімі апэруюць гісторыкі (нават не антычнікі і мэдыевісты) у разважаньнях на мэтадалягічныя тэмы, узятая з антычнасьці і сярэднявечча, бо гэтыя эпохі адносна добра дасьледаваныя і да таго ж завершаныя.

Прывілеяванае становішча менавіта антычнасьці ў гісторыі Гэрбэрта тлумачыцца, канечне, і клясычнай адукацыяй самога Гэрбэрта і шматлікіх яго польскіх чытачоў. Міцкевіч сто гадоў таму, у парыскіх лекцыях, апраўдваючы антычную тэматыку драмы Каханюскага «Адмова грэцкім паслам», кажа пра Польшчу XVI стагодзьдзя: «Усе, хто займаўся літаратурай, усе, хто ўмеў чытаць і пісаць, ведалі гісторыю Троі і Рыму лепш, чым гісторыю свайго краю»⁴⁶. Нягледзячы на зьмены ў адукацыі, якія адбыліся ў Эўропе за апошнія чатырыста, і асабліва за апошнія сто гадоў, якраз Польшча ў значнай ступені засталася краінай традыцыйнай «славянска-грэцка-лацінскай» адукацыі.

Да вобразу і прыкладу аднаго з грэцкіх клясыкаў, «бацькоў гісторыі» — да вобразу і прыкладу Фукідыда зьвяртаецца Гэрбэрт у праграмным вершы «Чаму клясыкі», дзе ставіцца пытаньне пра тое, «якім трэба быць гісторыку». Пытаньне гэтае — зусім ня марнае і ў нашыя дні — было ў свой час зьместам і назвай

⁴⁵ Лелевель И. Каким надлежит быть историку... С. 140.

⁴⁶ Яго згадваў вядомы польскі антычнік праф. В. Мадыда ў артыкуле «Жывыя каштоўнасьці грэцкай літаратуры» (Madyda W. Żywe wartości literatury greckiej // Grecja współczesna i starożytna. PAN. Kraków, 1960).

працы Лялевеля (1818), дый наагул вельмі характэрнае для польскай гістарычнай думкі, для польскіх гісторыкаў, якіх заўсёды адрозьнівала (карыстаючыся словамі Лялевеля з таго артыкулу) «жывое маральнае пачуцьцё», якія заўсёды былі маралістамі. Мараліст — улюбёнае самаакрэсьленьне Гэрбэрта ў ягонай лірыцы. Маралістам называе ён сябе і ў вершы «Эпізод», дзе «ў папулярнай форме» апавядае сваёй каханай

*...ўсю мудрасьць
двух запеваў
прарокаў аastroлягаў
філэзафаў з саду
і філэзафаў з кляштароў*.*

То бок усю гісторыю этыкі. Да чаго ж яна зводзіцца, гэтая мудрасьць?

*...гучыць гэта прыкладна так
— ня плач
— будзь настойлівай
— пабач — усе людзі...*

Гэрбэрт не баіцца прапаведаваць такія ж банальныя ісьціны гісторыкам і паэтам, як прапаведаваў іх Лялевель: «гонар і праўдзівасьць гісторыка», неабходнасьць мець «справядлівы і шляхетны характар». Не баіцца Гэрбэрт і хрэстаматыйнасьці фукідыдаўскага аповеду пра яго, Фукідыда, уласны ўдзел у апісанай ім вайне.

*у чацьвертай кнізе «Пэляпанэскай вайны»
Фукідыд расказвае пра свой няўдалы поход*

*сярод доўгіх прамоваў правадыроў
бітваў аблогаў паморкаў
густое сеткі інтрыгаў
дыпляматычных манэўраў
гэты фрагмэнт нібы голка
у стоце сена*

*афінская калёнія Амфіполь
трапіла ў рукі спартанцаў
бо Фукідыд не пасьпеў ёй на дапамогу...*

* Тут і далей пераклад С. Мінкевіча.

УЛАДЗІМІР БРЫТАНІШСКИ

*...Фукідыд кажа толькі
што меў ён сем караблёў
што была зіма
і што ён сьпяшаўся...**

Ня толькі праўдзівасьць і неперадузятасьць, ня толькі пісьменьніцкая мужнасьць прыцягваюць Гэрбэрта ў кнізе Фукідыда. Фукідыд меў смеласьць займацца гісторыяй — для яго — найноўшай. Згадаем ягоны ўступ: «Фукідыд афінянін напісаў гісторыю вайны... Пачаў ён сваю працу адразу пасля пачатку вайны...» Вось яно, гэтае спалучэньне гісторыі і сучаснасьці, якое адзінае цікавіць Гэрбэрта.

Фукідыд спадзяваўся, што ягоны аповед «знойдуць карысным усе тыя, хто хоча падумаць пра верагоднае мінулае, якое можа, праз уласьцівасьці чалавечае прыроды, паўтарыцца калі-небудзь у будучым у тым самым ці падобным выглядзе».

Памятаць пра будучыню заклікае Гэрбэрт, зьвяртаючыся і да прафэсійных гісторыкаў, і да паэтаў. Ён не прызнае за паэтамі права на нейкі асаблівы «паэтычны гістарызм». У нарысе «Лябірынт над морам» ён з гонарам падкрэсьлівае, што бацька гістарычнай паэзіі Гамэр выявіўся надзейнай крыніцай. «Гамэр ніколі не падводзіў археолягаў», — нагадвае Гэрбэрт. Гістарызм — адзіны для ўсіх: паказаць верагоднае мінулае і верагодную сучаснасьць. Толькі тады гісторыкі і паэты могуць спакойна і сумленна зазірнуць у вочы будучыні.

1974

*Пераклала з расейскай Марына Шода наводле: Владимир Британишский.
Об историзме Херберта // Збигнев Херберт. Стихотворения. — Санкт-Петербург, 2004.*

* Пераклад А. Хадановіча.

РАДАСЛАЎ КАЛЕТА

Паміраньне Гэрбэрта: маналёг пра «Эпілёг буры»

Прысьвячаю спадарыням Цэцыліі Вечорэк
і Рэнаце Крэцінскай-Мажэц

Выданьне, якое абмяркоўваецца ў аглядзе:

Herbert Z. Epilog burzy. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998.

Дзесяць гадоў таму ва Ўроцлаве выйшлаў друкам «Эпілёг буры» — апошні зборнік вершаў Зьбігнева Гэрбэрта. Гэрбэрт памёр у 1998 годзе, разам з паэтам са сцэны сышоў і Пан Когіта — пэрсанаж, які і дагэтуль мае вялікае кола прыхільнікаў. Вокладка з карцінай Джарджонэ «Бура» была зробленая паводле праекту Гэрбэрта. У назьве фігуруе катэгарычнае — эпілёг. Выходзіць, Гэрбэрт прадчуваў канец і склаў свой паэтычны заповіт?..

Варта было б запытаць яшчэ пра адну рэч: ці ёсьць «Эпілёг буры» сапраўды эпілёгам Зьбігнева Гэрбэрта, ці гэта, аднак, sui generis¹ пралёт? У Польшчы бесьперастанку ладзяцца фэстывалі паэзіі Гэрбэрта, навучальныя ўстановы адна за адной атрымліваюць яго імя (існуе нават Клюб гэрбэртаўскіх школаў), запісваюцца кружэлкі зь яго вершамі, і г. д. Сьмерць, можна сказаць, «ажывіла» зацікаўленасьць Гэрбэртам, зьвярнула на яго ўвагу. Яго, як і раней, чытаюць, камэнтуюць, памятаюць, што наканавана далёка ня ўсім памерлым творцам. Можна быць, знакава тое, што год сьмерці Гэрбэрта (1998) у Польшчы быў годам Міцкевіча (1798—1855) з нагоды 200-х угодкаў нараджэньня паэта. 2008 год абвешчаны годам Гэрбэрта (1924—1998) з нагоды 10-х угодкаў паэтавай сьмерці. Гэта доказ вялікага прызнаньня. Хто б мог падумаць, што яно не прымусіць сябе чакаць надта доўга? Бо, здавалася, пры жыцьці Гэрбэрт быў «вялікім лузэрам» — не атрымаў Нобэлеўскай прэміі, хоць і быў намінаваны; прайграў Чэславу Мілашу, зь якім быў уступіў у сьветапоглядную спрэчку; водгульле гэтай спрэчкі выразна праступае ў некаторых яго вершах².

РАДАСЛАЎ КАЛЕТА

У гэтым кароткім нарысе я хацеў бы апісаць постаць самога паэта, атмасфэру, якая атачала яго цягам апошніх гадоў жыцця і адразу пасля пахавання, а таксама прадставіць яго ўнутраны разлад з сабою, адлюстраваны ў апошнім зборніку вершаў. У ім няма твораў, якія апавадалі б выключна пра сыход з гэтага сьвету, але я засяроджуся на тых, якія тым ці іншым чынам паказваюць згасаньне Гэрбэрта, яго паміраньне, тое, як ён дае альбо не дае сабе рады з усьведамленьнем надыходзячай сьмерці.

Напачатку варта сказаць хоць бы слова пра тое, якім чалавекам быў Гэрбэрт. Паслухаем яго сябра Зьдзіслава Найдэра:

Ён увесь час разрываўся паміж самаіроніяй і зазіраньнем пад забаўную падкладку рэчаіснасьці. (...) Ён рабіў уражаньне шальмаватага маладога чалавека. (...) Яго стиль жыцця быў шалёна свавольны. Ён меў багатыя веды, асабліва ў галіне гісторыі мастацтва, гісторыі філязофіі, увесь час чытаў, увесь час вучыўся. Чытаў шмат антычных філэзафаў. Шмат Плятона. (...) Памятаю атмасфэру размоваў са Збышкам, атмасфэру нястомнага паэтычнага свавольства. Ён прамяніў абаяльнасьць, прамяніў чароўнасьць³.

Цікавыя выказваньні польскіх дзеячаў культуры сустракаем таксама ў публікацыях, што зьявіліся ў прэсе да 72-х угодкаў народзінаў паэта. Лешак Электаровіч:

Зьбігнеў Гэрбэрт — жывая легенда польскай паэзіі. У яго даробку — як мінімум некалькі дзясяткаў паэтычных шэдэўраў. Гэта вельмі шмат паводле самых строгіх сусьветных мерак. І ў гэтым вымярэнні творы застануцца ў паэзіі назаўжды. А побач зь імі — і рэшта: творы цудоўныя, творы выдатныя. Гэта ня толькі вершы, але і п'есы, і прыўкрасныя эсы. Папулярнасьць твораў роўная іх выбітнасьці⁴.

Анджэй Жулаўскі:

Паэтаў, надзеленых слыхам яснага мысленьня, так мала, і таму я цаню іх так высока. Таму мне так дарагі Зьбігнеў Гэрбэрт, а менавіта ягоная трапнасьць. У трапнасьці яго фармулёвак маральная беззаганнасьць зьмешваецца з дарам праніклівасьці, як смак слова зь дзіцячым зьдзіўленьнем сталеньню⁵.

¹ Свайго кшталту (лац.).

² Я маю на ўвазе вершы «Хадасевіч» і «Ваўкі». Гл. таксама: B. Urbankowski. Coś więcej niż klótnia z Miłoszem / Poeta, czyli człowiek wielokrotniony. Szkice o Zbigniewie Herbercie. Radom, 2004. S. 183—186.

³ Выказваньне З. Найдэра паводле: W. Rymkiewicz, J. Wróbel. Pierwsze wspomnienie. O przyjaźni ze Zbigniewem Herbertem mówi Zdzisław Najder // Życie. 1—2 жніўня. 1998. Варта пазнаёміцца і зь іншымі ўспамінамі пра Гэрбэрта, гл.: Upór i trwanie. Wspomnienia o Zbigniewie Herbercie. — Wrocław, 2000.

⁴ Выказваньне Л. Электаровіча паводле: Włókna duszy i chrząstki sumienia // Solidarność. 29 кастрычніка. 1996.

⁵ Тамсама.

Кшыштаф Пясевіч:

*Цудоўны паэт, прыўкрасны прэзік. Ён вельмі патрэбны нам усім*⁶.

Пётар Шчэпанік:

*Не магу перастаць здзіўляцца яго нязломнасьці, якая ў час вайны і ў пэрыяд сталінскага тэрору межавала з гераізмам. Як ні парадаксальна — мяжуе і сёньня...*⁷

На фоне працытаваных выказваньняў можа здзівіць той факт, што Зьбігнеў Гэрбэрт доўгі час быў невядомым, неадкрытым. Ці сьведчыць гэта пра яго сьціпласць, унутраную цішыню? Ці пра штосьці іншае? Пшэмыслаў Гінтроўскі:

*Зьбігнеў Гэрбэрт, на мой погляд, — вяршыня сусьветнай паэзіі сучаснасьці. На мяжы 1960—1970-х гг. я вучыўся ў адным з найлепшых ліцэяў Варшавы (імя Т. Рэйтана), цягам чатырох гадоў на ўроках польскай мовы прозьвішча Гэрбэрта гучала пастаянна — такі быў час. Сёньня, як гаворыцца, час ня той, і пра Гэрбэрта чуваць зрэдка, ён на-ранейшаму вялікі адсутны*⁸.

Канечне, такі стан рэчаў панаваў асабліва сярод моладзі, якая слаба ведала Гэрбэрта, калі ўвогуле ведала. На слыху быў хутчэй Мілаш, бо Мілаш быў набэлістам. Сёньня, аднак, заўважныя зьмены: ладзяцца конкурсы дэклімацыі для школьнікаў, а ў межах Варшаўскай восені паэтаў налупкі зь вершамі былі зьмешчаныя нават у грамадзкім транспарце.

Тут для парадку варта згадаць колькі фактаў зь біяграфіі Гэрбэрта⁹. Ён нарадзіўся ў Львове, то бок на памежжы культураў. З гэткага ж памежжа паходзілі іншыя вялікія творцы, напрыклад Адам Міцкевіч і Чэслаў Мілаш. Гэрбэрт атрымаў праўніцкую і эканамічную адукацыю ў Кракаўскай гандлёвай акадэміі і ўнівэрсытэце Мікалая Капэрніка ў Торуні. Цікавіўся таксама філязофіяй. У час польскага сацрэалізму¹⁰ ня ўдзельнічаў у культурным жыцьці, працаваў на выпадковых пасадах па розных спэцыяльнасьцях, найперш эканамічных. На старонках прэсы дэбютаваў у 1948 годзе як паэт, але толькі ў 1956-м выдаў першы зборнік «Струна сьвятла». Хоць ягоныя вершы прынеслі яму значную вядомасьць, ніводнай прэміі на радзіме ён тады не атрымаў: яго геній ацанілі толькі за мяжою. Ён стаўся ляўрэатам прэміі Нікалаюса Ленаў (1965) і Готфрыда Гэрдэра (1973). Шмат

⁶ Выказваньне Л. Электаровіча паводле: *Włókna duszy i chrzęstki sumienia // Solidarność*. 29 кастрычніка.

⁷ Тамсама.

⁸ Выказваньне П. Гінтроўскага паводле: *Włókna duszy i chrzęstki sumienia // Solidarność*. 29 кастрычніка. 1996. Выказваньне гэтае ўжо неактуальнае — шкада, што толькі пасья сьмерці Гэрбэрта.

⁹ Падрабязней: В. Urbankowski, op.cit., J. Siedlecka. *Pan od poezji*. O Zbigniewie Herbercie. Warszawa, 2002.

¹⁰ 1949—1955 гг. (*Заўв. перакладчыка*.)

падарожнічаў па Эўропе і ЗША, дзе чытаў лекцыі пра паэзію, польскую і эўрапейскую літаратуры. Улетку 1998 году сыйшоў у лона Абраама.

Мой сьветлай памяці дзядзька Зьбігнеў Гэrbэрт доўгі час пакутаваў на цяжкую хваробу. Мабыць, мужанасьць, зь якой ён нёс свой крыж, была прычынай таго, што блізкія не заўважылі, што набліжаецца скон. Ён змагаўся зь ім з поўным яго ўсьведамленьнем, пра што яскрава сьведчыць зборнік вершаў «Эпілэг буры»¹¹,

— піша Рафал Жаброўскі, пляменьнік паэта. Менавіта «Эпілэг буры» як найлепей адлюстравваў тагачасны «стан душы Пана Когіта».

Калі Зьбігнеў Гэrbэрт паміраў, бушавала бура. Менавіта яе стыхія дае назву зборніку. Можна параўнаць буру з самім паэтам, а яе эпілэг — з канцом яго жыцьця. Эпілэгам можа быць і паэзія, а эпілэгам буры — спроба патлумачыць тое, што адбылося¹².

Назва (...) нясе ў сабе лёгкае адценьне самаіроніі.

Жыцьцё (ператворанае ў вершы) выявілася «бурай», пастаянным віраваньнем хаосу, а ня добра складзенай сымфоніяй¹³.

«Эпілэг буры» — паэтычнае пасланьне выключнай сілы, гэта свайго киталту тастамэнт, якога не пакінуў ніводзін іншы паэт¹⁴.

Няскончаная паэма «Эпілэг буры» — адначасова і тастамэнт.

Няскончаны, і таму шматзначны, але ці не найважнейшыя пункты былі напісаныя¹⁵.

«Эпілэг...» — гэта погляд ex post на падзею.

Ён ахоплівае і спрабуе патлумачыць рэч, якая толькі што адбылася, — і хоць наветра яшчэ дрыжыць ад гэтага consuetudine est¹⁶, дакладныя формы здарэньня зацьвардзелі назаўсёды¹⁷.

Без сумневаў: «эпілэг буры» — гэта эпілэг жыцьця, а таксама «жыцьця, ператворанага ў вершы» (...) гэта таксама эпілэг старасьці, якая зазнае хваробу і пакуты, зьэфэмістычны сынонім паміраньня і сьмерці¹⁸.

¹¹ R. Żebrowski. Niespodziewany koniec lata // Życie. 1—2 жніўня. 1998.

¹² J. Kornhauser. Uśmiech Sfinksa / Poznawanie Herberta 2. Укладаньне і ўступ А. Franaszek. Kraków, 2000. S. 95—96.

¹³ J. Łukasiewicz. Ostatnie książki Herberta / Poznawanie Herberta 2. S. 89.

¹⁴ D. Mazurek. Kresy. 1998. Nr 3. S. 157—159. Паводле: J. Brzozowski. «Epilog burzy» / Twórczość Zbigniewa Herberta. Studia. Red. M. Woźniak-Łabieniec, J. Wiśniewski. Kraków, 2001, S. 277.

¹⁵ B. Urbankowski. «Epilog burzy» — niedokończony poemat (1998) / B. Urbankowski. Poeta, czyli człowiek wielokrotniony... Ibidem. S. 426. Гл. таксама: Epilog burzy (1998). S. 408—418.

¹⁶ Скончана! (лац.) — апошнія словы Ісуса Хрыста на Гальгоце.

¹⁷ B. Stelmaszczyk. Epilog na odejście. Ostatnie przesłanie poetyckie Herberta / Twórczość Zbigniewa Herberta... Ibidem. S. 315.

¹⁸ Я. Бжазоўскі. Тамсама. С. 286.

Вершы, зьмешчаныя ў гэтым зборніку, — чыстая, асабіста-рэфлексійная лірыка. Паэт ясна ўсьведамляў сытуацыю, у якой апынуўся, і ведаў, што гэта будуць яго апошнія творы. Праз свае тэксты ён, здаецца, гаворыць, што гатовы ў любую хвіліну памерці, прымае сьмерць годна, не пратэстуючы. Пра гэта можа сьведчыць, напрыклад, верш «Пан Когіта. Бягучае становішча душы»:

*Зь нядаўняга часу
Пан Когіта
носіць душу
на плячы*

*гэта азначае
стан гатоўнасьці.*

Паміраньне апісваецца тут ляпідарна і адстаронена. Гэрбэрт ня піша пра сябе, ня піша ад першай асобы, ён безуважна апісвае стан душы Пана Когіта. Гэта стварае пагрозлівую атмасфэру, бо вядома, пры якіх акалічнасьцях паўстае гэты верш, вядома, што гаворка насамрэч — пра аўтара. Гэрбэрт, аднак, не падае выгляду, што гэта так, пачынае з чытачом гульні, зьвяртаецца да іроніі, як бы кіць зь сябе:

*разьмяшчэньне
душы на плячы
далікатная апэрацыя
належыць здзяйсняць яе
без гарачкавай мітусьні (...)*

*душа аматарка
мяняць інастасі
цяпер яна скала
убіла кіпці
ў левае плячо Пана Когіта
чакае*

*быць можа пакіне
цела Пана Когіта
ўва сьне*

*альбо ў сьвятле поўнага месяца
поўнай сьвядомасьці
прагучыць разьвітаньне
кароткае як сьвіст
трэснутага люстра (...)*

Гэтыя словы гучаць нібы інструкцыя, як памерці хораша. Тут не відаць ані неспакою, ані страху, так цесна зьвязаных са сьмерцю. Замест гэтага — спакой, падрабязны рэцэпт таго, як належыць рыхтавацца да адыходу. Тут няма эмоцый, толькі ўзважанае апісаньне. Як вынік, эмоцыі апаноўваюць чытача. Ваганьне мы назіраем у адным моманце — калі душа пакідае Пана Когіта. Гэта адзіная невядомая. Складаецца ўражаньне, што гэты верш выконвае функцыю бальнічнага манітора, на якім сочаць за жыцьцёвымі функцыямі хворага, які да яго падключаны: яго задача — інфармаваць пра актуальны фізычны стан пацыента, які да яго падключаны. Верш гэты — у адрозьненне ад манітора — інфармуе пра стан душы, а ня цела. Зводка гаворыць нам, што душа сядзіць на плячы, яна гатовая да «разьвітаньня кароткага як сьвіст / трэснутага люстра». Люстра — шматзначны сымбаль¹⁹, але для мяне гэта найперш сымбаль крохкасьці. Гэтая гэрбэртаўская мэтафара — апісаньне сьмерці, а сьмерць заўсёды кажа нам пра крохкасьць жыцьця.

Гэты «стан гатоўнасьці» падказвае паэту, што трэба ўпарадкаваць справы. Ён дзякуе людзям, якіх сустрэў у жыцьці, за тое, што шмат чаму ад іх навучыўся і шмат чаго ад іх даведаўся. Асабліва важным чалавекам была для яго бабуля, якая праказала яму многія жыцьцёвыя ісьціны і мудрасьці і якой ён прысьвяціў верш «Мая бабуля»:

*(...) зь яе каленаў
мне тлумачыўся
сусьвет
ад пятніцы
і да нядзелі*

*ўсёчутны
я спазнаў
яе навукі²⁰ ...*

Чаму я лічу, што гэты верш — ускосна — таксама пра паміраньне? Таму што калі чалавек усьведамляе свой адыход, ён звычайна вяртаецца ў думках да пачатку свайго жыцьця — да дзяцінства, бацькоў і людзей, якія паўплывалі на фармаваньне яго сьветапогляду і духоўнае разьвіцьцё. Мы дазнаемся, што такой важнай асобай для паэта была і бабуля, якой ён надзвычай удзячны («я спазнаў / яе навукі»), пра што сьведчыць і тое, што гэты верш распачынае зборнік, адкрывае яго, што можа быць мэтафарай: маўляў, бабуля таксама была пачаткам, адкрыць-

¹⁹ Гл.: W. Kopaliński. Słownik symboli. Warszawa, 1990. S. 206.

²⁰ Пераклад Інэсы Кур'ян. Цыт. паводле: З. Гэрбэрт. Рапарт з гораду ў аблозе. Выбраныя творы. Укладальнік і рэдактар Андрэй Хадановіч. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2006. S. 229. (Заўв. перакладчыка.)

цём жыцьця і ў жыцьці. Можа быць, калі б не яна, Гэрбэрт ня меў бы такой вышуканай уражлівасьці, маральнасьці — быў бы іншым чалавекам і іншая была б яго творчасць. Гэта бабуля займалася яго рэлігійным выхаваньнем. «Гэрбэрт правёў дзяцінства пад моцным уплывам бабулі, армянкі з паходжанья, выхаванай у традыцыі ўсходняй царквы»²¹. Напрыканцы жыцьця, асабліва калі мы ўсьведамляем, што гэта — канец, чалавек аналітычнага складу прыгадвае асобы і падзеі, якія былі значэннымі ў яго жыцьці. Мы ведаем, што Гэрбэрт атрымаў ґрунтоўнае рэлігійнае выхаваньне, таму вершы на такую тэму не здзіўляюць. Гэта можа быць вяртаньнем да малітваў, якім навучыла бабуля, да духоўнасьці, якую ўнук назіраў у ёй. «Трэбнікаў» некалькі, і яны сьледуюць адразу за вершам пра бабулю. У «Трэбніку» «Госпадзе, / я ведаю палічанья дні мае...», паводле маёй вэрсіі, паэт зводзіць рахункі з сумленьнем, спрабуе паяднацца з Богам, прызнае правіны і адчувае глыбокі смутак, які вынікае зь немагчымасьці выправіць памылкі:

*Госпадзе
я ведаю палічанья дні мае
засталося іх няшмат
Адно каб мне яшчэ пасьпець сабраць пясок
якім прыкрыюць мой твар*

*не пасьпею ўжо
задаволіць пакрыўджаных
ані выбачыцца перад усімі
якім я ўчыніў быў зло
таму смуткуе мая душа²².*

Паэт падсумоўвае сваё жыцьцё. Ён знаходзіць у ім безьліч памылак, кепскіх рашэньняў, мітусню, разлад і неспакой. Якое ж чалавечае вымярэньне ў гэтага твору — ён закранае пытаньні ўнівэрсальныя, пытаньні, датычныя любога чалавека! Выбар, ад якога залежыць наша жыцьцё і тое, ці будзем мы пчасьлівыя. Паэт не цураецца сваіх няўдачаў. «Трэбнік» — своеасаблівая споведзь-малітва паэта, перад Богам і самім сабою. Гэта пакута чалавека, жыцьцё якога не было ўсыпаннае ружамі і які пад яго канец прызнае свае памылкі, але ведае, што ня здолее ўжо іх выправіць. Яму ня ўдасца, хоць ён бы гэтага прагнуў.

*(...) жыцьцё маё
павінна споўніць круг (...)*

²¹ K. Jeleński // Zeszyty Literackie. Nr 58; J. Siedlecka. Ibidem. S. 11.

²² Пераклад Юрася Бушыякова. Цыт. паводле: Э. Гэрбэрт. Паэрт з гораду ў аблосе: Выбраныя творы. Укладальнік і рэдактар Андрэй Хадановіч. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2006. С. 231. (Заўв. перакладчыка.)

*але цяпер я бачу дакладна (...)
спалучаныя кепска колеры і словы
гул дысананс
гам хаосу (...)*

*чаму
маё жыццё
не было што кругі на вадзе
абуджаным у неабсяжных нетрах
пачаткам які расьце
збіраецца ў пласты ступені складкі
каб спакойна сканаць
ля тваіх неадтаемных каленяў²³.*

Як паэту непамысна ад вершу, кампазыцыя якога ня надта ўдалася, так і чалавеку непамысна ад свайго жыцця, якое не цякло гарманічна, у згодзе з Божымі прыказаннямі. У гэтым вершы адчувальная прага такой гармоніі і ідэалу. Штосьці, да чаго паэт імкнуўся ў літаратуры, не ўдалося яму ў жыцці. Гэта сумная канстатацыя — такія ўзрушальныя прызнанні здольны рабіць толькі чалавек, які, пасля рэфлексій над сваім жыццём, паўстаў перад Творцам у сваім праўдзівым абліччы.

Пра паміраньне шмат кажучь і іншыя вершы з цыклю «Трэбнік» (іх усяго чатыры). Згоду зь лёсам і Богам відаць у вершы, які адкрывае цыкль:

*Госпадзе, складаю Табе падзяку за шпрыцы з голкай, тоўстай і тонкай, як
волас, бандажы, лейкаплястыр, лагодны кампрэс, дзякуй за кропельніцы, мінэ-
ральныя солі, катэтары, а найбольш за снатворныя пілюлі зь імёнамі рымскіх
німфаў,
яны такія добрыя, бо просяць, нагадваюць, замяняюць сьмерць²⁴.*

Гэты пералік такі скрупулёзны, бо названыя прадметы ў той час складалі важную частку яго жыцця, суправаджалі яго пакуты. Інакш цячэ час, іначай успрымаецца атачэньне, робяцца заўважнымі дробязі і ўласная слабасць, калі жыццё наўпрост залежыць ад катэтараў, таблетак і кропельніцаў.

Такога спакою, аднак, няма ў вершы «Апошні прыступ. Мікалаю», у якім паэт ужывае вайсковую мэтафорыку. Гаворка пра мундзіры, роты, каманды і артылерыйскі агонь. Гаворка пра барацьбу з хваробай — барацьбу не на жыццё, а на сьмерць. Таму тут няма спакойнага даверу дзіцяці, а ёсьць раздражнёньне, зацягасць абароны.

²³ З. Гэрбэрт. Тамсама. С. 231. (Заўв. перакладчыка.)

²⁴ Пераклад Марыны Казлоўскай. Цыт. паводле: З. Гэрбэрт.— Рэканструкцыя паэта. — Мінск: Логвінаў, 2008. (Заўв. перакладчыка.)

*(...) вось мы ідзем разам на чале нашых ротаў
у розных мундзірах розных камандах але мэта адна
выжыць*

*(...) лярвiнны агонь артылерыi
гэты паскуднiк Паркiнсон што так доўга боўтаўся недзе
але ўрэшце прысьпеў нас (...) раптам нам нагадаў
што гэта яшчэ не канец што яшчэ ня скончылася
гэта вайна, каб ёй трасца.*

Падобным, хоць і мацнейшым па рыторыцы, ёсьць верш «Кол», у якім боль — кампазыцыйная дамінанта: увесь час гаворыцца пра «ўраганную атаку цяжкой артылерыі болю». Паэт бяссьільны перад такім перажываньнем, ён нават не спрабуе бараніцца («ўсе далі драпака раняючы па дарозе апошнія загады»). Боль паралізуе, думаеш не пра Бога — думаеш толькі пра тое, што баліць. І гэта безнадзейнае становішча, невыносная пакута перадаецца як «выцьцё пад нізкім цёмным небам / пасаджанага на кол». Цяжка ўявіць абстрактны боль, лягчэй выклікаць вобраз пасаджанага на кол, з постацьцю якога асацыюецца неверагодная пакута. Насаджэньне на кол азначае ня толькі жахлівы боль, але і найгоршае пакараньне, прыніжэньне і ганьбу. Боль таму мацнейшы, што прыніжае чалавека, адбірае ў яго здольнасьць быць чалавекам напоўніцу, годным, самастойным і моцным. А тое, што ён ужо не такі спраўны, як колісь, раніць дадаткова — выклікае ўнутраны боль, боль душы. Працяг матыву адсутнасьці былой фізычнай моцы назіраецца ў вершы «Час»²⁵, поўным развагаў, рэфлексій і супярэчнасьцяў:

*вось жыву ў розначасьці (...)
нерухомы, то бок, у бясчасьці, бо ня рухаецца маё цела (...)
вось жыву ў розначасьці, нерухомы і забясьпечаны
ўсімі рукамі, бо жыву ў прасторы як частка прасторы (...)
вось жыву ў розначасьці, не йснуючы, нерухомы да болю
і да болю рухавы й ня ведаю ясна, што дадзена мне, а што
назаўсёды аднята*

Гэта нагадвае верш пра старасьць — дзіўны час, калі ты ўжо не актыўны («ня рухаецца маё цела»), але працягваеш жыць («жыву ў прасторы як частка прасторы»). Гэта час, калі чакаеш канца, час падсумаваньняў, калі лёгка ацаніць, «што дадзена (...), а што назаўсёды аднята». Гэта жыцьцё «ў розначасьці», завісаныя паміж, нібы стаіш на мосьце — а не на адным зь берагоў. Менавіта такі час я назваў бы паміраньнем — станам паміж жыцьцём і сьмерцю. Гэта як бы адсутнае жыцьцё, што ў вершы фармулюецца словамі «жыву (...) не йснуючы».

²⁵ Гл. таксама: K. Pietrych. W strefie lirycznej / Twórczość Zbigniewa Herberta... S. 310.

У іншым творы — «Скрут галавы» — з аднаго боку відаць, што паэт гатовы да сьмерці, а зь іншага бачная яго трывога, што ня ўсе справы застануцца як сьлед скончанья. Ён, здаецца, прамаўляе: ну добра, але што будзе далей, калі мяне ўжо ня будзе? Тым ня менш, ён добра духоўна падрыхтаваны, яму ня трэба — як герою «Сёмай пячаткі» Бэргмана — гуляць са сьмерцю ў шахматы. Хаця, хто ведае?..

Гэrbэрт выказвае занепакоенасьць, што ў яго зямных справах пануе «вэрхал». Ён хацеў бы ўпарадкаваць усё перад «ад'ездам на вакацыі». Ён, аднак, прыходзіць да высновы, што ня можа «не апанаваць стыхіі» і што ўсё і так будзе «ісьці як і йшло» нават безь яго. Штосьці, канечне, зьменіцца, калі ён нарэшце «з'едзе на вакацыі», але не нагэтулькі, каб не ісьці далей, як і дагэтуль. Заўважная таксама значная розніца паміж двума творамі: «Пан Когіта. Бягучае становішча душы» і «Скрут галавы». У першым паэт дэманструе, што гатовы выправіцца на той сьвет, у другім жа як бы гаворыць, што яшчэ ня здзейсніў усяго заплянаванага, што для эпілёгу надта рана. Мэта гэтага кантрасту — ня толькі даць чытачу прастору для інтэрпрэтацый, але і паказаць праўдзівае становішча душы Пана Когіта — яе супярэчнасьці і дылемы.

Зборнік заканчваецца вершам «Тканіна».

*Лес ніцяў пальцы вузкія і кросны вернасьці
чаканьня цёмны хісткі сынус
не пакідай мяне драбочак успамінаў
мне аддзялі сваёй бязьмернасьці*

*Сумленьне ледзь мігціць стук аднастайны
адмервае гады стагодзьдзі выспы
перапраўляючы на бераг блізкі
ладзьдзю і ўток аснову й саван*

У вершы гэтым мы маем справу зь сьмерцю, з чаканьнем пераходу па мосьце на іншы бераг, ці хутчэй з антычным вобразам пераправы праз Стыкс («перапраўляючы на бераг блізкі») — гэта, уласна, эпілёг перад тым, як пакінуць сцэну, апошнія слова перад сустрэчай са сьмерцю.

Зьбігнеў Гэrbэрт памёр падчас буры ранкам 28 ліпеня. Гэтае прадчуваньне буры ў нядаўна выдадзеным зборніку будзе існаваць вечна, замацаванае паэтычным разьвітаньнем са сьветам. «Эпілёг буры» стане пралёгам да пасьмяротнага жыцьця творчасьці Гэrbэрта, які будзе з намі і наступнымі пакаленьнямі, бо такія, як ён, не зьнікаюць, нават паміраючы²⁶.

²⁶ Н. Zaworska. Życie wieczne Pana Cogito // Wprost. 9 жніўня. 1998.

І сапраўды, «Эпілёг буры» — гэта пралёг, штосьці новае, што замыкае — вядома ж — адны дзверы, але ў той жа час адмыкае шмат іншых. Ён зьмяшчае вершы, у якіх Гэрбэрт прадставіў пачуцьці чалавека, які памірае, — таму гэтая паэзія прыгожая і ўзрушальная, такая сугестыўная і актуальная, яна кранае сэрца і розум. Гэтая кніга перадусім — пра блізкую сьмерць, паміраньне. Гэрбэрт усьведамляе скон, які набліжаецца.

«Эпілёг буры» — сапраўднае разьвітаньне. Лепей, мацней, ёмісьцей пра сьмерць пісаў толькі ён сам (Зьбігнеў Гэрбэрт. — Р. К.) Закранаючы чужую сьмерць, пісаў пра ўласную²⁷.

Паэт усьведамляў, што сыходзіць, паволі пакідае сцэну жыцьця і паэзіі. Найяскаравей пра гэта сьведчыць верш «Канец»:

*А цяпер мяне ня будзе на ніводным
групавым здымку (годны доказ маёй сьмерці
ва ўсіх літаратурных тыднёвіках сьвету)*

*(...) няма мяне і няма суцэльная пустка
нават калі б сабраў усю волю ў адзінае полымя
ня змог бы нават на імгненьне ў сполаху магнію
заіснаваць ат жа няма
і баста
вось так дэспатычна няма²⁸.*

Гэта прадчуваньне ўласнага фіналу і фрынаса па сабе, аналіз сытуацыі пасля ўласнай сьмерці, позірк на яе з пазыцыі назіральніка, і нават у нейкім сэнсе зазіраньне сьмерці ў твар. Сьмелы ўчынак, не пазбаўлены, аднак, самаіроніі. Але гэта не зусім «баста»:

Вечнасьць Пана Когіта ў руках Бога, бо яго стварыў Зьбігнеў Гэрбэрт. Што будзе зь вершамі, залежыць ад нас усіх, чытачоў. Без усялякіх сумневаў, яна будзе жыць у наступных пакаленьнях, бо гэта адзін з найвыбітнейшых паэтаў XX стагодзьдзя. Чытайма яго ўважліва, пазьбягайма любых стэрэатыпаў успрыманьня²⁹.

Зьбігнеў Гэрбэрт сышоў — засталіся хвалюючыя творы. Паэт быў пахаваны ў Варшаве на Паванзкоўскіх могілках, дзе зь ім разьвіталіся родныя, сябры, па-

²⁷ T. Jastrun. Pan Herbert // Polityka. Nr 32. 8 жніўня. 1998.

²⁸ Перакладў Серж Мінскевіч. Цыт. паводле: З. Гэрбэрт. — Рэканструкцыя паэта. — Мінск: Логвінаў, 2008. (Заўв. перакладчыка.)

²⁹ H. Zaworska. Życie wieczne Pana Cogito // Wprost. 9 жніўня. 1998.

літыкі, прадстаўнікі культуры і чытачы. Кажуць, цырымонія пахавання была гэткая ж сьціплая, як і жыцьцё паэта. Тагачасны прэм'ер-міністар Польшчы Ежы Бузэк разьвітаўся з Гэrbэртама словамі:

Яго жыцьцё пачалося ў яго любімым Львове, а скончылася ў сталіцы, тут у Варшаве. Зьбігнеў Гэrbэрт знойдзе вечны спакой у месцы, дзе ляжаць Тадэвуш Гайцы, Кшыштаф Каміль Бачынскі і іншыя з пакаленьня Калюмбаў³⁰. Заўтра зноў праб'е гадзіна W³¹. Мы зноў сустрэнемся на Павонзках³². Сёньня да нябачнага войска далучаецца чарговы жаўнер. Ён мог бы паўтарыць словы сьвятога Паўла: «Змагаўся я ў добрым змаганьні, шлях закончыў, веру захаваў»³³.

Біскуп Юзаф Завіткоўскі казаў:

Музы маўчаць, калі паэты ідуць на неба. Князь паэтаў, найвялікшы з львоўскіх арлянятаў (...) — сыходзіць. Варшава памятае цябе, і народ цябе памятае. Перадай ад нас прывітаньне Камілю Бачынскаму і іншым Калюбам, якія ішлі на сьмерць на чарзе, як камяні, якія Бог кідаў на бастыён³⁴, і скажы ім, што ўжо надышоў час, каб мы ваявалі любоўю³⁵.

Ксёндз Веслаў Невяглоўскі, душпастыр творчых асяродкаў (кіраваў набажэнствам) прамовіў:

Гэrbэрт — перадусім творца і мысьляр, паэт культуры і паэт мэтафізыкi, наводле словаў адных, паэт палітычны, наводле словаў іншых — філязофскі. Яго ўспрымаюць як аўтара шэдэўраў польскага мастацтва, але перадусім ён быў чалавекам. Маналітны ў паставе і творчасьці, далікатны і цьвёрды, апантаны і ўзважаны, адстаронены, унікальны, нязломны. Не скарыўся ідэалёгіям, інтэлектуальным модам і міражам постмадэрнасьці. Плаціў вялікую цану за сваю ўражлівасьць і бескампраміснасьць³⁶.

³⁰ Пакаленьне польскай моладзі 1920-х — літаратараў, сталенне якіх прыпала на час Другой сусьветнай вайны. Многія з Калюмбаў — удзельнікі Варшаўскага паўстаньня. Такое азначэньне пашырылася пасля выхадку кнігі Рамана Братнага «Калюмбы. Дваццатыя ўгодкі». (Заўв. перакладчыка.)

³¹ То бок, гадзіна пачатку Варшаўскага паўстаньня — 1 жніўня 1944 г., 17 гадзін. (Заўв. перакладчыка.)

³² Найстарэйшыя могілкі Варшавы, дзе пахавана шмат выбітных палякаў. (Заўв. перакладчыка.)

³³ Паводле: Muzy zamilkły // Życie. 1—2 жніўня. 1998.

³⁴ «*Kamienie przez Boga rzucane na szaniec*» — цытата зь Юльюша Славацкага. Дзякуючы ўключанай у польскія школьныя праграмы кнізе Аляксандра Каміньскага «Камяні на бастыён» наўпрост асацыюецца з героямі Варшаўскага паўстаньня. (Заўв. перакладчыка.)

³⁵ Паводле: Muzy zamilkły // Życie. 1—2 жніўня. 1998.

«*Walczyć miłością*» — цытата з Кшыштафа Каміля Бачынскага. (Заўв. перакладчыка.)

Канец можа быць пачаткам, пачаткам новага этапу «жыцця», літаратуры — Зьбігнеў Гэрбэрт таму прыклад. Пралёт пасьля нядаўняга эпілёгу ён мае дзякуючы «помніку», бо помнік ён збудаваў, трывалейшы за медзь, які забяспечыў яму знакамітае «ня цалкам памру». Яго творы (а дзякуючы ім і ён сам) — несмяротныя.

Я спяваю яго паэзію, бо яна вялікая, яна на ўсе часы, у ёй вялікая прыгажосць і мудрасць, вялікая любоў да маральных каштоўнасцяў³⁷.

Нельга не пагадзіцца з Пшэмыславам Гінтроўскім — Гэрбэрт бараніў каштоўнасці, правераныя стагодзьдзямі, ажыўляў міты і сымбалі мінуўшчыны для таго, каб зь іх жывіліся наступныя пакаленьні, каб чалавек перажыў крызіс эпохі маральнага рэлятывізму, ці ўвогуле — нігілізму.

Ён належыць да асабліва каштоўнай групы кансэрватараў, якія ствараюць будучыню, традыцыяналістаў і візіянераў, якімі ў мінулым стагодзьдзі былі Міцкевіч і Норвід, Таквіль і Ньюман. У наш час творчасць Гэрбэрта можна параўнаць з творамі іншага польскага аматара мінуўшчыны хрысьціянскай культуры, з тым, хто геніяльна прадбачыў эпоху, што надыходзіць. З Каралем Вайтылам — Янам Паўлам II³⁸.

Паэзія Гэрбэрта дапамагла жыць і рэжысэру Кшыштафу Занусі:

Ахвотна прызнаюся: паэзія Гэрбэрта была мне дапамогай у жыцьці. Я сябрую з Панам Когіта і ўскрай удзячны яго аўтару за тое, што ён здолеў сфармуляваць маральны гераізм, паслугоўваючыся адначасова як эмоцыяй, так і рацыяй³⁹.

Дапамагла яна і Анджэю Бярнацкаму:

Сярод бесперастаннага шуму інфармацыі ўсё больш адчуваецца патрэба ў словах, якія ня ёсьць звычайнай інфармацыяй — у словах паэзіі. Усё, што піша Зьбігнеў Гэрбэрт (...) схіляе да самаканцэнтрацыі і летуцення⁴⁰.

Зьдзіўляе той факт, што такі цудоўны ўнівэрсаліст не атрымаў Нобэлеўскай прэміі. Яцэк Тшнадэл бачыць у гэтым станоўчы момант:

³⁶ Muzy zamilkły // Życie. 1—2 жніўня. 1998.

³⁷ Выказваньне П. Гінтроўскага паводле: Włókna duszy i chrzęstki sumienia // Solidarność. 29 кастрычніка. 1996.

³⁸ Тамсама.

³⁹ Тамсама.

⁴⁰ Włókna duszy i chrzęstki sumienia // Solidarność. 29 кастрычніка. 1996.

РАДАСЛАЎ КАЛЕТА

Гэrbэрт, такім чынам, не належыць да «сонму», у якім знаходзіцца шмат другарадных пісьменьнікаў (такія густы надта характэрныя для стакгольмскага журы). Усеагульнае расчараваньне тычыцца, відаць, чагосьці іншага: таго, што ў нашы час асабліва парушаецца яраpxія каштоўнасьці літаратурных зьяваў. Вядома ж, заўсёды можа здарыцца, што чытачы не падрыхтаваныя да пэўных фэномэнаў літаратуры⁴¹.

Магчыма, варта дасьпець да таго, каб адкрыць для сябе творчую спадчыну Гэrbэрта. Празь дзесяць гадоў пасля яго сьмерці здаецца, што гэты працэс у Польшчы адбываецца. Больш за тое, яго творы перакладаюцца на іншыя мовы, а год Гэrbэрта адзначаецца і па-за межамі Польшчы. Гэта яшчэ раз пацвярджае тэзу, што эпілёг стаўся своеасаблівым пралёгам. Шчыра раю кожнаму адкрыць для сябе апошні зборнік вершаў Зьбігнева Гэrbэрта «Эпілёг буры».

Варшава — Менск, 2008

Пераклала з польскай Марыя Мартысевіч паводле аўтарскага арыгіналу

БІБЛІЯГРАФІЯ

- Kopaliński W. — Słownik symboli. — Warszawa, 1990.
- Łukasiewicz J. — Herbert. — Wrocław, 2001.
- Pieńkowska M. D. — Zbigniew Herbert. Epilog burzy / Zbigniew Herbert. Epilogue of the Storm. — Warszawa, 2001.
- Poznanie Herberta. — T. 1—2. — Wybór i wstęp A. Franaszek. — Kraków, 2000.
- Siedlecka J. — Pan od poezji. O Zbigniewie Herbercie. — Warszawa, 2002.
- Twórczość Zbigniewa Herberta. — Studia, red. M. Woźniak-Łabieniec, J. Wiśniewski. — Kraków, 2001.
- Upór i trwanie. Wspomnienia o Zbigniewie Herbercie. — Wrocław, 2000.
- Urbankowski B. — Poeta, czyli człowiek zwielokrotniony. Szkice o Zbigniewie Herbercie. — Radom, 2004.

⁴¹ Włókna duszy i chrząstki sumienia // Solidarność. 29 кастрычніка. 1996.

ЗЬБИГНЕҮ ГЭРБЭРТ

3 кнігі «Эпілөг буры» (1998)

МАЯ БАБУЛЯ

*мая прынайсьвяцейшая бабуля
яе абцягвала даўжэзная сукенка
зашпіленая
колькасьцю бязь ліку
гузикаў
яна нібы лілея
нібы архіпэляг
нібы шлях зорны*

*зь яе каленаў
мне тлумачыўся
сусьвет
ад пятніцы
і да нядзелі*

*ўсёчутны
я спазнаў
яе навукі*

*толькі паходжаньне сваё змаўчала
бабуля Мар'я з роду Балабанаў
Мар'я Усёведная*

*ня кажа ані слова
пра злую кроў
Армэніі
пра бойню туркаў*

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

*шкадуе мне
двух-трох гадоў аблуды*

*бо ведае я дачакаюся
сваіх высноваў
безь сьлязы і заклінаньня
пра
таўстаскурасьць
словаў
і вычарпанасьць*

Пераклала Інэса Кур'ян

ТРЭБНІК

Госпадзе,

*складаю Табе падзяку за ўвесь гэты хлуд жыцьця, у якім я даўно без ратунку
тану, сьмяротна засяроджаны на заўсёдным пошуку дробязяў.*

*Слава табе, бо даў мне непрыкметныя гузікі, шпількі, шлейкі, акуллары, ручаі
атраманту, заўсёды гасьцінныя чыстыя аркушы паперы, празрыстыя кашулі,
цярплівыя тэчкі, якія чакаюць.*

*Госпадзе, складаю Табе падзяку за шпрыцы з голкай, тоўстай і тонкай, як
волас, бандажы, лейкаплястыр, лагодны кампрэс, дзякуй за кропельніцы, мінэ-
ральныя солі, катэтары, а найбольш за снатворныя пілюлі з імёнамі рымскіх
німфаў,*

яны такія добрыя, бо просяць, нагадваюць, замяняюць сьмерць.

Пераклала Марына Казлоўская

ТРЭБНІК

*Госпадзе
я ведаю палічанья дні мае
засталося іх няшмат
адно каб мне яшчэ пасьпець сабраць пясок
якім прыкрыюць мой твар*

*не пасьпею ўжо
задаволіць пакрыўджаных
ані выбачыцца перад усімі
якім я ўчыніў быў зло
таму смутная мая душа*

*жыцьцё маё
павінна споўніць круг
закончыцца як добра ўкладзеная саната
але цяпер я бачу дакладна
за момант перад кодай
сарванья акорды
спалучанья кепска колеры і словы
гул дысананс
гам хаосу*

*чаму
маё жыцьцё
не было што кругі на вадзе
абуджаным у неабсяжных нетрах
пачаткам які расьце
зьбіраецца ў пласты ступені складкі
каб спакойна сканаць
ля тваіх неадтаемненых каленяў.*

Пераклаў Юрась Бушлякоў

ПАН КОГІТА. БЯГУЧАЕ СТАНОВІШЧА ДУШЫ

*Зь нядаўняга часу
Пан Когіта
носіць душу
на плячы*

*гэта азначае
стан гатоўнасці*

*размяшчэнне
душы на плячы
далікатная апэрацыя
належыць здзяйсняць яе
без гарачкавай мітусні
сцэнаў вядомых
з вайны
эвакуацыі
гарадоў у аблозе*

*душа аматарка
мяняць іпастасі
цяпер яна скала
убіла кіпці
ў левае плячо Пана Когіта
чакае*

*быць можа пакіне
цела Пана Когіта
ўва сьне*

*альбо ў святле поўнага месяца
поўнай сьведомасці
прагучыць разьвітаньне
кароткае як сьвіст
трэснутага люстра*

*пакуль што
сядзіць на плячы
гатова да адлёту*

Пераклала Марыя Мартысевіч

КАНЕЦ

*А цяпер мяне ня будзе на ніводным
групавым здымку (годны доказ маёй сьмерці
ва ўсіх літаратурных тыднёвіках сьвету) калі хтосьці
скажа глядзеце бачыце — гэта Збышак — тычачы пальцам
на мужчыну які валтузіцца з валізкай — але гэта не
я гэта хтось іншы нават ня з той галіны
няма мяне і няма суцэльная пустка
нават калі б сабраў усю волю ў адзінае полымя
ня змог бы нават на імгненьне ў сполаху магнію
заіснаваць ат жа няма
і баста
вось так дэспатычна няма нібыта я аказаўся ворагам
рэвалюцыі а дагэтуль стаяў бесклапотна ў промнях
правадыра*

Пераклаў Серж Мінкевіч

МІКАЛАЮ. АПОШНІ ПРЫСТУП

*У першых радках дазволь выказаць
радаснае здзіўленьне
што вось мы ідзем разам на чале нашых ротаў
у розных мундзірах розных камандах але мэта адна
выжыць*

*Ты кажаш мне так слухай — можа давай адпусьцім
нашых хлапцоў дадому да Марго да Касі
выйна выглядае прыгожа адно на парадах
да таго ж — як добра вядома — бруд кроў
пацукі*

*І пакуль ты кажаш мне гэта лявінны агонь артылерыі
гэты паскуднік Паркінсон што так доўга боўтаўся недзе
але ўрэшце прысьпеў нас калі мы йшлі няўстаўным крокам
зь незашпіленым гузікам на каўнеры рукамі ў кішэнях
ужо на пабыўцы калі Паркінсон раптам нам нагадаў
што гэта яшчэ не канец што яшчэ ня скончылася
гэта вайна, каб ёй трасца*

Пераклала Марыя Мартысевіч

КОЛ

*Ня ведаю супраць каго (якога чорта)
ўраганная гэта атака
цяжкай артылерыі болю калі кожны сантымэтар паветра
кожная пядзь зямлі ўзрытая ўзьнятая вывернутая наніц
ушчэнт спляжаная папярэдняя атакаю дык навошта
гэты шал болю няўжо гэта сыгнал
боль гэта сыгнал які пасылаюць у штаб
калі ўсе далі драпака раняючы па дарозе апошнія загады
знішчэньня дык навошта гэтыя параксізмы зімовая дрыготка млосьці
выцьцё пад нізкім цёмным небам
пасаджанага на кол*

Пераклала Марыя Мартысевіч

ЧАС

*вось жыву ў розначасьсі, як авадзень у бурштыне,
нерухомы, то бок, у бячасьсі, бо ня рухаецца маё цела
не адкідваю ценю на сьцены ў пячоры, як у бурштыне,
нерухомы, то бок, няісны;
вось жыву ў розначасьсі, нерухомы і забясьпечаны
ўсімі рухамі, бо жыву ў прасторы як частка прасторы,
і ўсё, што прастора, мне надае сваю хуткацечную вечную форму
вось жыву ў розначасьсі, не йснуючы, нерухомы да болю
і да болю рухавы й ня ведаю ясна, што дадзена мне, а што
назаўсёды аднята*

Пераклала Марыя Мартысевіч

СКРУТ ГАЛАВЫ

Ежы Сіўцу

*перад ад'ездам
вэрхал*

*лятаюць рэчы
папера*

*нібы адчуваюць
што страцяць
права на гравітацыю
з адлётам
Пана Когіта*

*неаплачаныя рахункі
нявернутыя пазыкі
на слова гонару
ненанісаныя вершы
дамовы бяз будучыні
інтрыжкі бязь перцу
нявыпітае піва
ўсё гэта лётае
ў галаве
Пана Когіта
вэрхал расьце*

*што ж гэта будзе
калі ня ўдасца
апанавець стыхію*

*бо нельга ж
без канца
адкладаць
у бясконцасьць
ад'езд на вакацыі*

*бо наступіць дзень
альбо ноч
калі ўсё гэта скончыцца
Пан Когіта
з камфортам уладкаваўся*

ЗЬБІГНЕЎ ГЭРБЭРТ

*на падушках
экспрэсу
прыкрываючы
зьмерзлыя калені
пледам
і схіляецца да высновы
што ўсё пойдзе
як і раней
як да вакацыяў
канечне ж гори
чым пры жыцьці
Пана Когіта
але заўсёды пойдзе*

Пераклала Марыя Мартысевіч

ТКАНІНА

*Лес ніцяў пальцы вузкія і кросны вернасьці
чаканьня цёмны хісткі сынус
не пакідай мяне драбочак успамінаў
мне аддзялі сваёй бязьмернасьці*

*Сумленьне ледзь мігціць стук аднастайны
адмервае гады стагодзьдзі выспы
перапраўляючы на бераг блізкі
ладзьдзю і ўток аснову й саван*

Пераклала Марыя Мартысевіч

ДЗ. ДЗ.
люстраванкі

ДЗ. ДЗ.

люстраванкі

верш-рукапіс

верш-рукапіс / вертыкалы

«КІНУ АРТ» — © СТРАЎНІК

«кіну art» — © страўнік

Дзьмітры Дзьмітрыеў (нар. 1978) — паэт. Жыве і працуе ў Магілёве. Рэжысэр сэрэйі «Дыскарня «Нашай Нівы». Яго лірыка летась тройчы друкавалася ў «ARCHE» (№№ 3, 7—8 і 11/2007).

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

МЭСІА ДЛЯ ПЮСТЭРКА

СЭНС НЕДЗЕ ТАМ

сэнс недзе там / сэнс недзе тут

МЭСІА ДЛЯ ПЮСТЭРКА

дождж у ваконца
у
Маконда

дождж у ваконца / дождж у Маконда

Люстраванка — графічна арганізаваны тэкст, які мяняе альбо дублюе сваё асэнсаванае прачытаньне пры праглядзе празь люстэрка.

Вэртыкал — від люстраванкі, альтэрнатыўны тэкст якой «праяўляецца» на адной вэртыкалі з асноўным тэкстам.

Гарызантал — від люстраванкі, альтэрнатыўны тэкст якой «праяўляецца» на адной гарызанталі з асноўным тэкстам.

МЕСЦА ДЛЯ ЛЮСТЭРКА

УЗОР

узор / Азор

З СОНЦАМ ЗАХАД

з сонцам захад / дыхае мацней

ВЫПІ, АЛІСА, З'ЕЖ! БАЛЮЕ

Выпі, Аліса, з'еж! Балюе / Залюстроўе, Аліса іграе!

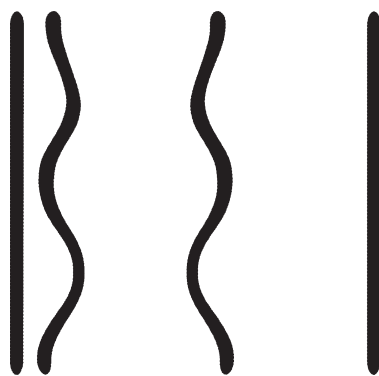
МЕСЦА ДЛЯ ЛЮСТЭРКА

МЕСЦА ДЛЯ ЛЮСТЭРКА

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

мiхрaмaсiнгрoмy

мiкpaпaлiндрoмy

vei

Бог

Мiкpaпaлiндрoм — пaлiндрoм, у якiм адзiнка пaлiндрaмiчнacьцi мeншaя зa лiтaру, — гpaфiчнy элeмeнт лiтaры.

АРТАГАНАЛЫ

артаганалы

БЕДУАРУСЬ

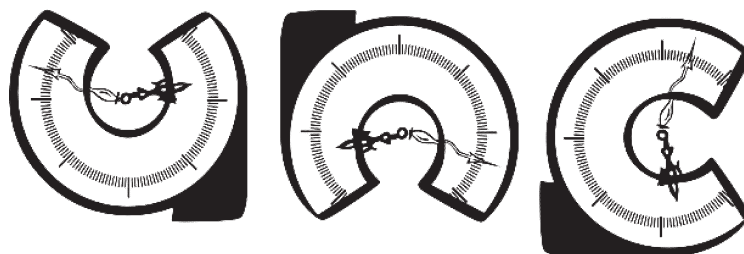
птушачка / Беларусь

Артаганал — графічна арганізаваны тэкст, які мяняе альбо дублюе сваё асэнсаванае прачытаньне пры павароце на 90° супраць ці па ходзе гадзіннікавай стрэлкі.

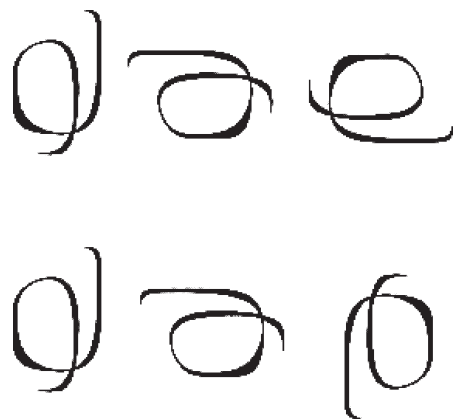
ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

кубарык

час

дае дар

змея

Кубарык — графічна арганізаваны тэкст, напісаны пры дапамозе толькі аднаго знака, які пры павароце на пэўны градус прадстаўляе пэўную літару. Ідэя і першыя кубарыкі належаць **Дзьмітрыю Дзьмітрыеву**. Тэрмін і ўдакладненьне — **Тацяне Кірыленцы**. Яна прапанавала таксама круціць знак ня толькі вакол цэнтру, але і адносна восяў. Кубарык «**кубарык**», выкананы **Т. Кірыленкай** з ужываньнем гэтага ўдасканаленьня, гл. ніжэй.

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

КУБАРЫК

кубарык

Адпаведнікаў кубарыкам у сусьветных камбінаторных традыцыях ня знойдзена.

КВАЗІПАЛІНДРОМЫ

* * *

я адзін, адзіная!
я — згряя!

* * *

выявы Жыцця: жывыя вы,
сьціплыя плысьці!
а
яна — чорная
вада-ўдава

* * *

наяда выдаяна —
сьцюжар цячэ цяжарсьцю

ЛЮСТРАВАНКІ, КУБАРЫКІ, ПАЛІНДРОМЫ ДЫ ІНШ.

* * *

тае Джульета:
«Рамэа, амэра*!
яго я
лязо ля
мура і амур
дэ
атрута-труа!* *»

Ding an sich
рэч сам-насам насамрэч

* * *

ян я —
жаданьні і гены негі інь! нада ж!

* * *

у
рыпе паперы
Скарыны рыска —
напамін Пана

* Amego — я буду кахаць! (*ит.*)

** L'amour de trois — каханьне трох (*фр.*).

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

* * *

язык! я —
твой войт!
барані раба,
а
не мяне!

* * *

тактыка: ты — так,
а
так — я. так?

* * *

Радзімы мы дзіра,
нажы — чужына

НЕ ВАЙНЕ!

«вайна, вай! —
цір-сарцір!
для
наці Пуціна»

«вораг — во! —
па ціві, ціпа —
мачы вачыма
яго, ізгоя!»

«я і Грузія!»,
«я ці Асеція?!»...

ЛЮСТРАВАНКІ, КУБАРЫКІ, ПАЛІНДРОМЫ ДЫ ІНШ.

Ты!
страляй!
страты?! —
гарачая чарага:
выжывеш — жывы!
не — ...

«НЕ — ВАЙНЕ!»

* * *

— лякуеш, куля?
— гуманізм? — магу!

* * *

недзе адмытыя я, ты, мы, аддзеньне...
недзе яміна з намі — ядзеньне

Квазіпаліндромы — паліндромы, у якіх адзінкай паліндрамічнасьці зьяўляецца ня літара, а цэлыя тэкставыя блёкі (склады, пэўная паслядоўнасьць літараў, словы і г. д.).

ПАЛІНДРОМЫ

* * *

«бугі губ»:
яна грае, арган — я

* * *

іронія муз: аргазм заграз у міноры

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

* * *

«юнга тоне — ён гарпуніць ціну прагне. нот агню...»
ах! э-э-э...»... рыбы рэха!
не ўчуе, не ўчуе, не ўчуе, не учу е.. ён»

* * *

жах! і ціха ж!

* * *

тое ёсьць, сеё... от!
а мяне няма!

АНДРЭЙ ХАДАНОВІЧ

Латыская хроніка

ЛЮДЗІ НА КУРОРЦЕ

*Людзі на курорце
зранку выходзяць на пляж,
а там — безнадзейны пейзаж:*

*мора — 13 градусаў,
паветра — не нашмат цяплейшае,
і, што найпаскуднейшае, ад ветру —
пясчаны самум на кожным квадратным мэтры.*

*Людзі на курорце
думаюць: «Што за фігня!» —
і абвяшчаюць ветру вайнушку,
але бальшыня
пасля першага ж залпу ў вочы пяском
змушаная go home.*

*Трохі меншая частка
акопаецца ў выдмах,
дзе і сядзіць усё лета,
зрэдзьчасу па-пластунску
перасоўваючыся ў бок туалету.*

Андрэй Хадановіч — паэт. Як паведамляе беларуская «Вікіпедыя», паэзія А. Хадановіча — прыкметная зьява сучаснай беларускай літаратуры і адрозьніваецца багацьцем і разнастайнасьцю мовы, стылістычнымі эксперымэнтамі, спалучэньнем дасягненьняў усходнеэўрапейскай «кніжнай» паэзіі з элемэнтамі «нізкай» культуры (рок, рэп, гарадзкае прастамоўе).

АНДРЭЙ ХАДАНОВІЧ

*Яшчэ меншая частка
хаваецца па хмызох,
сур'ёзныя мальцы — утрох,
паненкі — удзвях,
і толькі сьпіцы ровараў,
пабліскаючы на сонцы,
выкрываюць іх партызанскі рух.*

*Некаторыя
распранаюцца проста на варожай тэрыторыі,
ветру падставіўшы грудзі
з адвагай героя ці блазна.
Мужныя людзі,
але празь пясок уваччу
навакольнае бачаць ня вельмі выразна.*

*І толькі адзінкі
на лічбу 13 плявалі:
сігаюць у мора —
і апынаюцца па-за вайнушкай,
на ўласнай хвалі.*

*Але тут найчасьцей
зь'яўляюцца ратавальнікі
і цягнуць назад, бліжэй да ваенных падзей.*

ПОДЫХ НАВАЛЬНІЦЫ

*Усю ноч моцным сном
праспаў з расчыненым акном,
хоць кажучь, грымела жахлівая навальніца.*

*А зранку сусед,
вядомы ў сьвеце паэт,
гаворыць сваёй сужаніцы:*

*«Любая, што з табою?
Чаго ты ўсю ноч перасоўвала мэблю ў пакоі?»*

* * *

Хацеў спаткацца з вамі на вуліцы,
ясныя зоркі Гэркулеса,
але не пасьпеў падняць голаў у неба,
як быў з ног да галавы абляяны сабакам,
што лётаў кругамі, як вавёрка ў коле
ці Белка наўкола зямнога шару,
і лаяўся, лаяўся.

Маленькі цуцык —
а брахаў як зграя раззлаваных крытыкаў.
Нават зоркі сарамліва схаваліся.

Назаўтра выходжу на вуліцу,
а ён тут як тут, мой папутнік сярод нябёс,
прыязна матляе хвостом,
быццам нічога ніякага.

Ну, я не злапомны,
нават пачухаў за вухам,
усё адно пасья рука мыць,
а пакуль мыў — згадаў аднаго тыпа.

Маленькі крытык —
а брахаў як зграя раззлаваных цуцыкаў,
лётаў кругамі — і лаяўся, лаяўся...

Праходзіць год — і ён тут як тут,
прыязна матляе хвостом,
хоць ты чухай за вухам.

Ну, я не злапомны,
дый якія тут могуць быць
сваркі і звадкі,
калі ўсе мы разам?

Сябры,
спаткаўшы такога на вуліцы
у ціхую сінюю ноч,
ня біце адразу ў пысу,
а лепш спытайцеся, хто мы такія
і нашто на зямлі боль і горыч,
бо ён таксама, як можа,
ляціць да зорак.

ДОНЖУАНСКИ СЬПІС ПУШКІНА

*Едучы па Вэнтсьпілсе роварам,
абганяю дзьвюх маладых жанчын.
Гавораць па-расейску.
З латыскім акцэнтам.*

*І адна другой вельмі эмацыйна кажа:
— Не, ну я разумею, марак,
загранка там, бабкі і ўсё такое,
але ты мне скажы,
што ты будзеш рабіць адна,
з кім ты будзеш увесь гэты час кахацца?
ХТО ЦЯБЕ БУДЗЕ ТРАХАЦЬ, ПУШКІН?!*

*Я ледзь не зваліўся з ровара,
а другая пахіхікала, памаўчала,
і какетліва так гаворыць:
— Ну так, Пушкін — наша ўсё.*

*І мне ў гэты момант
зрабілася ня так крыўдна за расейцаў,
бо як бы яны ні лажалі,
як бы нізка ні падаў
прэстыж краіны,
у іх заўжды застанецца
прынамсі адзін
міжнародны
надзейны
брэнд.*

* * *

*107...
104...
99...
95...
...і тут мяне цалкам разьвезла.*

*Казалі ж разумныя людзі:
нельга паніжаць градус.
Нават у лазьні.*

* * *

*Съвет лавіў мяне,
але не паймаў:
толькі ён грукаецца ў чат —
я выходжу з пошты.*

* * *

*Усе мужчыны гораду Рыгі
ад 18 да 35 гадоў
сёння ходзяць з доўгімі-доўгімі
парасонамі,
як д'артаньяны са шпагамі.*

*На гэтым іх падабенства
да мушкетэраў
заканчваецца.*

*Наступіўшы на нагу,
яны кажучь «ragdon», а не «merde».*

*Пераважаюць цьвярозыя.
Нават на вакзале.*

*Купляюць сваім каралевам
буштынавыя падвескі
з адмысловымі зьніжкамі.*

*А вось на прыгажуню,
зашпіленую ўсяго на адзін гузік,
зрэгаваў усяго адзін.
Я.*

*Што тут скажаш,
страчанае пакаленьне.*

ДОЎГАЯ ДАРОГА ДАДОМУ

*Хораша вяртацца дамоў,
калі едзеш зь дзэвюма перасадкамі,
а на кожным перагоне з табой адзін і той жа
выпадковы спадарожнік.*

*«Ну што ты мне даеш такімі дробнымі,
прынізіць мяне хочаш ці што?!» —
крычаў ён на цётчак у аценка абменьніка
ля рыскага аўтавакзалу.
«І яшчэ так зіркае, чаго зіркаеш,
панаехала тут да нас у Латвію», —
бурчаў ён на чыстай расейскай,
ідучы сьледам за мной
у кірунку аўтобуса «Рыга—Вільня».*

*У Вільні я яго ня бачыў,
але ў аўтобусе «Вільня—Менск»
ён апынуўся на суседнім сядзеньні,
а на літоўска-беларускай мяжы
дастаў мабільнік і размаўляў па ім
да самага Менску.*

*«Слыш, Мішаня ўляцеў на бабкі,
на яго восем штук павесілі,
тачку ў Францыі арыштавалі
і ў Шэнген больш ня пусьцяць».
І раптам, павярнуўшыся да мяне:
«Табе прывітаньне!»*

*Яго мабільнік апынуўся ля майго вуха.
Відаць, дзевядзецца размаўляць пра Мішаню.
Я хацеў узяць, але ён ня даў:
«Ды не, сусед, гэта я не табе.
І прывітаньне таксама не табе.
Ты не здзіўляйся, гэта я так жэстыкулюю».*

*У мэтро я згубіў яго з вачэй,
але на прыпынку 95-га
ужо нічому не здзіўляўся,
вядома ж, ён тут як тут,
заходзіць у аўтобус, сядзе насупраць.*

*«Слыш, вась ты ўсю дарогу нешта ў свой блакноцік пішааш,
а дзяўчаткі ў гэты час кураць. Чуеш ты, зусім яшчэ маленькія!
У маёй знаёмай дачка ў 14 гадоў зрабіла аборт,
і гэта яна яшчэ ня курыць, а каб курыла...»*

І зусім на разьвітаньне, выходзячы:

*«Слыш, пісьменьнік,
ты толькі не пішы пра гэта верш,
а то выйдзе доўга і нудна.
Лепш апавяданьне накатай!»*

жнівень 2008

*Аўтар шчыра ўдзячны Міжнароднаму дому пісьменьніка
і перакладчыка за цудоўную магчымасьць жыць у Вэнтспілсе
і напісаць зьмешчаныя тут тэксты.*

❑ ЛІТАРАТУРА

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

Пад'езд

апавяданьне

Зімой у сквэры па цаліку, абы крыху разьвіднелася, прадзе мелкі сьлед бадзялы кот, прадзе бадзялы сабака і ейны сьлед, чалавечы, глыбейшы — тры вярвачкі пераплятаюцца, слабка сучацца. Выспамі чарнеюць купкі дрэў, высока ўзьнесеныя гнёзды яшчэ сонных чорных птушак. Завяя пройдзе за імі ззаду, загарне сьляды ў тугія скруткі, і так з дня ў дзень. Вяртаецца яна з сумкай пустых бутэлек, часта і паражняком, на твары заўсёды спакой, бы вяртаецца пасья яутрані, толькі што трэбніка ў руках не трымае.

Зняла з падолу кружалку дзядоўніку. Спынілася ў пад'ездзе каля батарэі, каб абагрэцца. У ейнай кватэры было выбітае акно, і аніяк не траплялася выкінутае на сьметнік шкло. У пакойчыку толькі сьцежка, абы прайсьці сесьці ці легчы, тут дажывалі свой век знойдзеныя старыя рэчы. Белы буфэцік сьпінай да ложка, падціснуўшы бачкі, самаробны. Фарбы састарэлі, размытыя, бы дажджамі, тамсям на дзьверцах юлёвыя плямы, як на камізэльцы ад чарніла. Поўна рознага посуду, з разводамі, расколінамі, і здзівіўся б, калі б не знайшоў тут адмысловых аксэсуараў, да прыкладу, падстаўку для лыжкі, падносік менавіта для алівак ці пірон, графін для халоднага белага віна. Высокая кульгавая кансоль, скураны задуменны фатэль са зьбітымі каленькамі падлакотнікаў. Яна вярталася сюды, астылыя, аджыўшыя сваё рэчы ажывалі. На сухім выпетраным дрэве выступала смала-жывіца. Струменілася асаблівае цяпло, уласьцівае толькі дрэву. Закраталася каліўе малюнку на шапе. Пакой напоўніўся ледзь улоўным хатнім чадам, водарам падгарэлай пахнючай скарыначкі на жывым агні, хоць гаспадыня яшчэ і зь месца не скранулася.

Марыя Вайцяшонак — пісьменьніца. Апошняя кніга прозы «Кола» выйшла ў выдавецтве «Пра Хрыста» (2004).

Яна адчувала гэты маленькі дом, як часлы свайго цела.

Накінула не плечы знойдзены сёння мужчынскі жакет, падкладка парваная, дзе чалавек руку соваў у кішэню, а так такі яшчэ добры. Але што во рабіць з сукенкай? Памерла маладая суседка, сьвякроў прынесла ейную сукенку, ня новая і не старая, сукенка і не патрэбная — чорны крэпдэшын у белыя кветкі, фальбонка на грудзях. Памерла ад страшнай хваробы, усю адзежу, казалі, выкінула сьвякроў, усю падчыстую, і з сына, з жывога, усё зьняла і выкінула. Але ж нельга чалавека пакрыўдзіць, ня ўзяць, не пажадаць царства нябеснага на разе. Да яе прыходзілі, яе ўспаміналі, калі ў чалавека здаралася бяда. І наагул, дзе яна калі разжывецца, падбіраючы бадзялых катой, сабак. Патрымае каторага бадзіню, пакуль поўсьць на ім не заблішчыць, і напытае яму гаспадара, і так бясконца. Яна быццам жыла паміж часовым і вечным, да неба ёй блізка, яно напроці, як праз вуліцу перайсьці.

Ніхто ня ведаў ейнага імя.

Улетку, па цяплу, яна па-птушынаму і жыла недзе ў кустах, там часьцей за ўсё яе ўбачыш, асабліва пасья якіх сьвятаў, дзе балявалі гараджане. Трэба было старацца дзеля сваіх кватарантаў: два сабакі і два каты. Ды во з суседзяў нехта навёў: участковы запатрабаваў на іх «пашпарт». Для яе не існавала ні бязродных рэчаў, ні бязродных жывых істот. Хто навёў, каму перашкаджала? Іншы раз, стоячы ў чарзе, яна зь цікавасьцю ўзіраецца: што бяруць людзі, што яны, такія невясёлыя, злыя, ядуць, можа... сырое мяса?! А сама: бульба з кефірам штодзень, вась яна і паела, гэта ж першая яда. З году ў год у тым самым, у юлёвай ясенцы, то зблізку, то здалёк у сквэры, часьцей на досьвітку, бы прывід, той і стагодзьдзямі не пераапранаецца. Не заўважыш, што яно старое, з чужога пляча, калі пры сустрэчы прывітаецца, прыпыніўшыся, надаючы павагу і табе, і сабе самой, касуючы ўбоствы сьвету. «Такі буйны, такі цёплы дождж...» — скажа разьмінаючыся, як пра доўгачаканага госьця, і неспадзявана для сябе самой кратанесься нязвыкла насустрач, як зашчабечаш. У яе на ўсё хапала часу: з гэтым прывітацца, з тым загаварыць, кампэнсуючы нашае маўчаньне паміж сабой. Жывем моўчкі, быццам бы ўжо ўсё адзін аднаму даўно казалі. Мы стыдаліся, хавалі прыкметы свайго душэўнага жыцьця.

Неяк на самыя красы, убачыўшы разам некалькі сабак, бяздомныя, пашкадавала я, ідучы побач з Жанчынай у юлёвым, як мы яе ў доме называлі. «Не, яны не бяздомныя, яны ў зграі...» — заўважыла задуменна, пэўна, адчуваючы ледзь улоўную гармонію паміж імі, быццам гэта высокая птушыная чарада.

Але каму яна перашкаджала?!

Наш дом як адстойнік. Зьяжджалі адсюль тыя, хто разбагацеў. Невялічкія кватэры засяляла домакіраўніцтва сваімі людзьмі. Пераяжджалі сюды па абмене, хто ня здужаў сплаціць жылльё ў цэнтры. Старажылы лічоныя, хто з вопытам, хто з расчараваньнем. А самы моцны праклён у нас: «Каб табе гарэлка смачнай зрабілася». Нехта спрабаваў заняцца бізнэсам і вяртаўся, маўляў, я лепей пайдзі вартаўніком, як дакладаўся нападпітку Ян Сьвіцянка з чацьвертага паверху: «Мне пакажучь, што трэба вартаваць, і ўсё на гэтым. А зь бізнэсам я ні праца-

ваць не магу, ні спаць спакойна — ні дня, ні ночы. І дзеля чаго? Буду выцінацца, духі вон, каб напяць французскую столь?! Зорнае неба, хваляцца багатыя, будзе ў кватэры?» Яго, вясковага чалавека, не спадманеш дэжорам. Вясной, як толькі сьнег сыдзе, ён бярэ матацыклетку і едзе ў лес, едзе адзін, у самую глыбіню, каб выкачацца там на зямлі, набыцца, наслухацца — і хопіць! Не, Сьвіцянку не залучыць у страшны гон узбагачэньня. Ніколі, кажа, яшчэ ў маёй сям’і ў бліне дзіркі не было, можна жыць, маўляў, і не высільваючыся, не закладаючы душу. Зводку навін пачуеш ад бабуль на лаўцы каля пад’езду. Разбэсьціліся, маўляў, людзі, меры ня ведаюць, усё каб смачнае на кожан дзень зьесьці, як на сьвята. «І мне самой і прайніка хочацца, і яблычка,— спавядаецца завадатарка баба Зоя (пэўна, у маладосьці — Зоя?), — ну, вазьму і куплю, а што тады празь нядзелю ела б?» Маладзец, хваліць прэзыдэнта, ён яе падтрымлівае: усё ў нас добра, кажа прэзыдэнт, усё ў нас добра, як у ейную руку яно, тое ягонае добрае. Спрабавалі бабці запыніць Аліну з другога паверху, распыталі, пасьміхаліся — Аліна ў нас адзіны прадстаўнік такога-сякага бізнэсу. «Я вучуся, нічога не брыджуся. Куплю кінзу ў армян пучок за сем тысяч, а прадам за пятнаццаць! А што гэта, некрасіва? Я не краду, я прадпрынімацель! Ніхто цяпер не гаворыць: будзем лепей працаваць, ніхто не закасвае рукавы да чыстай работы, усюды толькі і чую: тое прадаць, тое перакупіць. Я акунулася ў гэтую бурліваю плынь і не патанаю!» — ганарліва скажа кожнаму. Сама з валідолам ходзіць, бы курэц з папяросінай, уся ў рабачыні, як з маліньніку.

«Сьвятыя» ў нас не пераводзяцца.

Абы толькі якое савецкае сьвята, усе ў доме ведаем: сусед, франтавік, прасуецца, чысьціцца з самай раницы. Падыдзе да акна, пасьцеліць газэту на стол і чысьціць на ёй абутак, абы не на бацінку было. Капелюшы рознага колеру. Уцячэ з дому не пасьнедаўшы, умыкне, як падлетак. «Ганчак» — завуць яго ў сям’і. Ягоная маладая вера, ягоныя сьцягі — ніхто яму не пярэчыў, не замінаў, не пасьміхаўся.

Мала каму ўдавалася перамэнчыцца, зьмірыцца з гэтым новым часам. Нехта з мужчын піў. Смак бяды, можа, ён каторы вастрэй яе адчуваў, і гэтая гарката толькі віном і перабівалася і нічым болей. Калі і ўдавалася трохі зарабіць, карысьці гэта вялікай ня мела. «Ня піў, калі грошай не было, то нават разам іншы раз хадзілі па вуліцы, — распавяла неяк пра мужа, як пра суседа, Міхаліна з другога паверху. — Цяперака вяртаемся часьцей паасобку, бо гэта так яму нязвычайна, каб разам з жонкай. Ані ў якім разе, каб побач! Шась убок, быццам у краму па хлеб, прынясе непатрэбную булку, чарствую, абы яму адлучыцца было — кумпанію ўсё шукае, каб дабавіць». Іншы раз позьнім вечарам сюды сыходзіліся «сябры», моцная гаворка, сварка, а то і бойка. Тады дом выдаваўся нічыйным, пустым, нават бяз прывідаў, бы звонку падпёрты калом, бо і сабаку ня зможаш прагуляць, не адважысься вывесці за дзьверы.

Хто з дому навёў участковага на Жанчыну ў юлёвым? Мы разгаварыліся з жонкай мастака. Дом патаемна ганарыўся, што побач жыўць такія людзі.

І Яна нам не перашкаджае, а жыве якраз жа за сьцяной. Я рада, што ў яе няма ні тэлевізара, ні халадзільніка, ні нават радыё. Адна лямпачка на ўсю кватэру.

Не, мы нічога да яе ня маем... Мяне іншае турбуе. Згадзіцеся, у доме склаўся такі кантынгент... Нашая дачка выходзіць замуж... Мы вырашылі, каб жаніх перад вясельлем прыехаў яе забіраць з дому маёй маці... Там прыстойней, там не лунае дух беднасьці ў пад'ездзе... І наастанку яна прыветна развіталася, знакамітая ўсьмешка на твары, мастак часта маляваў жонку, лёгка пайшла, прытрымліваючы ад ветру знакаміты капялюш.

Я ня мела на той час нічога ёй адказаць, ня мела што здумаць. І толькі раптам, як ад грукату ў сьцяну, пэўней, штуршка ў човен. Калі пачынаецца бура, а ты задрамала на дне, разамлеўшы, і не адчуваеш, што цябе зносіць некуды ўніз, па цячэньні, ужо і берагу не відаць. Хацелася гаварыць усных, крычаць. Тут, у гэтым доме, у ягоным улоньні яна нарадзіла трох дачок! Тут віюцца іхныя сны, мроі! Вы хочаце ўзяць чужы дом напракат, вы можаце здрадзіць сваім дарагім успамінам?! І няўжо вы не здагадаліся, што вы тут сярод нас ня проста сабе жывяце, а сымбалізуеце духоўныя каштоўнасьці? Гавару сама сабе ўголас, крычы, каго хочаш, крычы, якая сьцяна, каторая сьцяна цябе пачуе.

Перапыняе мяне нейкі стук аб вугал, энк чалавечы? Сабачы? Хапаю вялікі кухонны нож, бяту ўніз бараніць дом ад гвалту, ад вечных тутака зборак, разборак, баронячыся сама ад зьняслаўя. Ляпаю дзвьярыма пад'езду як наймацней, бы са мной сотня ваярак, а каля дому анікога. Вяртаюся, пераможна, павольна падымаюся па сходках, бы пад цяжарам дасьпехаў, са сьмехам разглядаючы вялікі нож, быццам мне хто яго толькі што ўклаў у руку. Адчуваю нязведаную дагэтуль магію месца. Толькі б, бронь божа, нікога не сустрэць у такім ваяўнічым аблачэньні.

Назаўтра дом затрымцеў, заляпалі дзверы, ліфт, і да пад'езду пад'ехала шэсьць матацыклаў, шэсьць маладых мужчын, як на конях. Я пазнала жаніха старэйшай дачкі мастака, зь ім дружкі. Няўжо перадумалі арандаваць чужы пад'езд?! Якраз субота. Усе засьпяшаліся на вуліцу.

Тут ужо была найменшая з трох сясьцёр. На ёй гарзэтка, пэўна, яшчэ бабуліна, белы трусік. Надзіва жывы ворс укладаўся на плечыках, спадаў, хаваў ручкі, цёплыя цені, цёплыя выгіны, бы пёрка да пёрка, на падабраных, складзеных крылах. Гэты анёл толькі што апусьціўся на зямлю, і на дробных кучарах яшчэ зіхацела вільгаць аблокаў. Погляд у таго анёла адсутна засяроджаны, ні на кога не зьвяртаючы ўвагі, упэўнены, што і яго ніхто ня бачыць, рассыпаў пялёсткі кветак на дарожку да пад'езду.

Нявесты яшчэ не было, але час ня доўжыўся. Стаяў Ян Сьвіцянка, пэўна, пасля ночы, ня спаўшы, вочы прыспушчаны, рукі склаў на грудзях, рыхтуючыся стаяць во гэтак, як укапаўшыся, пакуль ня ўбачыць тут нешта яму патрэбнае, асабістае. Аліна затрымалася, бегучы, пэўна, з кірмашу, нешта прамаўляла сама сабе аднымі вуснамі і яўна хвалявалася, бы пратаргаваўшыся. Двое суседзяў нападпітку з раніцы, як звычайна, палілі стоячы ўбаку, адзін аднаго ўшчуваючы, абы каторы загаворыць мацней. Побач Міхаліна з мужам, той спрабаваў далучыцца да мужчын, Міхаліна трымала за крысо, робячы выгляд, што шуткуе зь ім.

Дарожка, засыпаная пялёсткамі, вілася да парога, як у садзе.

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

Выйшла і Жанчына ў юлёвым, сукенка чорная ў белыя кветкі, фальбонкі на грудзях, сукенка маладой нябожчыцы з нашага пад'езду. Надарыўся, бачыш, выпадак прыбрацца. Азірнулася і саступіла ўбок, прытрымліваючы некаму дзверы.

Ішла нявеста ў белым. «Глядзі, глядзі, глядзі...» — ветрыкам разьнесла шэпт у натоўпе, бы ўбачылі выяву ў цёмным праёме пад'езду, як на схіле пячанага кар'еру пад Крычавам. Нявеста затрымалася на сходках, вітаючыся з усімі, голаў схіліла да пляча ў нейкай невытлумачальнай боскай згодзе з тым, што зь ёй тут адбываецца. Ахінула спакоем тых, хто тут з нас згубіўся, адчувае сябе ў чужым часе, ня могучы прыстасавацца да новых формаў жыцця. І тых, хто разумее, што новы час часцей працуе не на аднаўленьне, а на разбурэньне і жыве ў згодзе з сабой па заветах сьвятой беднасьці, па запеце радаваньня, каб скруха не пераадолела, не заслانیла сабой усё падчыстую, створанае Богам. Навошта мы гэтак мітусімся і марнасловім, зайздросцім і лянуемся жыць... Нехта з нас успомніў свае высокія памкненьні, нехта і самыя палкія пачуцьці.

Успомніць — гэта яшчэ раз перажыць, што мінулася.

І толькі калі нявеста ад'ехала, заспрачаліся: адны казалі, што яна села ў аўтамабіль, прыбраны вянкамі, другія — да жаніха на матацыкл. У адным не было рознагалосья: такой прыгожай нявесты яшчэ аніхто ў Менску ня бачыў.

Мне дык выдавалася, я нават упэўненая: нявеста ад'ехала на белым кані, па вуліцы, як па алеі, алеі дамоў.

Ад той пары наша старая хрушчоўка за некалькі хвілін зьмяніла сваю біяграфію: цяпер гэта ўжо быццам палац самай прыгожай у горадзе нявесты, палац з брамай неўміручасьці замест змрочнага пад'езду.

ВАСІЛЬ МАХНО

НІТКА

*ніткаю воўны прапаўзаеш
праз маленькае
вушка і голкі
да гэтага жыцця*

*і адразу
ўцякаеш
ад гэтага жыцця*

неадкуль і — мабыць — у нікуды

*так некалі ты выпаўз
з чэрава маці*

*мускулы яе жывата
выплюхнулі цябе
як вулькан магму
і ты адразу скурчыўся
ад холаду
і самоты*

а вушка кожны раз звужаецца

Васіль Махно (нар. 1964) — паэт, эсэіст, перакладчык. Выдаў шэсьць паэтычных зборнікаў, найважнейшыя зь якіх «Кніга пагорбів та годін» (1996), «Лют неві елегій та іншій віршій» (1998), «Плавнік рыбі» (2002), «38 віршів про Нью-Йорк і децо інше» (2004), кніжку перакладаў Зьбігнева Гэрбэрта «Струна світла» (1996). Жыве ў Нью-Ёрку.

ВАСІЛЬ МАХНО

— карацее —
— танчэе —
тая нітка

шукаеш ключ
каб замкнуць
за сабою дзьверы

за тым, ад чаго хочаш адгарадзіцца

і прышчымліваеш нітку
жыцьця
спачатку для таго
каб вырваць
малочны зуб

потым
каб завязаць вузельчыкі
на памяць

потым вузлякі немагчыма
падлічыць

пацёркі
ператвараюцца ў
грубыя вузлы стратаў
і тоненькая нітка воўны
становіцца канатам
і ўсё менш сілаў цягнуць яго
за сабою

зь ім ужо
ў вушка іголки
ніяк не прасунуцца
як ў забіты ўшчэнт
аўтобус

і застаецься на прыпынку
сам па сабе

апошні аўтобус
як заўжды спазьняецца

САБАКА

*гэты вецер што прыходзіць да мяне сінім
трохвокім сабакам*

*праносіць над галавой выпадковых чаек
што галосыць па кім невядома
сухі пясок прыліплы да мокрай поўсьці
пляжнае сьмецьце
у вокладках каляровых выданьняў*

*так быццам сабака
ён рانیць лапы аб косьці мёртвай рыбы
а замшэлы зялёны пясочны бераг
перашыты высахлымі сьцяблінамі
водарасьцяў
наогул тут ні пры чым*

*дабраўшыся да кінутай торбы з харчамі
рычыць і рве поліэтылен*

*але ў яго няма гаспадара
таму ніхто на яго не крычыць
і ня цягне за аброць ашыйніка*

*сабака сьвішча мне здалёк
трыма сінімі вокамі
як сябра запальнічкаю
чый агонь абпальвае яго пальцы
(бо ветрана)
але — як сапраўдны сябра — ён хоча-такі
прыпаліць маю цыгарэту*

*і ў гэты дзень — каля акіяну — ветрана
і я бачу адно сабачае вока сьлязіцца
і мяняе колер
а за яго правым вухам манатонна ўспыхвае
святло маяка*

*гэта мой сябра хоча прыпаліць маю цыгарэту
і падае знак*

АЎТАМАБІЛЬНАЯ ЭРОТЫКА

*гэта вандроўка краінаю твайго цела
напраўду не патрабуе ад мяне
ані вадзіцельскіх правоў
ані ведаў правілаў дарожнага руху
ані — зрэшты — прытрыманьня гэтых правіл*

*я даўно вывучыў
што з двух пагоркаў з блакітнымі пражылкамі
смочак
старажавых вежаў*

*можна ехаць гнуткаю лініяй жывата
аж да крыніцы пупка
а ніжэй — засушаны плод раздаўленай шаўкаўніцы
прыліп
чорнай тлустай кропкай радзімкі*

далей — шаўковы гай

і доўгая дарога

*якою трэба ехаць
туды і назад
туды і назад
туды і назад*

часам варта пераклучыць хуткасьці

*бо электрычны паток нашых рухаў
можжа спапяліць*

нашыя целы

*якія — і сапраўды — некалі стануць вугольлем
і чорнай нафтай*

* * *

Пятру Марозу

украінскі паэт

вымушаны пісаць рыфмаваныя вершы
пайшлі вы...

цягнуць на сабе чарапашы груз перакрыўленай гісторыі
хваробу з падазрэннем да алькагалізму

аднак

можжа а дванаціцатай ночы запаўзьці ў ракавіну майстэрні
сябра і піць зь ім да раніцы закусваючы пахам свежай алейнай
фарбы і пылу
падрамнікаў
забыўшыся патэлефанаваць жонцы, так, на ўсялякі выпадак...

зранку таўчыся каля крамы разам з варонамі што быццам чор-
ныя гузікі прышытыя да паліто сьнегу
і як дадаіст гуляць з каранямі словаў даходзячы да абсурду
— алькаголь прадаюць з адзінаціцатай —

ведаць што эстэтыка трохкутных кругоў і эліптычных квад-
ратаў замкнецца ў чорным квадраце
— а ў вачах напраўду чарнее —

чытаць спецыяльную літаратуру па алькагалізьме — і здзіўляю-
ца колькім з нашых не паішчасьціла

згадаць што і шаўчэнка таксама быў...
і паўгадзіны быць шчаслівым ад параўнаньня

ня згадваючы

бадлера — квецэра
вэрлена — рэмбо — парыскіх багемнікаў
эліэта — банкіра
паўнда — радыёкамэнтатара і псыха (па перакананьні амэры-
канскіх вайскоўцаў)

на рэках бабілёнскіх ужо нічога ня выседзіш
— бо ты ня квочка —

ВАСІЛЬ МАХНО

*на берегах сэны: 14 тысяч мастакоў намалююць на продаж
джаконду: голу ю ці з барадою — няважна*

калі яе пазнае да вінчы — ён ня ведаў пра copyright —

*на міжрэччы гудзону і іст-рывэр — паэтам у нью-ёрку — голубам
нябесным — знаееш з апошніх навінаў што 138 тысяч наркама-
наў тройчы на дзень займаюцца іглатэрапіяй — а гомасэксуалі-
сты і лесьбіянкi — браты і сёстры дабрачыннасцьці — любоўю
да бліжняга*

а габрэі чакаюць на мэсію

*што ж застаецца:
нявыплачаныя даўгі*

*выклік у суд
квіток да бялграду*

*— асадка — папера
засохлае чарніла — чорная кроў кампутара —*

*і гэтая наркатычная залежнасьць: запісваць словы
— калі марфалёгія падобна да морфію —*

ці не баісься перадозу?

— пытаюць —

*бо яны любяць мастацтва аднаразовых шпрыцаў
з засохлай людзкой крывёю*

WEEKEND АМЭРЫКАНСКАЙ РАДЗІНЫ

*штосуботу НН купляе тэлефонную картку
пераважна ў найбліжэйшым Deli Grocery
што належыць бангладэшцам
і эканоміць адзін даляр*

*па дарозе ён заходзіць
да крамы з алькаголем
і купляе
паўтаралітровую пляшку «Абсалюту»
і траціць дваццаць даляраў*

*штосуботу НН
апаражніўшы амаль літар*

*выконвае рытуал
бы шлюбны танец птушак у нізіне ракі
якую ён пераплыў на надзьмутым плястыкавым мяшку
з боку Мэксыкі — сем гадоў назад —
а потым некалькі месяцаў адседзеў у амэрыканскай
іміграцыйнай турме*

*ён набірае
— код краіны — код гораду — і номэр тэлефона —
ён знае гэтыя лічбы на памяць
яны ўрэзаліся як іржа*

*ён мог бы і не званіць
але гэта сьвятое*

*пакуль ён чакае злучэньня
яго амэрыканская жонка
— нелегалка і ярая хрысьціянка —
— і ня менш жаданая самка —
гатуе абед*

*нарэшце чуваць гудкі
зь іншага жыцьця*

ВАСІЛЬ МАХНО

законная жонка
— яна і выпхнула яго за акіян
а цяпер час ад часу сьпіць
з суседам
— жонка якога
таксама нелегаліць
у Італіі —

увесь час скардзіцца на
дрэнную тэлефонную
сувязь

перакінуўшыся
пра здароўе
дзяцей
грошы

нічога не жадаюць
адно аднаму
і нічога не вымагаюць
адно ад аднаго

у апошнія два гады ў іхніх
размовах няма нават намёку
на слоўную эратычную гульню
ну — якія-небудзь намёкі —
якія-небудзь слоўныя знакі
вядомыя — як звычайна — толькі
ім дваім

суха:
пра грошы
дзяцей
здароўе

скончыўшы
размову НН тупа глядзіць
на жоўтую сьцягну
любімы колер
домаўладальніка

*а яго амэрыканская жонка
ўжо набірае нумар тэлефона
каб дазваніцца
да свайго дому*

*як заўжды дае распараджэньні
мужу
распытвае
пра дзяцей і ўнукаў*

*і ціха
— каб ня чуў НН—
плачацца дачцэ ў сьціта
слухаўкі*

*а потым яны
доўга займаюцца сэксам*

*гiп-гoп
за вырванае зь мясам сэрца
за жаданьне жыць па-людзку
і за жыцьцё
калі збудзецца*

*гiп-гoп
за тое добраахвотнае турэмнае зьнявольненьне;
за той one-way ticket;
за тья заробленыя грошы;
за тья памерлыя пачуцьці;*

*за тое
нікому не патрэбнае
ахвярапрынашэньне*

гiп-гoп

гiп-гoп

гiп-гoп

Пераклала з украінскай Вальжына Морт

✠ ЛІТАРАТУРА

СЯРГІЙ ЖАДАН

Сьвята, якое заўсёды з табой

* * *

*Сьмерць матроса рачнога флёту
схаваная ў прыбярэжнай гліне,
покуль ён робіць сваю работу,
покуль мусоны стаяць у даліне.*

*Ціхія баржы, імклівыя шхуны,
што ў акіяны зносіць вадою,
кранаюць хрыбта басовыя струны,
гавораць: яна ня будзе з табой,*

*гэта жанчына, са срэбрам у горле,
з сэрцам са слановае косьці,
настойваецца на ўласным горы,
не дачакаўшы тваёй мілосьці,*

Сяргій Жадан (нар. 23 жніўня 1974) — паэт, празаік, эсэіст, перакладчык. Скончыў Харкаўскі пэдагагічны ўнівэрсытэт. Вялікі сябар Беларусі. Пазалетась у «ARCHE» быў апублікаваны яго раман «Дэпэши Мод» (10/2006).

*кінула ўсё, што таіла ў мэтах,
дажджы хавае глыбока ў целе.
Чуеш, на валасах яе медных
рыбалавецкія плачуць арцелі?*

*Таму пльві сабе паўз парогі,
паўз мігатню электрычных турбінаў,
як найдалей ад сваёй трывогі,
як найдалей ад гэтай краіны.*

*На залатыя агні малярыі,
на стомлены голас дзевы Марыі,
на сутоньне адэскіх туманаў,
цёплых ад мулу тлустых ліманаў.*

*На плаўнікі пурпуровыя скумбрыі,
на горкія хвалі марскога іспыту,
на верную сьмерць, на холад па скуры
ад чорнай крыві,
ад тэхнічнага сьпірту.*

*Тады папросіш хоць трохі ласкі,
каб адыходзіць ня так глыбока,
каб не забылі табе пакласьці
па срэбнай манэце
на кожнае вока.*

*А потым цемра ляжа на грудзі,
і зоркі табе перастануць сьніцца.
А потым і сэрца змушана будзе
спыніцца.*

* * *

*Палявья камандзіры,
чыя сэрцы
спавіты туманам,
толькі й чакаюць, калі туманы растануць.
Партызан да тых пор лічыцца партызанам,
покуль ёсць вораг,
у тыле якога
ён партызаніць.*

*Доўгае ваша валосьсе і ўсё, што для вас пашыта,
чорныя вашы бэрэты і рваныя вашы мундзіры, —
разьвяваюцца ветрам,
нібы залатое жыта,
у якім ляжаць
спалоханыя дзэртыры.*

*Але кожнае ночы зьяўляецца цень паўстанца,
і кружляе за вокнамі, як баявая хімэра,
і ляжаць на дне яго скуранага ранца
нідэрляндзкі тытунь
і кніжка Апалінэра.*

*— Ну, што, кампалка, — гартаеш свой малітоўнік?
Чакаеш, што прыйдзе пошта, як толькі будзе зацішша?
— Ды якая там пошта, — кажа ў адказ палкоўнік. —
Мне ўсё адно
ніхто ня піша.*

* * *

*Ведаеш, радасьць даецца з болем:
забіць на сумневы — і больш ня сумна.
Я стану некалі кітабоем,
падаўшыся на нарвэскае судна.*

*Усе карабельныя ведаць сакрэты,
каб ад работы жылы надзьмула
й чырвоныя мне гарэлі камэты
у вязкім мазуце нябеснага мулу.*

*Я буду плысьці морам бяз краю
у шэрым швэдры грубае вязкі,
буду гнаць кітовыя зграі
ад пляжаў Японіі да Аляскі.*

*І кіт, ня верачы, што дасталі,
на свабоду рване за статкам
і ўпадзе зь нябёсаў на хвалі
падбітым чорным аэрастатам.*

*І трыюмфальна скончу пагоню
п'янкай пад радасную гамонку,
а покуль мне спаць з вуглём у вагоне,
ў трамваі граць на губным гармоніку.*

*Дні мае яблыкамі салодкімі
на схіле коцяцца без інтарэсу
і пакрысе спываюць за лодкамі
цёплымі хвалямі на Адэсу.*

* * *

*Ён быў паштальёнам у Амстэрдаме,
слухаў аббу, сядзеў на траме,
па выходных — порна ў кіно.
Сябры яго, п'яніцы-радыкалы,
казалі яму: «Мы ўсё праўтыкалі,
па вушы ўляпаліся ў лайно.*

*У краіне стагнацыя і мудацтва,
лібэралізм, прадажнасць, лявацтва...
Нават дзівіўся, што жывы.
Эўразьвязам кіруюць уроды,
яны гавораць: «правы і свабоды»,
але купі-тка нармальнай травы.*

*Але яшчэ ёсць краіна на Ўсходзе,
дзе памятаюць аб нашым прыходзе,
дзе эўрапейцам вольным — Эдэм.
Давай туды, у жыцьцё зь нябыту,
арганізуем каналы збыту
і культурны мост навядзем!*

*Там радасьць сыходзіць на кожную хату.
Цэрквы маскоўскага патрыярхату
здымаюць сурокі і славяць джа.
Увесь тавар і любыя грузы
кантралююць там прафсаюзы,
і пра духоўнасьць п'яе душа!*

*Там п'юць абсэнт ад прастуды з маленства.
Там дэман — жаночае падабенства —
будзе кахаць да самай труны.
Шчасьце проста стаіць на ганку!
Давай, чувак, прывязі аўганку!» —
паўтаралі яму яны.*

Ён крочыў на гэтую дзіўную трасу.
Авіялініямі Данбасу,
дзе на сьняданак — толькі бухло,
прадчуваючы перамену,
вылецеў па-за межы Шэнгену,
кінуўшы ўсё, што ў яго было.

І вось ён ступіў на зямлю ў Данецку,
з усіх замежных мог толькі па-грэцку
(ён чуў, тут па-грэцку гавораць усе),
і трапіў у рукі дзівоснай пары —
кіроўца на фордзе й сябрук на кумары...
І зоры зазьзялі ва ўсёй красе.

Кіроўца сказаў: «Усё нармальна, зёма,
давай, пачувайся у нас, як дома,
мы ўсе — сябры твае, бачыш сам.
Трапіў у рай, дык ня будзь бакланам:
едзьма ў Стаханаў, там столькі плану,
што хопіць вам на ўвесь Амстэрдам!»

Быў далягляд у сутоньне закуты.
Стаяла зіма. Пачынаўся люты.
І месяц за імі гнаўся, як птах.
Трывожна сьвязаціліся тэрыконы,
на Украіну ішлі цыклёны,
і душы танулі ў глыбокіх сьнягах.

На сорак пятым км іх руху
машына трапіла ў завіруху,
і змрок агарнуў іх мулам густым.
Кіроўца прамовіў: «Ёхан, брацішка,
па ходу, выходзіць, усім нам крышка,
маліся сваім растаманскім сьвятым!»

Замерзла паліва й сьціхла мова.
Сьмерць надыходзіла з боку Азова,
дэман смутку ў сьнезе іх пас.
Дэздарант, каб сагрэцца, з рыльца
ён піў, і хацеў камусь дазваніцца,
і з тэлефона чуў у адказ:

*«На дадзены час абанэнт не даступны.
Жыцьцё — наогул працэс падступны:
так, нібы тонеш ля самых буйкоў.
Сьмерць твая — невялікая страта,
проста мяняецца апэратар —
і ўсё менш уваходных званкоў».*

* * *

*Я заўсёды з павагай ставіўся да прафэсійнага спорту,
верачы ў тайны сэнс гэтай нябеснай фізры,
у магію гетраў і маек, цяжкіх ад салёнага поту,
разьбітых фізіяномій, што паказваюць па тэлевізары.*

*Дзеці працоўных, якія жывуць на спальных раёнах,
зьбіраючыся на пустках за чорнымі цеплатрасамі,
кожны вечар гуляюць ад абароны,
вытоптваючы траву кітайскімі адыдасамі.*

*Кожны з тых мальцаў хацеў бы стаць нармальным баксэрам
і падпісаць кантракт на баі дзе-небудзь у Штатах.
Заваліш пару кубінцаў, зробісься мільянэрам —
і ганарары прасаджваеш, гуляючы на аўтаматах.*

*Зробісься чэмпіёнам, каб гэтыя ўсе прыдуркі
здымалі сабе на мабільы тваё ўзнагароджаньне.
Штомесяц адлічваеш грошы для дзіцячых прытулкаў,
ніколі не забываючы аб сацыяльным паходжаньні.*

*Перамагаеш дэпрэсію мэдычнымі прэпаратамі.
Сьпіш з пакаёўкамі, ладзіш мардабой з рэпартэрамі.
Пляжыш усё барахло, прынесенае спэкулянтамі,
і заліваецца ў ложку залатою мадэраю.*

*Бінтуеш заплясьці. Бяз морфію не засынае Рокі.
Нібы золата ў рэках, шукаеш снатворнае ў венах.
І, стаўшы пад грушу, б'еш яе, б'еш да запамарокі,
нібы гэта яна вінавата ў тваіх праблемах.*

ЕЎТУШЭНКА

*Вось так за ўсёй гэтай беганінай
столькі дурнотаў даводзіцца
рабіць, хто б падумаў.*

*Зранку тэлефануе знаёмы,
гаворыць: брат, выручай,
тэрмінова патрэбны матэрыял.
Ну, і замест таго, каб вяртаць
сабе чалавечы выгляд,
ты мусіш цяпер
ратаваць сяброў ад побытавых
праблемаў.*

*Што гэта? — спытаў ён. Матэрыял, —
кажу, — памяці Еўтушэнкі.
А што — ужо? — спытаў ён.
Так, — кажу, — я ўчора дзесьці
ў кавярні пачуў. Альбо на вакзале,
калі даганяліся. Ведаеш, там
ёсьць кругласутачная?
Ведаю, — адказаў ён. — Эх,
блядзь: а я толькі днямі яго выступ
слухаў на радыё. Пра інтэлігенцыю.
Альбо пра дэмакратыю. Мабыць, усё-ткі
пра дэмакратыю, — падумаўшы,
сказаў я. Так, — пагадзіўся ён, —
пра дэмакратыю.*

*Ведаеш, — сказаў ён, памаўчаўшы, —
я часам думаю, што напраўду дэмакратыя —
гэта вялікая купа гаўна, уся-ўся
дэмакратыя, пагадзіся.*

*Быў позьні вечар, мы ўжо стаялі
на вакзале, ля кругласутачнай,
і я ня ведаў, чым яму запырэчыць.*

*Наступнага ранку ён зноў
патэлефанаваў. Ну, вось што, —
сказаў ён стурбавана, — тут такая
бяда: ён, аказваецца, яшчэ жывы,
добра, што я зранку спраўдзіў, а то трапілі б
мы з тваім матэрыялам.
Ну, дзякуй Богу, — кажу, — хто б
мог падумаць. Што «дзякуй Богу»? —
раскрычаўся знаёмы, — што «дзякуй Богу»?!
У нас дзірка ў паласе, давялося
даваць дзьве крыжаванкі. А мы не газэта
крыжаванак, разумееш:
мы
не газэта
крыжаванак!!!*

*Добра, — кажу, калі ён ужо
супакоіўся, — то што: матэрыял
збраць?
Матэрыял? — задумаўся ён, —
не — матэрыял хай застаецца ў нас:
колькі яшчэ там яму засталося,
а матэрыял выйшаў
добры, кароткі,
а галоўнае —
чэсны.*

МІНЗДРАЎ

*З акна лякарні было відаць яблыні,
якія гэтым летам прагіналіся пад цяжкімі
дажджамі, так што трава забытвалася ў самых
нізкіх галінах.*

*Зранку двор быў пусты,
ведаеце, ёсьць улетку пару такіх дзён, яны
ня тое каб самыя доўгія, хутчэй — самыя размытыя.
Потым, вядома ж, гэта ўсё зьнікае,
потым увозуле пачынаецца восень.
Але ў тых дні, гадзіне а сёмай, у сьветлым
небе было відаць зоркі,
якія цямнелі і гасьлі.*

*Жанчыны былі падобныя да чачэнскіх снайпэрак —
як у чачэнскіх снайпэрак, у іх
былі сколатыя анэстэтыкамі вены
і нядобрыя позіркі.
А мужчыны былі падобныя да асьветнікаў Кірылы і
Мяфодзія — як асьветнікі Кірыла і
Мяфодзій, яны былі ў доўгіх халатах
і трымалі ў руках гісторыі хваробы,
падобныя да першых перакладзеных Эвангельляў.*

*Зранку, калі яны выходзілі ў сад і
палілі, зоркі паступова зьнікалі
і шамацела трава.*

*Бласлаўнае імя Гасподняе, — казаў
Кірыла. — Бласлаўненыя рукі Ягонья,
зь якіх мы атрымліваем хлеб наш штодзённы.
Сястра-сучара, — перакладаў Мяфодзій
кірыліцай. — Зноў зажыліла морфій.
Маляву трэба пісаць, а то бяз понту.
І снайпэркі схіляліся ім да ног,
амываючы ступы дажджавой вадой.*

СЯРГІЙ ЖАДАН

*Ёсьць невымоўная стойкасьць у мужчынах,
якія выходзяць у падворкі лякарняў,
усё жыцьцё працаваць на сваю краіну
і атрымаць нарэшце ад яе
халодны шэры халат:
з тваіх рук, бацькаўшчына, сьмерць хоць
і горкая, але жаданая,
як хлеб на вайне.*

*Часам выходзілі сёстры-плачкі
і прасілі наймацнейшых зь іх
вынесьці чарговы труп.
Тады мужчыны ішлі,
а жанчыны трымалі ў пальцах
іхныя цыгарэты,
якія цямнелі,
цямнелі
і паступова
гасьлі.*

ТАК ГАРТАВАЛАСЯ СТАЛЬ

*Першы сказаў: «Ты нават
не ўяўляеш,
якая са мною здарылася прыгода.
Гэта проста скандал».
«Напраўду?» — перапытаў яго другі.
«Так, — сказаў першы. — Зараз я табе раскажу.
Вяртаюся я ўчора ўвечары дамоў.
Трамваем.
І праяжджаю свой прыпынак.
І мушу ісьці дамоў пешкі.
Заходжу ў парк.
І паўсюль, ведаеш, гэтыя падазроныя суб'екты
з партвэйнам.
І раптам мне дарогу заступае жанчына.*

*Лёгкіх паводзінаў.
І прапануе пазабавіцца.
Добра, што я не разгубіўся, ня выказаў страху
і адразу кінуўся бегчы.
Перабег цераз парк, заскочыў у свой пад'езд,
прасьлізнуў у кватэру,
зачыніўся ў ваннай,
і доўга астуджаў пад халоднымі струменямі
распаленае чало!*

Вось такая вось прыгода», — скончыў першы.

*«Да, — адказаў другі. — Ты малайцом,
не разгубіўся. Я б на тваім месцы
пра гэта напісаў».
«Так і зраблю, — сказаў на гэта першы. — Так і зраблю».
«Правільна, — пахваліў яго другі. — Правільна».
«Ну, то бывай, дружа, — сказаў першы. — Дзякуй,
што падтрымаў», — сказаў ён і паклаў слухаўку.
«Ну, а як жа? — адказаў яму другі. — Мы,
пісьменьнікі, павінны падтрымліваць
адзін аднаго», — дадаў ён
і таксама паклаў слухаўку.*

*І першы напісаў пра квітнеючы сад
і асьляпляльнае сонца.
Мужныя, руплівыя людзі апрацоўвалі глебу,
саджаючы розныя культуры гародніны,
вырошчвалі сланечнікі й кукурузу,
палівалі цяжкія памідоры.*

*А другі напісаў пра мора й бясконцае неба.
І пра смелых птушак, якія луналі над даляглядам.*

*І ў тэксьце першага румяніліся памідоры.
А ў тэксьце другога птушкі клекаталі ў вышынях.*

*І памідоры ў першага ўсё наліваліся жыцьцядайным сокам.
А птушкі ў другога ўсё клекаталі і клекаталі.*

*І, залятаючы на памідорныя градкі,
сралі,
сралі,
сралі
на гэтыя чортавыя памідоры.*

СЬВЯТА, ЯКОЕ ЗАЎСЁДЫ З ТАБОЙ

*Мы пасьпелі ўжо забыць пра яго,
і тут раптам ён памёр.
Родныя вырашылі паведаміць калегам.
І паведамлілі нам.
А мы, ну што мы, як мы звычайна
паводзімся на хаўтурах?*

*Нехта з нас здзівіўся, што ён памёр.
Нехта здзівіўся, што ён памёр толькі цяпер.
У дзяцінстве мы чыталі яго кніжкі,
можна, таму і вырасьлі такімі злымі.*

*На хаўтурах усе гаварылі пра літаратуру
і чыталі свае вершы.
Нехта пабег па шампанскае для жанчын.
Нехта намагаўся падкаціць да ўдавы
і пытаўся, ці ёсць у яе хлопец.
Нехта пабіў маладога паэта,
які пісаў патрыятычныя санэты.*

*Той ляжаў на падлозе,
абліты шампанскім і сьлязамі ўдавы,
а над ім люта нависалі калегі на цэху
і патрабавалі, каб ён уставаў і працягваў
бойку, бо ляжачых яны
ня б'юць.*

*І побач зь ім ляжалі патаптанья
аркушы з санэтамі
і згубленая найстарэйшым з паэтаў
устаўная сківіца, якую ён згубіў,
папрабуючы, каб малады ўстаў
і працягваў бойку.*

*І перш чым удава пасьпела выклікаць
нарад, яны пабілі посуд і друкарскую
машынку нябожчыка,
чытаючы вершы
і гаворачы пра літаратуру.*

*Паэзія — апошні пляцдарм няскораных,
годны супраціў усеагульнай паняверцы.
Паэты трымаюцца разам, нібы матросы крэйсэра.
І калі крэйсэр безнадзейна ідзе на дно,
паэты падстаўляюць твары ветру і сьпяваюць
гімн братэрству і вернасьці,
высокімі чыстымі галасамі.
Толькі нехта адзін, ад самай першай ноты,
увесь час шамаціць сваёй
устаўной сківіцай.*

Пераклаў з украінскай Андрэй Хадановіч

МАРЫЯ МАРТЫСЕВІЧ

Дзве душы беларускай літаратуры

«**У** адной невялікай паводле еўрапейскіх сумаў канстытуцыйнай манархіі насельніцтва складалася з аднаго караля, аднаго прэм'ера, аднаго шэфа службы бяспекі, аднаго міністра паліцыі, аднаго пракурора... У гэтай краіне быў адзін крымінальнік, адзін палітвязень і адзін палітуцякач. Адзін генерал камандаваў адным палкоўнікам, адным маёрам і адным капітанам. На ўліку ў адзіным прафсаюзе стаялі адзін будаўнік і адзін падрыўнік, адзін прафесар і адзін студэнт, адзін акадэмік і адзін цалкам непісьменны грамадзянін. Такое становішча існавала абсалютна ва ўсіх сферах. У краіне меліся ў наяўнасці адзін алкаголік і адзін наркаман, адзін сутэнёр і адна прафесійная выляжанка, адзін хворы на СНІД і адзін хворы на пранцы. (...) Гэткі самы баланс захоўваўся і сярод прадстаўнікоў творчых прафесіяў: краіну цалкам задавальнялі адзін кампазітар, адзін архітэктар, адзін мастак, адзін актор, адзін журналіст і адзін пісьменнік».

Гэтым іншаказальным апісаннем пачынаецца саркастычная аповесць-казка Уладзіміра Арлова «Ордэн белай мышы». З лёгкай рукі Арлова Беларусь часта фігуруе ў дыскусіях беларускіх інтэлектуальных колаў як «краіна, у якой усяго па адным». Метафару разумеюць даволі шырока: так можна сказаць пра немагчымасць больш, чым аднаго меркавання у афіцыйных СМІ, адсутнасць у кіраванні дзяржавай апазіцыйных палітычных партый, вельмі маленькую, як на 10 мільёнаў грамадзянаў Беларусі, колькасць літаратараў, што пішуць па-беларуску, нястачу саміх інтэлектуалаў, бо тыя, хто з цягам часу мог іх выхаваць,

Марыя Мартысевіч — паэтка, эсэістка. Нядаўна ў выдавецтве «Логвінаў» выйшла кніга яе паэзіі «Цмокі лятуць на нераст».

Зьмешчанае ніжэй эсэ было напісана для кіеўскага мясячніка «Крытыка» і перадрукоўваецца з ласкавай згоды гэтага выдання.

былі вынішчаныя спачатку пасля паўстання 1863 году, а пасля (і амаль на 100%) у сталінскія часы. Магчыма — і пра інтэнсіўную эміграцыю студэнтаў і спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй у заходнія краіны. Але, слухаючы гэтыя дыскусіі, я заўсёды дадаю ў думках: ёсць усё-ткі на гэтым адзінокім целе, што распласталася роўна на згіне маёй падарожнай мапы Еўропы, парны орган: у Беларусі дзве душы. Што яшчэ больш ускладняе сітуацыю, хоць, мне здаецца, многае тлумачыць.

Метафара «дзве душы» — таксама запазычанне з беларускай літаратуры. Гэта назва выдадзенай у 1919 годзе ў Вільні аповесці Максіма Гарэцкага, класіка беларускай прозы і эсэістыкі XX стагоддзя (1893 — 1938; нарадзіўся на ўсходзе Беларусі, расстраляны ў Вязьме). Дзеянне аповесці пачынаецца ў знакавым 1918 годзе. Яе герой — прапаршчык царскай арміі Ігнат Абдзіраловіч, які нечакана дазнаецца, што нарадзіўся селянінам, але ў дзяцінстве маці памяняла яго месцамі з панскім сынам, каб забяспечыць роднай крывіначцы будучыню. Гэтае серыяльнае здарэнне павялічвае ўнутраную раздвоенасць Ігната. Герой не ведае, хто ён: «пан» ці «хам», беларус ці рускі, «чырвоны» ці «белы». Яго пошук адказаў на гэтае пытаньне і складае змест аповесці. Мой школьны падручнік беларускай літаратуры сцвярджаў, што ў выніку Абдзіраловіч стаў на бок добра — то бок, бальшавікоў і Савецкай Беларусі. І сапраўды — вельмі папулярная сярод беларускіх інтэлігентаў 1920-х гадоў пазіцыя. Але сам Гарэцкі не дае пэўнага адказу, напрыканцы аповесці «Дзве душы» галоўны герой сузірае, як катафалк вязе на могілкі камуніста.

У 1921 годзе ў Вільні пад псеўданімам Ігнат Абдзіраловіч выйшла эсэ «Адвечным шляхам». Яго аўтар, малады эканаміст Ігнат Канчэўскі, абсалютызуе ідэю беларускай раздвоенасці. Ён кажа пра адвечнае знаходжанне Беларусі і беларусаў паміж Усходам і Захадам — і асэнсаванне гэтага «паміж» бачыць падмуркам новай беларускай ідэнтычнасці. Канешне ж, пытанне «Усход-Заход» істотнае і для многіх культураў Цэнтральнай Еўропы, і для Расіі, якая геаграфічна разломваецца на Еўропу і Азію па лініі Уральскіх гор. Але пры гэтым Цэнтральная Еўропа пачуваецца Захадам, які незаслужана прыпісалі да Усходу, а Расія паводзіцца як асілак, што, круцячыся ўва сне, перацягвае на сябе коўдру Захаду. Беларусь жа па суме рэфлексій празаходніх і праўсходніх інтэлектуалаў не пачуваецца ні на чым баку. Гэтая памежнасць, працёртасць мапы на згіне адчуваецца ў Беларусі амаль фізічна. І тое, што можна акрэсліць як «сучаснае беларускае пісьменства» — гэта вынік такога адчування сябе «паміж». «Паміж» — так называецца філасофска-літаратурны часопіс студэнтаў Беларускага Калегіюму — незалежнай, нападпольнай навучальнай установы, своеасаблівага адкрытага універсітэту. Англійскі варыянт назвы — «In Between» — здаецца мне яшчэ больш красамоўным. Калі ты *between, you are in*.

ДВА Ё АДНЫМ

Відаць, найяскравейшы прыклад таго, што могуць зрабіць з адной краінай, адным народам, адной культурай адрозныя дзяжаўныя ідэалёгіі — гэта лёс Паўднёвай і Паўночнай Карэі. Беларусь сёння — гэта дзве Карэі ў адным флаконе. Цягам апошніх год мы назіраем у Беларусі два незалежныя адзін ад аднаго працэсы: імклівы рост колькасці легкавых машын на вуліцах гарадоў і працяг рэпрэсій у дачыненні пісьменства ў шырокім сэнсе гэтага слова: абмежаванне распаўсюду незяржаўных газет, літаратурных часопісаў і пазбаўленне іх рэгістрацыі; частыя адмовы прадстаўляць памяшканні «непажаданым» літаратурам для сустрэчы з публікай, дыскрэдытуючыя артыкулы ў дазволеным друку і «чорныя спісы» на сталах у рэдактараў дзяржаўных СМІ. І ў той жа час у незалежных літаратараў выходзяць кнігі — вельмі павольна, бо выдавецтва, гатовае іх выдаваць, — адно. І ў адным салідным часопісе на іх нават з’яўляюцца рэцэнзіі. Праўда, па адной, бо крытык таксама адзін. Дакладней, адна — гэта жанчына.

Не, выдавецтваў, зразумела, крыху больш, чым адно, і апроч «ARCHE» літаратурна-крытычна-публіцыстычны кангламерат утвараюць «Дзеяслоў» Барыса Пятровіча, «pARTyzan» Артура Клінава і некаторыя іншыя, і крытыку ў гэтых часопісах піша не толькі Ганна Кісліцына. Аднак некаторая затарможанасць развіцця літаратурнага *infant terrible* ўсё-ж адчуваецца. З усяго відаць, незалежная беларуская культура — маці-адзіночка.

ДВОЙЧЫ ДВА

Чаго ў беларускай літаратуры два? Па-першае, у ёй дзве сістэмы правапісу. Палова літаратараў карыстаецца афіцыйным, яшчэ савецкім правапісам 1933 году, «наркамаўкай», якой вучаць у школе, на якой вядзецца дакументацыя, выдаецца дзяржаўны друк. Другая прытрымліваецца класічнай граматыкі Браніслава Тарашкевіча — «тарашкевіцы». Такая сітуацыя спараджае шмат блытаніны, спрэчак, гібрыдных індывідуальных «правапісаў» і ў выніку моўных памылак — і гэта толькі кірыліца (ёсць яшчэ нешматлікія прыхільнікі лацінкі).

Па-другое, у беларускай літаратуры дзве мовы. Шмат дыскусій апошняга часу датычаць статусу рускамоўнай літаратуры, што паўстае ў Беларусі. Напрыклад, да якой літаратуры належыць паэт Венямін Блажэнны (Айзенштадт) (1921 — 1999), яўрэй па нацыянальнасці, які ўсё жыццё пражыў у Беларусі і якога ў Расіі называюць «першым расійскім бітнікам»? Асабістыя адчуванні саміх рускамоўных аўтараў непрадказальныя: твой суразмоўца можа апынуцца і «беларусам, які, на жаль, не валодае беларускай мовай» і «рускім пісьменнікам, якога лёс занёс у Беларусь». Прафэсійны скандаліст беларускай літаратуры пісьменнік Адам Глобус год таму агучыў правакацыйнае меркаванне:

Беларуская літаратура — гэта тая літаратура, якая ствараецца на беларускай мове. Хай чалавек жыве ў Амерыцы, мае амерыканскае грамадзянства, але калі ён піша па-беларуску, ён — беларускі літаратар.

На Глобуса абурыліся не толькі прыхільнікі канцэпцыі беларускасці Адама Міцкевіча, але і папулярныя ў Расіі камерцыйныя аўтары, што жывуць у Беларусі. Хоць сучасныя рускамоўныя літаратары пачуваюцца самабытна і не любяць, калі ў Расіі іх называюць «дыяспарай», яны арыентуюцца на рускі культурны кантэкст і расійскі кніжны рынак. Некаторыя з іх з часам пераходзяць на беларускую мову, як гэта зрабілі, напрыклад, паэты Джэці (Вера Бурлак) і Дзмітры Дзмітрыеў. А некаторыя, як, напрыклад Пістончык (Сяргей Прылуцкі), пішуць апавяданні гутарковай мовай вёсак і прыгарадаў — руска-беларускай мяшанкаю «трасянкай».

Па-трэцяе, у беларускай літаратуры дзве літаратуры. Інстытуцыйна гэта выглядае так. Да 2004 году ў Беларусі існаваў адзін Саюз беларускіх пісьменнікаў, створаны яшчэ ў савецкія часы. У 1990-я гады рада гэтага аб'яднання зарыентавалася ў часе і яшчэ больш за 10 год была афіцыйным прадстаўнічым органам беларускай літаратуры. Але рэжыму не падабаліся дэмакратычна-неарамантычныя настроі кіраўніцтва Саюзу і аўтарытэтных пісьменнікаў, што яго прадстаўлялі — Васіля Быкава, Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча, Уладзіміра Някляева, Уладзіміра Арлова, Алеся Разанава і іншых. Улады перасталі фінансаваць інстытуцыю і ўрэшце пазбавілі памяшкання. А ў 2004 годзе быў створаны другі саюз пісьменнікаў, у статуце якога прапісаная такая важная для высокага мастацтва акалічнасць, як лаяльнасць беларускай дзяржаве, дзяржаўнаму гімну, гербу і сцягу (сцягоў і гербаў у нас таксама па два) і іншым атрыбутам такога кшталту. Яго старшыня — вельмі каларытная асоба: генерал-лейтэнант Мікалай Чаргінец. Апроч гэтай пасады ён яшчэ кіраваў камісіямі па нацыянальнай бяспецы і знешняй палітыцы Палаты Прадстаўнікоў.

ТРЭЦІ ЛІШНІ

Але вось у нашым аповедзе з'яўляецца трэці лішні: літаратура, рызыкаем назваць яе «прагрэсіўнай», стваральнікі якой упершыню пасля 1930-х гадоў кладуць у аснову творчасці эстэтычныя, а не ідэалагічныя крытэры. Суполка Бум-Бам-Літ ладзіць, пачынаючы з сярэдзіны 1990-х, эфектныя паэтычныя перформансы, суполка «Schmerzwerk» з пачатку 2000-х ударна апраўдвае сваю назву — «фабрыка болю» — і ўсе кідаюцца ў эксперыменты, якія прадстаўнікі традыцыйнай літаратуры называюць то «фармалізмам», то «фармалінам».

У літпрацэсе Беларусі пануе нешта значна больш небяспечнае, чым палітычная цензура — цензура эстэтычная. Незалежна ад таго, прытрымліваюцца літаратурныя функцыянеры «ідэалогіі Нацыянальнага Адраджэння» (ідэал — Вялікае княства Літоўскае) ці «дзяржаўнай ідэалогіі» (ідэал — СССР), яны з адволькавым недаверам прымаюць літаратуру, насычаную слэнгам, моўнымі ня-

правільнасцямі, паэзію, зарыфмаваную крыху менш, чым, напрыклад, паэма «Новая зямля» Якуба Коласа. Іх аб'ядноўвае канцэпцыя «чысціні», «цнатлівасці» беларускай літаратуры, непрыняцце (пост)мадэрністычнай паэтыкі, для маўлення пра якую існуе агульны тэрмін «авангард» — эўфемізм слова «постмадэрнізм», якога ў акадэмічным беларускім літаратуразнаўстве стараюцца не ўжываць на пісьме і не прамаўляць супраць ночы: а раптам прысніцца. Цнатлівы, старанна ачышчаны па ўсёй даўжыні ад «авангарду» канон беларускай літаратуры вывучаюць сёння ў беларускіх школах. І, відаць, не толькі там.

Нядаўна мне давлялося пачуць у Кракаве лекцыю прафесара польскага ўніверсітэту, агляд на тэму «Беларуская паэзія — скарб еўрапейскай літаратуры». Савецкае літаратуразнаўства пачынала гісторыю беларускай літаратуры з 1917 году. Прафесар, наадварот, скончыў яе Кастрычніцкай рэвалюцыяй. Азначыўшы свой літаратуразнаўчы метадак як «эмацыйны», прафесар абвясціў, што зараз прагучыць «нацыянальны гімн беларусаў» аўтарства выбітнага паэта Янкі Купалы. — *А хто там ідзе, а хто там ідзе, у агромністай такой грамадзе?* — прачытаў прафесар з манітору лэптопу і запытальна абвёў вачыма прысутных. Потым зрабіў паўзу і з усёй распаччу, на якую быў здольны, адказаў: — *Беларусы. А што яны нясуць (паўза) на худых плячах, (трагічная паўза), на руках ў крыві, на нагах у лапцях?* (апакаліптычная паўза, далей з горыгччу) *Сваю крыўду (etc).*

Віцэ-прэзідэнт Польскага ПЭН-клубу Адам Паморскі быў заўважыў, што беларускі дыскурс сатканы з несупадзенняў. Прафесар беларускай літаратуры, які чытае з манітору лэптопу верш «А хто там ідзе?..» — прыўкрасны прыклад такога несупадзення.

Пасля прагляду фільму Мацея Дэмбінскага «Лексја języка białoruskiego» адна польская перакладчыца запыталася ў мяне: чаму нашы дэманстрацыі ў імя свабоды і дэмакратыі выглядаюць як класічныя заходнееўрапейскія маршы правых сілаў? Прыходзілася тлумачыць, што гэта не фашызм, а запознены рамантызм. І што найноўшае пакаленне беларускіх літаратараў стараецца не мяшаць творчасць з грамадзянскай пазіцыяй, а эстэтыку як чырвона-зялёных, так і бел-чырвона-белых сцягоў лічыць кічам. Але вось такі літаратар выходзіць з універсітэту / офісу / рэдакцыі і не можа ўвайсці ў метро, бо дэманстрацыя апазіцыі сутыкнулася на праспекце з атрадам міліцыі з аднаго боку і заторам з новых аўтамабіляў з іншага. Што яму застаецца рабіць? Пісаць вершы пра ўсё гэта. І час ад часу публікаваць пад псеўданімам у інтэрнэце прозу пра трансгенных ласеў-партызанаў. Сучасная беларуская літаратура максімальна абстрагаваная ад навакольнай беларускай рэчаіснасці, але адначасова максімальна прасякнутая ёй — дзве душы ў адной грудзіне.

Паслоўе

ВІТАЛЬ ПАНАМАРОЎ

Адна душа, у адным ДOME

У сваім добра скампанаваным эсе «Дзве душы беларускай літаратуры» Марыя Мартысевіч настойвае: у Беларусі ўсяго па адным або па два. Здаецца, гэта сапраўды так, нездарма ж найвядомейшы з сучасных беларускіх паэтаў Андрэй Хадановіч мінулай восенню заклікаў сваіх калег *«разьбіцца на пары і напісаць на пары вершаў, так ці іначай зьвязаных між сабою»*, і для прыкладу напісаў у пары з Марыяй Мартысевіч па вершы з супольнай назвай «Парны тэніс». Аднак насамрэч беларусы не настолькі безнадзейна двудушныя, як гэта можа падацца неабазнанаму ўкраінскаму чытачу эсе спадарыні Марыі.

Беларусь цяпер нагадвае міжваенную Польшчу, у якой украінцы Галіччыны і Валыні стварылі паралельнае грамадства з сваімі партыямі, кааператывамі, банкамі, бальніцамі, школамі, гімназіямі, часопісамі, выдавецтвамі, бібліятэкамі, храмамі і нават падпольным універсітэтам у Львове. Цяперашнія беларусы таксама стварылі амаль усю такую самую недзяржаўную культурную інфраструктуру (апрача банкаў), хіба што універсітэт і ліцэй ужо апынуліся за мяжой — у Вільні.

А вось у культурным плане цяперашняя Беларусь падобная да савецкай Украіны пачатку 20-х гадоў мінулага стагоддзя, калі камуністычны кіраўнік Дзмітрый Лебедзь абвясціў барацьбу дзвюх культур — рэвалюцыйнай, прагрэсіўнай, пралетарскай, гарадской расійскай ды контррэвалюцыйнай, адсталай, сялянскай, сельскай украінскай. У Беларусі таксама яшчэ 3 гады таму інтэлектуалы абгаворвалі ідэю заключэння своеасаблівай «Жэнеўскай канвенцыі» пра размежаванне кампетэнцыі расійскай і беларускай моў, а сёй-той нават прапанаваў дамовіцца пра «мінімальныя правілы мардабою» між «развітай» расійскамоўнай бальшынёй і «адсталай» беларускамоўнай меншасцю.

Тады ж у Беларусі адраділася ідэя адвечнасці яе статусу «паміж» — перабывання на мяжы-памежжы-франціры-лімітрофе паміж Усходам і Захадам, Расіяй і Еўропай, пра што таксама піша Марыя Мартысевіч. Гэта нагадвала падобную інтэлектуальную моду ва Украіне гадоў 10 таму і сведчыла пра тое, што боль-

Віталь Панамароў — філэзаф, эсэіст, вялікі сябар Беларусі. Жыве й працуе ў Кіеве.

шасць інтэлектуалаў Беларусі ужо перабывае ў дарозе «паміж» старым і новым Дамамі быцця. Зыходзячы з украінскага досведу, можна чакаць, што адразу пасля «улазін» у новы Дом прывабліваецца статусу «паміж» для беларускіх эліт знізіцца і цывілізацыйны падзел перасунецца за ўсходнія ваколiцы Беларусі — туды, дзе ён гістарычна пазначаны мяжою пашырэння Магдэбургскага права і дзяржаўнай мяжой Рэчы Паспалітай Двух Народаў напярэдадні Хмяльніччыны.

Але апошнім часам крытычная маса крытычных расійскамоўных інтэлектуалаў выходзіць на шлях, які, паводле палітолага Віталя Сіліцкага, вядзе «да Беларусі праз Еўропу». У кожнага з іх былі свае асабістыя матывы гэтага экзістэнцыйнага выбару. Хтосьці стаміўся чакаць «святла дэмакратыі з Усходу» і звярнуўся да «закона з Захаду». Нехта пераканаўся, што ўдзел інтэлектуала ў кансервацыі залежнасці Беларусі ад былой метраполіі радніць яго з палітыкам, гатовым «на каленях паўзці ў Маскву». Камусьці проста абрыдла адчуванне анталагічнай бяздомнасці і культурнай пустаты пад нагамі. Таксама пэўныя расійскамоўныя інтэлектуалы, якія прывыклі, па словах Віталя Сіліцкага, трапляць у Еўропу праз Шарамецьева-2, паступова ўсвядомілі, што цяпер у Еўропе нормай з'яўляецца нацыянальная супольнасць з адной душой. Дзеля гэтага сёйтой з іх вяртаецца дадому ўжо праз Мінскі аэрапорт, і з гэтага моманту ад іх не чуваць ніякіх размоў пра статус «паміж» адносна краіны, гістарычна і ментальна цалкам прыналежнай да заходняй цывілізацыі.

З Кіева, які ад нядаўняга часу стаў беларускай культурнай сталіцай нароўні з Мінскам, Варшавай і Вільняй, беларуская палітычная нацыя выглядае гіганцкім ліліпутам (велетенскім малюком) над паверхняй Саларыса, якога яго творцы-інтэлектуалы навучаюць валодаць цэлам, тварам і мовай. Гэты сімпатычны ліліпут мае толькі адну душу і жыве ў адным-адзіным, вельмі «ўтульным» ДOME быцця. Бо, паводле старадаўняга французскага выслоўя, «хто жыве на два дамы, губіць душу».

СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ

Партрэт бацькі

Кожны год улетку я вязу свайго бацьку ў лес. Гэта — ягоная і мая воля, якая, бадай, ні ў чым іншым у нас не супадае. Яму пад восемдзсят, і ён застаецца перакананым камуністам. Мне — за сорок, і я маўчу пра ягоныя ідэалы, каб не ўчыняць сваркі. У свае сорок, у адрозьненне ад мяне, ён ужо быў лысы, ростам мы таксама розныя — я на галаву вышэйшы. І толькі рысы твару беспамылкова выдаюць ува мне ягонага сына.

За трыста вёрст ад Менску мы пераяжджаем Прыпяць, у Мазыры паварочваем на Мялешкавічы, а за імі збочваем на лясную грунтоўку. Гэта — цэнтральнае беларускае Палесьсе. Добра, калі дажджы не размылі, а лесавозы не разьбілі каляіны. Пасьля гадзіны пошукаў у пушчы мы ўрэшце знаходзім тое, што трэба, — месца, дзе ягоныя гады перастаюць штосьці значыць.

Раптам бацька пачынае лётаць і сьмяяцца як малое дзіця. Яшчэ хвіліна, і нішто ў ім не нагадвае таго савецкага начальніка на пэнсіі, якім ён яшчэ сёння быў у Менску. Тут, на зарослай кустоўем і дрэвамі паляне, дзе ледзьве ўгадваюцца сьляды колішняга паселішча, закапаны ягоны пуп. І мне цяжка прыгадаць каго-небудзь яшчэ, хто з такой фанатычнай упартасьцю цягнуўся б да месца свайго прыходу на сьвет і з кім у такім месцы адбывалася б такое пераўтварэньне. Вось чаму кожны год улетку я вязу свайго бацьку ў лес. Налётаўшыся і насмяяўшыся, ён прысядае на паваленай хвоі, і погляд ягоны абяртаецца ў самога сябе. Маг-

Сяргей Дубавец — журналіст, публіцыст, адзін зь лідэраў і культурных асобаў беларускай незалежнай культуры. Яго апошняе эсэ выйшла ў «ARCHE» пад назвай «Праект Беларусь» (1/2005). Гэты тэкст напісаны спецыяльна для зборніка «Sarmatische Landschaften Nachrichten aus Litauen, Belarus, der Ukraine, Polen und Deutschland» (S. Fischer Verlag, 2006) і друкуецца з ласкавай згоды яго ўкладальніка Марціна Полака.

чыма, ён мэдытуе, узіраецца кудысьці ў таямніцу свайго паходжаньня. Мне так здаецца, бо зазірае ён надта глыбака. Тым часам з уласнага радавodu бацька ведае толькі тых, каго знаў сам. Ягоная нарагыўная гісторыя абмежаваная ўласным досьведам, як зрэшты і ягоная сьведамасьць, і ягоная ідэалёгія. У гэтым сэнсе ён — тыповы прадстаўнік свайго пакаленьня, а можа быць, і ўсіх цяперашніх беларусаў наагул. Мы ўсе жывем сёньняшнім днём, і нашы ўяўленьні пра гісторыю не выходзяць за рамкі нашых біяграфіяў. Таму ўсё, што тычыцца нашага далейшага паходжаньня, даецца нам адно праз звароты да ўласнай крыві.

Бацькава слоўная інфармацыя паўтараецца штогод тая самая. Урочышча, на якім мы цяпер бярем па чарцы, згадваючы ўсіх амаль мітычных, як для мяне, продкаў, узьнікла ў выніку хутарызацыі, а зьнікла ў выніку калектывізацыі. Гэта значыць, існавала яно ня больш за дваццаць гадоў. Тутсама ў вайну яны хаваліся ад немцаў. Адсюль у 1943-м бацьку падабрала на фронт Чырвоная Армія...

Я назіраю за ім, як ён, колішні шэф ідэалёгічнага аддзелу МУС БССР, савецкі да мозгу косткі чалавек, балянсуе між вобразами Дыягена і трохгадовага дзіцяці, і разумею, што там, у Менску, мы заўсёды спрачаліся зь ім менавіта за гэта — за паходжаньне. Там я агучваў гісторыю роду і атрымліваў за гэта страшнае таўро нацыяналіста. Тут мы не спрачаемся, бо тут, мне здаецца, ён адчувае тое самае, што я думаю.

Ягонае раптоўнае супакаеньне на паваленым дрэве — такі рэдкі стан — у часе паміж нашымі паездкамі я пазнаю ня ў ім, бо ў Менску ён зусім іншы — халодны, неразгаворлівы, жорсткі, — а ў абліччы мялешкаўскага земляка джазіста Фінберга, у героях эсэ Кановіча пра зьніклы Ерусалім, у прозе Шульца і нават у бабруйчанкі Натальлі Чарняк, вядомай як Сарот. Чаму толькі жыды? Мне трэба паставіць гэтае пытаньне, каб успомніць яшчэ чарэйскага фантазэра Оскара Мілаша, а таксама Яна Баршчэўскага, Яна Чачота... Можа быць, гэта іхныя відзежы прыходзяць да яго ў часе мэдытацыі — з уласнай крыві. І ён прымае іх, бо ня ведае іхных імёнаў, а таму проста ня мае чаго запырэчыць з гледзішча сваіх перакананьняў.

Нашы адносіны заўсёды былі вайной — то гарчай, то халоднай, а цяперака сталі асьцярожнай дыпляматыяй. Ён заўсёды ставіўся да мяне крытычна і ў маіх сутыкненьнях з вучыцелькамі, міліцыянтамі, уладай уставаў на іхны бок. Так было, калі я падлеткам разбурыў сьвяточную ілюмінацыю да чарговага камуністычнага сьвята і цэлы хор савецкіх пэдагогаў пагражаў мне ледзьве не турмою. Бацька нават адмаўляўся ад мяне, пасья спахопліваўся і быццам забываў пра адмаўленьне. Што яго стрымлівала? Тое, што я, які б ні быў жахлівы нацыяналіст і страшны антысаветчык, нясу ягонае прозьвішча далей. Больш яго, па вялікім рахунку, нічога й не цікавіла, не было важным. Толькі прозьвішча, фамілія, знак роду. Я думаю: адкуль у сялянскага сына зь ягонай камбедаўскай ідэалёгіяй гэтакі арыстакрацкі выверт?

Пазьней я зразумеў, што гэта — ня што іншае, як момант шчырасьці, які ўласцівы беларусам увогуле і які старанна хаваецца ад будзённасьці менавіта там — у крыві. Беларус у душы сваёй ніколі й не пачуваўся камбедаўцам, хоць і мусіў

такога ўдаваць. Згадваю, як пахваліў аднаго вясковага мужычка за дагледжаны грушавы сад: «Ну, ты сапраўдны арыстакрат, адразу відаць — беларус!» І трэба было бачыць, што пахвала патрапіла ў самае сэрца.

Гэтак і бацька — яго, вядома, так проста не раскусіш, — але ў душы ніколі не пагодзіцца з тым, што ў яго, скажам, не высакародная кроў. На словах ён адмахваецца — ды перастань, усе мы зь сялян, і без рэвалюцыі і без Расеі дагэтуль жылі б у зямлянках!.. Ён ня хоча ведаць, што там зь імі было — да рэвалюцыі і да Расеі. Гэта ягоная цвёрдая пазыцыя, і гэта — нацыянальны комплекс — ня згадваць уласнае здрады роднай вёсцы, традыцыі і мове. Кожны беларус носіць гэты неадмолены грэх пад сэрцам. Калісьці яны прадалі ўсё сваё кроўнае за тое, каб выйсьці ў людзі, гэта значыць, у горад. І таму цяпер яны кажучь, што нічога свайго як быццам і не было. Інфармацыя пра паходжаньне застаецца толькі ў крыві, там, адкуль і хацеў бы, ня выкінеш.

Бацька першы з роду прарваўся ў горад і выцягнуў за сабой палову сваіх братоў і сясьцёр. Усяго іх было дзевяць, што само сабою сьведчыць пра амаль афрыканскую галоту, у якой жыла сям'я, і пра натуральны супор дэпапуляцыі. Іхны бацька, а мой дзед Каленік загінуў у Другую сусьветную на фронце. І ў ягонага бацькі, Адама, таксама была вялікая сям'я. Іхная галота прыпала на час Сталыпіна, першых камунаў і камбедаў, хуткі заняпад якіх скончыўся хутарызацыяй. А вось ужо Адамаў бацька Іван меў дзяцей усяго двое. У восемдзесят сваіх гадоў ён забіўся, упаўшы з каня. Тут пачынаецца іншыя гісторыя, тыповая для Беларусі і зусім ня тая цёмная, якую выкладалі ў савецкіх сем'ях. Чым далей зазіраеш, тым меней бачыш гэтай крытычнай беднасьці, прападаюць зямлянкі, каўтуны ды лапці, прыказкамі пра якія поўная беларуская выхаваўчая практыка дагэтуль. Пачынаецца нармальны быт, і туман паходжаньня разьвейваецца.

У бацькавы нарацыі з таго паходжаньня і з той гісторыі выпадковымі праменьчыкамі трапляюць сінія фарбаваныя штаны, у якіх ён хадзіў у школу і якія дагэтуль згадвае з захапленьнем; поўныя кашы ўюноў, вылаўленых узімку на лясной рэчцы з дрымучаю назваю Чэрцень (нічога смачнейшага за смажаных уюноў ён ня еў у жыцьці); свая зямля — але гэтым дзіцячая сьведамасьць цікавілася мала. Усё астатняе даводзіцца ўзнаўляць з кніг і зь песень ды казак бацькавай маці, бабулі Хвядоры — з таго, што я пасьпеў запісаць.

Але нават калі я ўзнаўлю ўсю карціну, бацька ня стане слухаць пра тое, куды падзяваўся ён той, якога цяпер вычувае ва ўласнай крыві, і адкуль узяўся ён гэты — чалавек чыноўны. Інакш яму б давялося перагледзець свае жыцьцёвыя перакананьні, а ён усё жыцьцё толькі й пераконваў іншых у тым, што сапраўдныя камуністы перакананьняў не мяняюць.

У бабулі Хвядоры замест перакананьняў былі здаровыя жыцьцёвыя інстынкты і сьветлыя спадзевы. Яна да сьмерці згадвала, якімі словамі ейны загіблы на фронце муж яе шкадаваў: «Пагаруй, пагаруй, будзеш ты ў мяне, маці, княгіня». Гэта дзе ж яна будзе княгіня? У новым калгасе, які ейны Каленік ствараў тут, у Мялешкавічах, з нуля? Мабыць, так ён той калгас разумеў — як новае, сьветлае жыцьцё, як казачнае княства.

У бабуліных казках спрэс фігуравалі князі, панічы на аўтамабілях і жаўнеры. А ў песнях абавязкова згадваўся Дунай. Словам, нічога агульнага з той савецкай пралетарскай рэальнасцю. Дунай быў морам, у хвалях якога звычайныя кабечыя нараканьні на сваю долю ператвараліся ў містычныя сюжэты.

*Колькі раз я ў моры парынала,
Не дастала ў моры дна,
Я сваімі русымі касамі
Прыплывала к берагам...*

Яны збіраліся ў бабулінай хаце — павязаныя хусткамі бабы і кабеты ў доўгіх андараках-спадніцах, у белых вышываных фартуках, быццам ухутаныя нерухомя лялькі, — і сьпеў іхны зьліваўся ў магутны акіянскі рокат зь бясконцымі абэртонамі. Я сядзеў сярод іх і ня чуў ня тое што ўласнага голасу, а крыку. Заставалася самому парынуць у гэтай сьпеўнай дунайскай хвалі, якая нараджала сямья неверагодныя адчуваньні і асацыяцыі, нібы ты і сапраўды глядзеў проста ў плынь уласнай крыві, а бачыў экзатычныя краявіды Чорнага мора ці Тыбэцкіх гор, і здавалася, што гэта ўсё тваё, кроўнае, хоць у тваёй краіне ані мора, ані гор няма.

Гермэтычная вясковая культура, якая захоўвала традыцыю і мову, пачала прападаць акурат на пакаленьні майго бацькі. Сёньня ў бабулінай вёсцы ад яе ўжо не засталася нічога. Культура і мова страцілі сваіх носьбітаў, якія імі — культурай і мовай — расплаціліся за свой пераезд у горад. Гэта была непазьбежная здрада, бо таго беларускага гораду, у якім бы магла жыць традыцыя і мова, не існавала ўжо трыста гадоў — з часоў самай стратнай у беларускай гісторыі 13-гадовай маскоўскай агрэсіі, у выніку якой насельніцтва краю скарацілася напалову.

Калі ў 1654 годзе войскі цара Аляксея Міхайлавіча перайшлі дзяржаўныя межы цяперашняй Беларусі, яны ня толькі руйнавалі гарады і забівалі людзей. Яны бралі ў палон. Гэта быў жорсткі плян. Яны бралі рамесьнікаў, майстроў, гандляроў і гналі іх у Масковію. Паводле патрыярха Нікана, цар плянаваў узяць 300 тысяч адмыслоўцаў. Але плян быў перавыкананы. Такім вась адмысловым спосабам расейцы капітальна палепшылі свой уласны «індэкс чалавечага разьвіцьця» і цалкам абяскровілі беларускі горад, які папросту перастаў існаваць. Пасьля той вайны месца рамесьнікаў і гандляроў у нашых гарадах і мястэчках занялі жыды. Неўзабаве падасьпела палянізацыя вышэйшых станаў. А за ёй — замена саміх гэтых станаў — чынавенства, духавенства, настаўніцтва — на «расейскі элемэнт». Такім чынам беларусы ператварыліся ў нацыю цалкам вясковую. На пачатку XX стагодзьдзя яны паспрабуюць заняць горад і беларусізаваць яго. Але не пасьпеюць, бо пачнуцца бальшавіцкія рэпрэсіі. За адну толькі ноч з 29 на 30 кастрычніка 1937 году ў падвалах менскага НКВД было расстраляна 100 прадстаўнікоў нацыянальнае інтэлігенцыі, між іх — 20 паэтаў, а ўсяго ахвярамі сталінскіх рэпрэсіяў, толькі паводле афіцыйных зьвестак, сталі ў Беларусі 600 тысяч чалавек.

Тым, каго гэта не закранула, хапіла пераляку на ўсё жыццё.

Нармальная чалавечая прырода змушала іх прыстасоўвацца, перастрахоўвацца, не высоўвацца. Гэта значыць, цалкам прыняць прапанаваныя ўмовы і забыць пра свой гонар, сваё паходжаньне. Інакш кажучы — здрадзіць той культуры і той мове, зь якіх ты вырас. Бацька да шаснаццаці гадоў не гаварыў па-расейску і дагэтуль, як і ўсе ў ягоным пакаленьні, вымаўляе «трапка», але «рыба» — беларускі рот не прыстасаваны да расейскае фанэтыкі...

Прырода бярэ сваё. Дзеці тых здраднікаў зноў — ад Бога — нараджаюцца свабоднымі. І тут ужо бацькі робяцца да іх суворымі судзьдзямі, папракаючы самым страшным на свой розум грахам — нацыяналізмам. Сыстэма каштоўнасьцяў ставіцца з ног на галаву. І нешта зьмяніць тут можа толькі біялёгія.

Дапытлівы маладзён хутка дабіраецца да парадаксальнае зьвесткі пра тое, што Беларусь — адзіная з нацыяў-пераможцаў, якая з Другой сусьветнай вайны выйшла з тэрытарыяльнымі стратамі — Вільня, Беласток, Чарнігаў, Невель, Дзьвінск... У нас няма прэтэнзіяў, але ёсьць голас крыві і панятак этнічных межаў. І яшчэ ёсьць розум не хаваць такіх праблем ад саміх сябе, не заганыць іх у тупік для наступных пакаленьняў. Бацька напроч гоніць ад сябе нават намёк на такія развагі. І таму я для яго — нацыяналіст. Але тое, што я сказаў, — толькі кропля ў праблемным моры, пакінутым у Беларусі на заўтра...

Ён сядзіць сярод лесу на паваленай хвоя і ўзіраецца ў сябе, а я разглядаю яго. Крыху пукатыя вочы, нос з гарбінкай, вузкія вусны... Увогуле прыемны твар. Цікава, якой тут дамяшана крыві? Украінскай ці, можа, асяцінскай? Тут, на Палесьсі, хто толькі ні жыў, ні мяшаўся. Жыды, палякі, татары, немцы, туркі... А адкуль прыйшлі мы? І хто паводле крыві мы?

Беларус пра нацыі і расы калі й заговорвае, дык сарамліва, шматкроць паўтараючы, што ўсе людзі роўныя і што гэта няважна, хто ты. За апошнія пяцьсот гадоў свае гісторыі тутэйшы чалавек пабываў і праваслаўным, і ўніятам, і кальвіністам, і баптыстам, і зноў праваслаўным. Быў запісаны русінам, палякам, расейцам. Урэшце частыя зьмены сьцерлі ягоную ідэнтычнасьць і жаданьне самасьцьвярджацца, адстойваць сваю рэлігійную і нацыянальную тоеснасьць. Напэўна таму і сёньняшняя славянская місія беларусаў, якую ім накідае афіцыйная прапаганда, адскоквае, як ад сыценкі гарох. Беларусь, вядома, славянін, але што гэта такое, ня ведае ніхто.

Да палякаў бацька ставіцца іранічна («Войска польска мотарызавана, вшысцы на ровэрах»). Але гэта ня тычыцца рэальных палякаў, зь якімі даводзілася мець справу, — хоць бы і маёй цёткі Сабіны, бацькавай швагровай. Зрэшты, яна і полькай лічылася толькі таму, што была зь Піншчыны, гэта значыць з Заходняе Беларусі, з каталіцкай сям'і. Немцы... Пачакай-пачакай, немец яшчэ прыйдзе! Шмат разоў чулае ад дзядоў па ўсёй Беларусі. Таксама да рэальнага немца дачыненьня ня мае. Але ў страху вочы вялікія. І таму... немец яшчэ галаву падыме! Так свая кроў прыглядаецца да чужой. Беларусы ўвогуле як камары — рэальныя міжнацыянальныя дачыненні заснаваныя на тэмпературы крыві. А ўсё, што гаворыцца словамі, — адно для формы.

Яшчэ пры пасадзе бацьку даводзілася бываць і ў ГДР, і ў Польшчы, і ў Літве, Расеі, ва Украіне, дзе адразу заводзілася шмат сяброў. Беларуса любілі. Можа быць таму, што ён нікому нічога ня быў павінен, а таго, што былі павінны яму, не патрабаваў. Новае пакаленьне, якое не адчувае таго страшнага пераляку, ужо не такое. Яно гаворыць, што адрасаваныя Беларусі расейскамоўныя перадачы «Нямецкае хвалі» — гэта ня што іншае, як працяг сталінска-гітлераўскага зговару супраць беларускае нацыі, — каб яе як нацыі не было наагул. Я пра гэта думаю, а бацьку мае развагі здаюцца думкамі з космасу. Ня лезь, не высоўвайся, ці табе больш за ўсіх трэба? — такі лейтматыў ягонага пакаленьня.

Тут, у лесе, лейтматывы адступаюць. Высока на хвоях і дубах я заўважаю вялізныя пчаліныя калоды. Гэта борці — архаічны мядовы промысел, пачаткі якога сягаюць у дагістарычныя часы. Яны — матэрыяльнае сьведчаньне той культуры, якая з рэвалюцыяй і Расеяй ня тое што ня вяжацца, а існуе ў розных плоскасцях. Таму бацьку борці не цікавыя, але ў ягоным паглядзе я заўважаю, што яны цікавыя ягонай крыві. У такія хвіліны мне здаецца, тое, што ён адчувае, а я думаю, — супадае.

Беларуская ідэя паўстала ў XIX стагодзьдзі як частка агульнаэўрапейскага працэсу стварэньня сучасных нацыяў. Тады край нашых продкаў разьвітваўся са сваёй ранейшай 500-гадовай гісторыяй існаваньня ў выглядзе Вялікага Княства Літоўскага і ўваходзіў у новую гісторыю як частка Расейскае імперыі. Не ўваходзіў сам, а быў гвалтам далучаны і гвалтам жа перарабляўся, перакручваўся, відазьмяняўся на расейскі лад. «Чаго ня зробіць расейскі штых, тое зробіць расейская школа», — казаў прызначаны ў сталіцу краю Вільню новы начальнік, генэрал-губэрнатар граф Мураўёў. «Вы ідзяце змагацца з ворагамі, але памятайце, што яны браты», — настаўляў сваіх салдат імператар Аляксандар I. «Ты ж, братскою стрелой пронзенный, Судеб свершая приговор, Ты пал, орел одноплеменный, На очистительный костер!» — сьпяваў Ф. Цютчаў.

Што маглі адчуваць у адказ на гэта нашчадкі ВКЛ? Крывіду, пратэст і — прагу самасьцьверджаньня. Гэта быў сымбіёз польскамоўнай краёвасьці і расейскамоўнага «западнаруссизма», якія шукалі карані сваіх пачуцьцяў у беларускамоўнай сялянскай культуры і старажытных актах. Яны не пачуваліся палякамі або расейцамі і ў сваім краі ня бачылі працягу Польшчы або Расеі, таму шукалі доказаў самадастатковасьці.

Што б на гэта сказаў мой бацька? Далекаватая гісторыя, але ў прынцыпе пасыл слухны. Мы — беларусы, асобны народ, і з гэтым сёньня ўжо не спрачаецца ніхто. Ідзем далей...

Ім замінала праблема назвы. Іхныя слаўныя продкі жылі ў незалежнай краіне — Вялікім Княстве Літоўскім, у Літве. ВКЛ у эўрапейскім кантэксце выглядала паўнаўладнаснай дзяржавай. Яго вайскаводцы перамагалі ў лёсавызначальных бітвах, яго прафэсура рабіла адкрыцьці ў астраноміі, ягоныя вынаходнікі друкавалі кнігі, рабілі ашаламляльныя праекты ў будаўніцтве субмарынаў і ракетнае зброі, капалі каналы, ягоныя палітыкі праводзілі аграрныя рэформы і складалі найбольш лібэральныя ў тагачасным сьвеце законы. Галоўным прынцыпам

у тых законах была талеранцыя: міжэтнічная, міжканфэсійная, сацыяльная. Дзесяць адсоткаў насельніцтва ў ВКЛ складала шляхта. Гэта значыць, што кожны дзясяты быў носьбітам адказнасці за сваю краіну і ўплываў на яе лёс, складаў, сённяшняй мовай, маральную большасць грамадства. Уласна гэтыя дзесяць адсоткаў і рабілі гісторыю — і тады, і пасля, у XIX стагодзьдзі, калі паўставала беларуская ідэя.

Безумоўна, прыемна вычуваць гонар за такую мінуўшчыну. Але, сказаў бы мой бацька, мы ведаем іншую гісторыю. Ад тваёй адзін толькі гонар і застаўся. Сапраўды, пры ўсёй недасьведчанасці і пераляканасці беларуса, ён заводзіцца з паўабарота і толькі сам ведае, якой цаной удаецца яму стрымваць у сабе выбухі гневу. Усё гэта згарае ўсярэдзіне, незаўважна для іншых.

Чаму перастала існаваць іхнае слаўнае ВКЛ? Натуральна, таму, што страціла незалежнасць. Перад пагрозай замежнай агрэсіі ВКЛ стала фэдэратыўнай часткай Рэчы Паспалітай. А паколькі Польшча ў гэтым саюзе дамінавала, дык найбагацейшая беларуская шляхта яшчэ напрыканцы XVII стагодзьдзя пачала імкліва палянізавацца — як зь меркаваньняў эканомікі, так і зь меркаваньняў прэстыжу. Сьледам за магнатамі пераходзілі на палышчызну і шарачкі — шароговая шляхта. Страціўшы сваю беларускую мову, якая ў Вялікім Княстве Літоўскім была афіцыйнай, наша дваранства такім чынам касмапалітызавалася і цяпер думала адно пра сваю спадчынную маёмасьць. Вось чаму калі тры суседнія імперыі, Аўстрыя, Прусія і Расея, дзялілі міжсобку Рэч Паспалітую, найбагацейшая шляхта думала толькі пра свае землі, скарбы і капіталы. Патрыятызм застаўся ўдзелам тых, каму губляць, апроч свае спадчыннае дваранскае годнасці, не было чаго. Вось гэтыя і падымаюць адно за адным паўстаньні на землях, што мусілі адысці да Расеі. 1794, 1831, 1863. А Расея адно за адным гэтыя паўстаньні душыць, навадняючы край сваёй адміністрацыяй і сваімі парадкамі.

Зразумела, што маральная большасць (нашчадкі тых дзесяці адсоткаў) увесь час рэпрадукуецца, і ў маладых галовах зноў нараджаюцца ідэі краёвага патрыятызму ды жаданьне вярнуць спадчынную маёмасьць. Тым часам расейская адміністрацыя пазбаўляе дваранства краю ня толькі маёмасьці, але й годнасці. Шляхту-аднадворцаў (самы масавы атрад і апірышча патрыятызму) спачатку перастаюць лічыць за дваранаў, а пасля й наагул пераводзяць у лік сялян. Няцяжка ўявіць сабе іхныя пачуцьці. Яны абражаныя, яны хто пяром, хто штыхом пратэстуюць. Яны ствараюць падпольныя студэнцкія гурткі, яны пішуць адозвы да сялянаў, яны партызаняць, яны кідаюць бомбу ў расейскага цара. А іх сотнямі высылаюць на катаргу ў Сібір, іх вешаюць і расстрэльваюць на гарадзкіх пляцах, іх схіляюць да эміграцыі. А ў дадатак ім афіцыйна забараняюць карыстацца беларускай мовай і самім словам — Беларусь.

Інакш кажучы, у краіне адбываецца «зачыстка» маральнае большасці і падмена яе прывезеным з Расеі адміністрацыйным рэсурсам. Характарыстыку тых, хто прыехаў, дае сучасніца падзеяў Н. Ланская ў сваёй кнізе «Обрусители» (Санкт-Пецярбург, 1887):

Некалькі гадоў таму заходні край быў цэнтрам, куды сьцякалася вялікае мноства людзей вялікарускага паходжаньня пераважна і праваслаўнага вызнаньня абавязкова... Гэта быў банкет, на які ішлі ўсе тыя, каму не было чаго губляць, у каго нічога не засталася за душой дома... Знаходлівым і сьмелым людзям тут быў разгон; тут можна было стацца памешчыкам без аніводнай капейкі; не купіўшы лесу, выгадна прадаць яго, зрабіць які заўгодна геішэфт, назвацца чьім заўгодна імем... Атэстатаў аніякіх не патрабавалася: дастаткова было прыехаць з Расеі і заявіць сябе праваслаўным, каб атрымаць права на такія льготы, правы і перавагі, якія ператвараліся ў сапраўдны рог дастатку. Можна таму ўявіць, якая колькасць рознай навалачы запаланіла гэтыя няшчасныя дзевяць губэрняў! Які кантынгент ілжы, подласьці, усялякіх падманаў, подкупаў, фальшу і маральнай распусьты прынесла з сабой гэтая праваслаўная армія згаладалых і сасьмяглых, гульлівых і нецярплівых! Нібы саранча, кінуліся яны на гатовыя месцы, сьпяшаючыся захапіць усю тую прастору, ачышчаную для іх гвалтам; цьрымоніцца не было патрэбы, і пад выгядам абрусеньня і прапаганды праваслаўя гэтыя заваёўнікі перасьледавалі такія мэты, якія ня мелі нічога супольнага ні з рэлігіяй, ні з маральнасьцю, ні нават з палітыкай сапраўднага абрусеньня...

Колькасна гэты патоп быў сымэтрычны таму палону, які забраў Аляксей Міхайлавіч. Штосьці парадку паўмільёна чалавек — увесь «бюджэтны апарат» — ад губэрнатара да вясковага настаўніка. Закліканыя русіфікаваць Беларусь, яны, аднак, гэтага не дамагліся. Чаму? Таму што насамрэч замест расейскай прыроды, мовы і культуры несьлі сюды чынавенскую субардынацыю і канцылярыт, ня болей. Яны ўваходзілі ў нас не замест нашай беларускай сутнасьці, а паралельна. Мы так і не адчулі нічога расейскага ў сабе, называючы гэтым словам толькі ланцуг сваёй залежнасьці ад сыстэмы, а ня пуп, які б зьвязваў нас з нацыянальным жыцьцём суседняй краіны. За дзвьесце гадоў мы так і не далі ніводнай выдатнай зьявы расейскай культуры, літаратуры ці гуманітарнай навукі.

Між тым, згаданыя абрусіцелі былі толькі першай хваляй, за якой ішлі наступныя. На месцы царскага чынавенства прыяжджала савецкае, пакрысе інтэгруючы ў сваё «гарадзкое» асяродзьдзе дзяцей беларускае вёскі. Вось адкуль мой бацька такі — чалавек, у якога перакананьні і душа разышліся ў розныя бакі. Але пачалося гэта ўсё менавіта тады, у 60-я гады XIX стагодзьдзя.

Нашэсьце расейскага адміністрацыйнага рэсурсу адбывалася само па сабе, а нацыянальная ідэя сьпялілася сама па сабе. Гэта былі два радыкальна варожыя лягеры. Пры сутыкненьні адбываўся выбух. Дакладна, як у нашых колішніх з бацькам спрэчках.

Пачынальнікі беларускай ідэі — студэнты Віленскага ўнівэрсытэту, аб'яднаныя ў тайныя таварыствы філяматаў і філярэтаў, выхадцы зь беларускае глыбінкі Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Антон Адынец — яшчэ пісалі па-польску, бо марылі пра пісьменьніцкую кар'еру, а беларуская мова магла пакінуць іх у шыхтах літаратурных маргіналаў. Тым ня менш, менавіта Міцкевіч у сваёй лекцыі ў Калеж

дэ Франс назваў беларускую мову самай чыстай і з усіх славянскіх найменш зьмененай. Ян Чачот сабраў і выдаў некалькі кніг беларускіх народных песень, а Антон Адынец намаўляў Арцэма Вярыгу-Дарэўскага пісаць не па-польску, а па-беларуску, што той і рабіў.

Уласна, гэта і быў самы пачатак нацыянальнай ідэі. Пачынальнікі не ўяўлялі сабе, што Літва, Беларусь і Ўкраіна стануць некалі асобнымі дзяржавамі, адчужанымі міжсобку. Што Вільня — колішняя сталіца ВКЛ — апынецца за візавай мяжой. Што ў Беларусі будуць дзьве дзяржаўныя мовы — беларуская і расейская. Што праваслаўная царква стане дэ факта дзяржаўнай. Словам, што будуць страчаныя найважнейшыя і найбольш любяыя іхнаму сэрцу традыцыі Вялікага Княства: незалежнасьць, адзінства краю і талеранцыя. Тым ня менш, асновы будучай беларускай адметнасьці ў новым сьвеце і беларускай дзяржаўнасьці заклалі менавіта яны — філіяматы і філіярэты.

Менскі драматург Дунін-Марцінкевіч — бадай, першы, хто робіць літаратурную кар’еру па-беларуску. Разам зь ім на гэтай ніве пачынаюць працаваць яшчэ адзін мянчук Янка Лучына і віленскі юрыст Францішак Багушэвіч, які ўрэшце і піша базавы маніфэст беларускае нацыянальнае ідэі. Менавіта зь ягонай падачы на пачатку наступнага, XX стагодзьдзя адбудзецца сапраўдны бум новай ідэі, падхопленай і пашыранай ужо новым пакаленьнем. Але гэта па-ранейшаму будзе пакаленьне нашчадкаў тых дзесяці адсоткаў, зьбяднелага дваранства ВКЛ, той маральнай большасьці, якую праз усё XIX стагодзьдзе расейскай адміністрацыі так і не ўдалося вынішчыць дазваньня. І вось, нібы з рога ўсяго многа: беларускія газэты, кнігі, тэатры, партыі, школы, бажніцы...

Шляхецкую крыўду і прагу супраціву яны па-ранейшаму апраналі ў сялянскую сьвітку, пісалі пра гараваньне да крывавага поту і нішчымную зямельку. Хоць усё гэта была фікцыя. Насамрэч гэта быў плач шляхты па сваёй спадчынай годнасьці і маёмасьці. Ім патрэбная была незалежная свая краіна, дзе яны маглі б аднавіць гістарычную справядлівасьць і дзе іхныя ўнукі ніколі не напішуць пра «ўбогі край», як пішуць яны самі.

Яны, натуральна, ведалі расейскую культуру і саму Расею, але ў Расеі іх душа не адгукалася на слова «радзіма». Урэшце, як і ў Польшчы. І ня толькі з фармальнага прыкметаў — краявід, мэнтальнасьць, мова. Падзел зьмяшчаўся значна глыбей — у іхным, назавем яго так, сарматызьме, той бясконца любаснай для іхнае душы этыцы збройнага земляўласніка, прамяні якой даходзілі да іх ад іхных сярэднявечных продкаў і краналі сэрца.

Гэта была туга па колішняй ідыліі, па празрыстай маралі, па праўдзівым патрыятызьме. Рыцары Хрыста, беларускія арыстакраты ўмелі і ваяваць, і гаспадарку вельмі, і супрацьстаяць касмапалітызму. Каб падкрэсьліць сваю адметнасьць, яны аздаблялі сваё быцьцё самымі неверагоднымі фантазіямі і кампіляцыямі з каўкаскіх, пэрсідзкіх, турэцкіх матываў... Іх геапалітычныя ўяўленьні фармаваліся самой прыродай. Усе найбуйнейшыя рэкі, што пачынаюць свой бег у Беларусі, — Дзвіна і Нёман, Прыпяць і Дняпро — цякуць на Поўнач або на Поўдзень. Таму гэты рух паміж Балтыйскім і Чорным морам складаўся для іх

у вобраз сваёй краіны і шырэі — у вобраз Сярэдняй Эўропы, трэцяе сілы на кантынэнце. Па лініі Ўсход — Захад да іх ішлі толькі войны і заняпад. Палітыка ўрэшце перамагла геаграфію, і іхняя «вэрткальная» супольнасць ператварылася ў рысу аселасці жыдоў. Змянілася ўсё, але гэта ўсё яшчэ сьведчыла пра адзінства краю, калі ад Коўна да Бабруйска і ад Мазыра да Бярдычава можна было паўсюль сустрэць падобнае насельніцтва з падобнымі нормама і парадкамі. Апошняя вайна, калі немцы панішчылі жыдоў, разбіла і гэтае, хай сабе ілюзорнае адзінства, а савецкая прапаганда давяршыла справу, паклаўшы на межах паміж народамі цэлыя ледавікі адчужэння.

Думаю, бацьку ў прынцыпе спадабаўся б сармацкі вобраз. Зрэшты, ці ня ім і падсвечваецца ягоны погляд тут, у палескай пушчы? Але загаварыць пра гэта, ведаючы ягонае *a priori* адмоўнае стаўленьне да маіх ідэялягемаў, я не бяруся. Тым больш, не наважуся на такое, калі мы вернемся ў Менск.

За стагодзьдзі вобраз уласнае ідэнтычнасці дасягнуў дасканаласці. І тых, хто нёс беларускую ідэю на пачатку XX стагодзьдзя, гэты вобраз злучаў, нібы таемная повязь. Таемная, бо яны не маглі казаць пра свае маёмасныя і тытульныя правы народу, які б папросту не зразумеў іх. А якраз народ быў галоўным носьбітам той культуры, зь якой яны меркавалі зрабіць сваю краіну. Пачатак XX стагодзьдзя паставіў нашых адраджэнцаў перад адсутнасцю выбару. Магчыма, у душы яны хацелі мець сваю зусім нармальную, «буржуазную» Беларусь. Але каб схіліць на свой бок народныя масы ў атмасфэры гарачага дыхання рэвалюцыйных закатаў, ім заставалася толькі адно — сацыялізм.

І тады яны пачынаюць уласную тугу і нядолю абяртаць у формы нядолі сялянскай. Плач, плач і плач гучыць са старонак газэт і з тэатральнае сцэны. Аб цяжкай долі мужыка, аб убогай і беднай роднай старонцы, аб роднай мове і аб усёй Беларусі. І плач гэты меў удзячнага адрасата. Сялянская маса хутчэй куплялася на гораснае суперажываньне, чымся на заклікі да барацьбы. Зрэшты, чалавек увогуле больш цэніць спагаду, чым заклікі.

Такім чынам, рэкрутаваньня ў беларускую ідэю шырокія сялянскія масы прынялі яе беларускую форму, зразумеўшы яе зьмест як крыўду і супраціў, але ўжо не шляхецкія, а пралетарскія. Праз заклоты рэвалюцыі і грамадзянскай вайны адбываецца імклівая пралетарызацыя першапачатковай ідэі. У беларусаў ужо нямала ўласных палітыкаў, якія трымаюць нос па ветры і робяць стаўкі. Калі становіцца зразумела, што стварыць уласную і зусім незалежную краіну, а галоўнае — вырваць яе ў бальшавікоў — ім ня хопіць сілы, тады яны пачынаюць савецкізаваць ідэю, падладжваць яе пад новыя савецкія парадкі. Для масаў, якія атрымліваюць нацыянальную адукацыю ў гэты час, акцэнт плачу і скаргі мусіць быць зьменены на іншы, пазытыўны. Такім акцэнтам становіцца камунізм.

Гэта ня лёзунг, а новы характар усёй ідэі. Беларусь паміж Першай і Другой сусьветнымі войнама падзеленая на Ўсходнюю — БССР і Заходнюю — што далучаная да буржуазнай Польшчы. Але характар беларушчыны змяняецца і там і там. У чым сутнасць? У БССР у 1920-я гады праводзіцца так званая беларусізацыя. За ёю стаяць усё тыя ж нашчадкі шляхты, маральнае большасці. Не,

яны ня вераць у рэальнасць савецкага нацыянальнага адраджэння. Яны думаюць перахітрыць гэтую чарговую акупацыю і скарыстацца з яе. Усё ж такі самастойная БССР са сваімі органамі ўлады, сыстэмай адукацыі і гэтай вольнай беларусізацыяй — бліжэй да ажыццяўлення ідэі, чым раней. Зь іншага боку, ці падтрымаюць маскоўскія таварышы наша нацыянальнае адраджэнне, калі яно ня будзе камуністычным і прамаскоўскім? Зразумела, не. Таму дзеля будучых дывідэндаў можна і паступіцца, правесці знак роўнасці паміж беларушчынай і камунізмам.

Так яны думаюць, тым часам наваствораныя формы дзяржаўнага існавання напаўняюцца масамі, вядома ж, пралетарскага паходжаньня. Масам падабаецца думаць пра сьветлую будучыню, і патрэбу беларусізавацца яны калі і ўспрымаюць, дык толькі праз гэткую прызму: беларушчына — гэта камунізм.

Падобную палітыку, толькі са сваімі матывамі, праводзіць падпольны беларускі актыв у Заходняй Беларусі, пад Польшчай. Урэшце, ім можа і прасьцей было б арганізаваць нацыянальна-вызваленчы рух у чыстым выглядзе, але... Хто б гэты рух фундаваў? А Масква гатовая даваць грошы толькі пад камуністычную дзейнасць — хай сабе і ў беларускай абгортцы. І потым яна, Масква, разам зь Менскам, назасылала ў Заходнюю Беларусь масу сваіх агітатараў, змагацца зь якімі, ды яшчэ ў падпольлі, няма сілаў. А яшчэ гэтае магутнае дыханьне шчаслівай Краіны Саветаў пад бокам, якое аж заварожвае простага заходнебеларускага селяніна... Урэшце, народ і краіна рана ці позна мусяць быць узьяднаныя, а тут і сьляпому відаць, што ўзьяднаньне адбудзецца не пад Польшчай. У выніку на Крэсах Усходніх нараджаецца новае вызначэнне: беларус — значыць, бальшавік.

Можа быць, хітрасць нашых ідэолягаў і спрацавала б некалі, і дала б нейкі іншы плён, калі б хоць аднаму зь іх удалося перажыць гады 1930-я. Паляваньне пачалося з раскулачваньня, пасля высылаліся ў ГУЛАГ і расстрэльваліся цэлыя акадэмічныя інстытуты. Быў дазваньня прачасаны ўвесь дзяржаўны апарат. Гэта ў сталіцы і абласцях, «на месцах» нават не складалі пратаколаў, нібы выконвалі і перавыконвалі пляны «нарыхтовак». Тлустую кропку паставілі ў 1939-м, у далучанай да БССР Заходняй Беларусі. Там у эшалёны інтэлігенцыю заганялі аблавамі...

Такім чынам, у 1930-я гады маральная большасць нацыі, пачынальнікі беларускай ідэі былі «пакладзеныя на алтар рэвалюцыі» — так вучылі ацэньваць тыя падзеі майго бацьку. Сьведкі «беззаганнага зачацьця» былі забітыя, пайшлі на катаргу, зьехалі ў беззваротную эміграцыю. Засталіся тыя, для каго адпраўнай формулай было «беларус — значыць, бальшавік». Ім належала пасля вайны перафармуляваць беларускую ідэю.

І яны перапісалі ўсю гісторыю краіны. Маўляў, зьявілася на сьвет Беларусь дзякуючы пралетарскай рэвалюцыі і Расеі, а датуль не было нічога, апроч цяжкай долі мужыка, каўтуна і лапцей. Маўляў, толькі за саветамі і ў братняй сям'і народаў беларусы набылі сваю дзяржаўнасць і магчымасьць разьвіваць індустрыю, калгасы і культуру. Усё гэта моцна патыхала пралетарскім духам, сама-

прыніжэннем перад вялікай расейшчынай і абсалютным гістарычна-прававым нігілізмам. Пустаслоўна ўзьявічаліся хлопцы, мужыкі ды пралетары — і апошнімі словамі паносіліся любыя прыкметы арыстакратызму, чыстае красы і нацыянальнае тоеснасці. Камунізм стаў стрыжнем нацыянальнае ідэі, а саветызм — галоўнай адзнакай беларускага народу. Далей уся сыстэма выхавання, адукацыі і дзяржаўнае ідэалёгіі раскручвала толькі гэты вобраз: беларус — значыць, бальшавік. Апатэозам сталі словы Мікіты Хрушчова пра тое, што беларусы будуць першыя жыць пры камунізме, бо шпарчэй за іншых адмаўляюцца ад свае роднае мовы. Вось у такім выглядзе беларуская ідэя дачыкільгала да нашых дзён, да нас з бацькам, як двух характэрных прадстаўнікоў і сьведкаў нацыянальнага заняпаду.

Калі ў іншых гэта запыты да свайго ўсьведамленьня — да вывучаных адказаў «кім ты естэсь», дык у беларуса, якога і не вучылі такому, а больш адвучвалі, засталіся запыты адно да ўласнай крыві. Высакародныя нашчадкі слаўных фамілій, нічога пра гэта ня ведаючы, сьлясараць на апрыклым заводзе альбо гандлююць на рынках, і толькі па імгненнай успышцы гневу ўваччу можна ўгадаць фатальную перамену іхнага настрою. У гэтым сэнсе яны не зьмяніліся з XIX ці нават XVI стагодзьдзя. Бо дастаткова ўчытацца ў кнігі Яна Баршчэўскага, Баркулабаўскі летапіс ці лісты Філона Кміты Чарнабыльскага, каб адчуць, што пішуць такія самыя і пра такіх самых, як ты. Аніякага дыскамфарту ад «састарэлай праблематыкі» ці «архаічнага стылю» не ўзьнікае. Усё жывое, сёньняшняе, тваё.

Каб быць носьбітам нейкай культуры, зусім неабавязкова пра гэта ведаць.

Безумоўна, некалі беларус страціць гэтую цноту, як страцілі паляк або жмудзін. У глябальным сьвеце ён будзе вымушаны прайсьці праз пакаяньне, стандартызавацца, стаць «чыстым вобразам». Але сёньня ён усё яшчэ той самы.

Ён сядзіць на паваленай хвой і ўглядаецца ў сваю кроў, а я пішу ягоны, а таксама і свой і ўсіхны абагулены партрэт. Партрэт Дарыяна Грэя, на якім нацыя пакінула за стагодзьдзі сьляды ўсіх сваіх тайных крыўд і нявыкупленых здрадаў.

ВАСІЛЬ АЎРАМЕНКА

Дваццаць гадоў спадзеваў і расчараваньняў

Прайшло дваццаць гадоў найноўшага этапу палітычнай гісторыі Беларусі, бо менавіта ў 1988 г. са стварэньня «Мартыралёгу» і Беларускага Народнага Фронту пачалося тое, што можна назваць пачаткам новага беларускага Адраджэньня. Дваццаць гадоў — тэрмін немалы, у XX ст. не адна дзяржава стваралася і знікала за такі час. Беларускай дзяржаве таксама многія прадракалі хуткі скон. Для адных гэта гістарычны казус (але такіх, трэба сказаць, становіцца ўсё менш), для другіх — заветная мара і надзея, для трэціх — нечым напоўнены «сасуд». Паспрабуем разгледзець розныя «інтэрпрэтацыі» Беларусі і іхнія мэтамарфозы за апошнія гады.

ТРЫ «КРЫНІЦЫ» І ТРЫ НЯРОЎНЫЯ ЧАСТКІ НЕЗАЛЕЖНАСЬЦІ

У канцы 1980-х галоўная лінія разлому нашага (тады яшчэ савецкага) грамадства праходзіла паміж камуністамі і дэмакратамі. Дэмакраты таго пэрыяду ўяўлялі зь сябе стракатую, калі не сказаць дзіўную кампанію, аб'яднаную крытыкай камуністычнага панаваньня (параўнайце зь сёньняшняй апазыцыяй). Бадай самымі радыкальнымі ў ёй былі нашы нацыяналісты. Аднак тагачасныя дэмакраты не зьяўляліся партыяй у клясычным разуменьні гэтага слова, бо, разам разбураючы неэфэктыўную савецкую сыстэму, яны ня ведалі дакладна, чаго хочучь наўзамен. Адным бачылася найлепшым шляхам усталяваньне лібэральнай эканомікі і шматпартыйнай дэмакратыі на заходні ўзор. Другім хацелася «вычысьціць» сыстэму ад камуністаў і, захаваўшы «ўсё лепшае» ад СССР, аднавіць былую веліч Краіны Саветаў. Трэція галоўнай мэтай лічылі найхутчэйшае адме-

Васіль Аўраменка — эсэіст, сталы аўтар «ARCHE». Аўтарская назва тэксту — «Беларусы: камуністычная нацыя ці крэольскі праект? (Беларусь незалежная. 20 год надзей і расчараваньняў)».

жаваньне ад былой мэтраполіі і стварэньне на глебе нацыянальных каштоўнасьцяў самастойнай дзяржавы. Вось такі дэмакратычны «лебедзь, рак і шчупак» паўстаў напрыканцы 1980-х. Менавіта зь яго і выйшлі тры плыні беларускага палітычнага разьвіцьця, названыя палітолягам Г. Ёфэ лібэральна-маскоўскай, крэольскай і адраджэнскай (пра дакладнасьць такіх назваў гаворка пойдзе ніжэй).

Найбольш ілюзорным напачатку здаваўся нацыянальна-незалежніцкі праект, бо ідэя беларускай незалежнасьці не знаходзіла тады разуменьня сярод большасьці мясцовага насельніцтва. Лібэралізацыя эканомікі і палітычнага жыцьця ўяўлялася куды больш блізкай і дасягальнай. Аднак гісторыя вырашыла па-свойму: ужо праз тры гады, у 1991-м, Рэспубліка Беларусь атрымала незалежнасьць, а пра лібэралізацыю (пакуль яшчэ толькі эканомікі) усур'ёз загаварылі толькі сёлета — у 2008 г.

Нават з вышыні сёньняшняга часу самым паспяховым, на першы погляд, стаў пракамуністычны (паводле Ёфэ — крэольскі) праект пабудовы дзяржавы. Аднак пры бліжэйшым разглядзе так звананага «лукашызму», які здзейсніў гэты праект, выпхнуўшы канкурэнтаў на мяжу выжываньня, ня ўсё так адназначна. Па-першае, лукашызм вымушаны быў выканаць асобныя задачы незалежніцкага праекту, бо, хоць-няхоць, умацоўваў атрыбуты сувэрэнітэту — межы, валюту, войска, уладную вэртыкаль і г. д. Такім чынам, Лукашэнка часткова прыняў «бэ-энэф-аўскую» праграму, праўда, з істотным выключэньнем — адмовіўшыся ад падтрымкі беларускай мовы і культуры. Тут рух ішоў якраз у адваротным кірунку. Па-другое, ад пачатку 1990-х захоўваліся элементы рынкавай эканомікі — дробны бізнэс, прыватны гандаль, свабоднае абарачэньне валюты, міграцыя працоўнай сілы за межы краіны. Вядома, гэта былі мізэрныя саступкі лібэралам, аднак яны былі немагчымыя за саветамі. Па-трэцяе, наш афіцыйнае на словах не прымае камуністычных ідэалаў і будзе ўсё ж такі не камунізм, а рынкавы сацыялізм. Таму цяперашняя мадэль беларускай дзяржавы ўсё больш дрэйфуе ў бок «дзяржаўнага капіталізму».

Трэба адзначыць яшчэ адну заканамернасьць — паслядоўнасьць, у якой ажыцьцяўляюцца тыя ці іншыя «праграмы». Нацыянальны сувэрэнітэт і незалежнасьць, у параўнаньні зь лібэральнымі каштоўнасьцямі, аказаліся першаснымі, я б сказаў, базавымі элементамі сацыяльна-палітычнага разьвіцьця. Гэта на сваёй скуру адчуў і Лукашэнка, зразумелі і многія нашыя лібэралы. Эўрапейскі досвед таксама сьведчыць, што лібэральная эканоміка і палітычная сыстэма ўсталёўваюцца тым хутчэй і надзейней, чым раней у краіне перамагае нацыяналізм. Хоць нацыяналізм цяперашніх беларускіх уладаў мае шэраг асаблівасьцяў (пра што гаворка будзе ніжэй), факт застаецца фактам — сувэрэнітэт і незалежнасьць успрымаюцца беларусамі сёньня больш станоўча, чым лібэральныя каштоўнасьці. Але ж чаму камуністы іншых краінаў так прыхільна ставяцца да Лукашэнка? Што, акрамя рыторыкі, родніць яго зь левымі рухамі? Ці ёсьць падставы для гэтай роднасьці?

КАМУНІЗМ: АД ІЛЮЗІЯЎ ДА ФАНТОМАЎ

Камунізм, зьнікнуўшы як дзяржаўна-палітычная сыстэма, захаваўся як ідэя фікс ці, дакладней, — сацыяльна-інтэлектуальны фантом. Ілюзія «нерэалізаванага патэнцыялу» камунізму, «штучнага» спынення руху ў «сьветлую будучыню» змушае некаторых людзей зноў вяртацца да «ісьціннага» марксізму, ленінізму ці нават сталінізму. Тое, што ў Беларусі існуюць дзьве камуністычныя партыі — апазыцыйная і праўрадавая — ёсьць прыкметай глыбокага пранікненьня ў сьвязь домасьць нашага грамадства камуністычных ідэяў. Сёньня ўжо зразумела, што камунізм як палітычны рух мог рэалізавацца толькі ў постфэадальных краінах з квольмі парасткамі капіталізму, а там, дзе квітнелі рынкавыя адносіны і буялі лібэральныя ідэі, у яго не было аніякіх шанцаў. Камунізм (як і фашызм) у мэтафізычным пляне меў агрэсіўна-рэваншысцкі характар, бо, хоць і не заўсёды ўсьвядомлена, але празь мілітарызацыю імкнуўся «дагнаць і перагнаць» больш прасунутыя краіны і падпарадкаваць сабе суседнія тэрыторыі. У эканоміцы ён дэклараваў быццам бы прагрэсіўныя мэты — індустрыялізацыю, буйнатаварную вытворчасць, навукова-тэхнічны прагрэс, аднак у жыцьці практыкаваў адсталыя, а часам проста архаічныя вытворчыя адносіны: камуна-фэадальныя ў калгасах ды саўгасах, прымусова-рабскія ў зонах, лягерах, калёніях, на буйных будоўлях. Менавіта мэтады, якімі бальшавікі вялі гаспадарку — прымус, жорсткая рэгляментацыя, плянавы валюнтарызм, — і прывялі яе да заняпаду.

Яшчэ адзін стратэгічны «пралік» (дакладней, сакральны пастулят) камунізму, які прадвызначыў ягоны лёс, — праблема справядлівага разьмеркаваньня грамадзкага багацьця. У той час, калі капіталізм ішоў шляхам як мага большай вытворчасці і спажываньня сацыяльных дабротаў, камуністы зацыкліліся на ягоным «справядлівым» разьмеркаваньні. У выніку такой стратэгіі камунізм змарнеў ад дэфіцыту, у той час як капіталізм захлынаўся ад перавытворчасці. Хаця зь цягам часу і Захад з рознай ступеньню справядлівасьці вырашыў гэтую праблему, і прыклады тут вельмі разнастайныя — ад амаль што «сацыялістычнай» Швэцыі да супэрлібэральнай Амэрыкі. Гісторыя пераканаўча давяла, хто можа лепш працаваць, а хто лепш дзяліць. І камуністычных краінаў сярод станоўчых прыкладаў няма. Нават тое ня самае вялікае багацьце, якое здолела стварыць камуністычная гаспадарка рукамі зэкаў, калгасьнікаў і квазіпралетараў, найперш ішло на мілітарызацыю, падтрыманьне «жалезнай заслоны», стратэгічныя запасы ды нерацыянальныя прыродаразбуральныя праекты. Для народнага спажываньня (паводле лібэральных меркаў) у Краіне Саветаў выдаткоўвалася адносна невялікая доля нацыянальнага валавага прадукту. Вось тут і паўстае пытаньне: хто ж быў большым эксплюататарам свайго народу, хто больш забіраў ад ягоных заробкаў — капіталісты ці камуністы?

Роўнасьць у беднасьці дэкларавалася бальшавікамі як найлепшы маральны выбар, а за шчыльнай «жалезнай заслонай» для многіх і сапраўды тое стала непахіснай ісьцінай. І ўсё ж гэта не было добраахвотным выбарам людзей — гэта быў жорсткі дыктат, своеасаблівы сацыяльна-псыхалягічны «тунэль», у якім ка-

муністы трымалі свае народы. «Шчасьце ў няведанні» — вось формула савецкага існавання. Нездарма камуністычная прапаганда доўга трымалася за аскетычны вобраз бальшавіка-ідэаліста і ўсяляк бэсыціла «загніваючы» Захад ды «спажывецкае грамадства». Падзенне «жалезнай заслоны» адкрыла новую ісціну: можна жыць інакш, ня толькі заглыбляючыся ў татальную роўнасьць, але і разьлівацца ўшыркі лібэральных свабодаў і нават расьці ўгару да вяршыняў сацыяльнай канкурэнцыі. Бальшавікі здолелі выхаваць у некалькіх пакаленьняў нянавісьць да багатых, але ня знішчылі людзкога імкненьня да багацьця. Кожны бядняк, які рабаваў ці знішчаў «буржуяў», у душы марыў калі ня стаць багачем, то хоць бы адхапіць сабе кавалак чужога добра. Праблема зусім не разьвязвалася, а стваралася толькі ілюзія яе «канчатковага» вырашэньня. Рана ці позна багатыя зьявіліся б зноў.

«КРЭОЛЫ», ЭЛІТА ДЫ ЛЮД ПАСПАЛІТЫ

У сацыяльна-псыхалягічным пляне камунізм быў клясычным прыкладам папулізму. Ён заўсёды даваў «простыя адказы» на складаныя пытаньні, арыентаваўся на інтарэсы найбяднейшых пластоў насельніцтва (якія тады складалі большасьць), на ніжэйшыя інтэлектуальныя і маральныя стандарты, патураў прымітуўным сацыяльным інстынктам і практыкам. Самым цяжкім — сацыяльна-генэтычным — вынікам тае палітыкі было фізычнае вынішчэньне элітаў. Для Беларусі, дзе і нацыя, і нацыянальная эліта пачалі фармавацца на мяжы XIX—XX стст., гэта мела найбольш суровыя наступствы. Беларуская нацыя настолькі маладая, што на момант атрыманьня незалежнасьці ў 1991 г. большасьць яе прадстаўнікоў былі яшчэ сельскімі жыхарамі або гараджанамі ў першым-другім пакаленьні.

Узьнікненьне ў Беларусі аўтарытарнай сыстэмы — зьява цалкам заканамерная і зразумелая, і чаму на чале яе стаў Лукашэнка, а не Пазьняк, таксама відавочна. Уплыў камунізму на фармаваньне масавай беларускай сьвядомасьці XX ст. (асабліва ва ўсходняй Беларусі) быў нашмат большы, чым клясычнага эўрапейскага нацыяналізму. Тым больш што і наша ўладная эліта цалкам адпавядае гэтай традыцыі, будучы дакладным зьлепкам з электратату як паводле сацыяльнага паходжаньня (у асноўным зь вёскі), так і паводле сьветапогляду («трасянкавыя» мова, культура, ідэалёгія). Дарэчы, тут ёсьць прынцыповая розьніца з Расеяй, дзе паміж элітай і народам існуе вялікая адлегласьць, якая зь цягам часу толькі павялічваецца. Наша дзяржава ў гэтым сэнсе, відаць, больш «сацыяльна арыентаваная» ці нават больш «народная», аднак гэта не заслуга ўлады ці прэзыдэнта, але абставін, якія склаліся воляй лёсу. У нас няма незьлічоных запасаў сыравіны, «натуральных» манаполіяў, вялізных тэрыторыяў, хваравітай гігантаніі або цяжару імперскай спадчыны, а менавіта яны патрабуюць новых гаспадароў і новых ахвяраў, спакушаюць на пагоню за вялікім багацьцем і штурхаюць на сьмяротныя авантуры. Наш лёс іншы — руплівая праца, рост месячнага заробку на 150 даляраў за пяцігодку і такое ж маруднае высьпяваньне нацыі і яе

эліты. І ўсё ж такі нашыя праблемы для нас ня менш цяжкія, чым расейскія для расейцаў.

Апошнія гады сярод незалежных аўтараў стала папулярным сьцьвярджаць, што сёньняшні беларускі рэжым рэалізуе «крэольскі праект». Часткова можна пагадзіцца з такой інтэрпрэтацыяй нашага нацыянальнага разьвіцьця, аднак, на маю думку, сытуацыя больш складаная. Па-першае, беларусы не зьяўляюцца «крэоламі» гэнэтычна, большасьць зь іх аўтахтоны. Па-другое, клясычныя крэолы, аддаленыя ад мэтраполіі геаграфічна і культурна, не атажамліваюць сябе зь ёю і тым больш не прэтэндуюць на ўладу над ёю. Па-трэцяе, эканоміка мэтраполіі і калёніі звычайна пабудаваная так: сыравіна з пэрыфэрыі ідзе ў цэнтар, а гатовыя тавары — з імперскага цэнтру на крэольскія ўскраіны. У нас сытуацыя адваротная, бо якраз расейская «мэтраполія» пастаўляе сыравіну ў Беларусь. Тым ня менш, нашая вялізная эканамічная і культурная залежнасьць ад усходняй суседкі вельмі нагадвае посткаляніяльныя дачыненні.

АБОЕ РАБОЕ, ДЫ НЕ ЗУСІМ І ТОЕ

Двухсотгадовае суіснаваньне са «старэйшымі братамі» ў адной дзяржаве не магло не адбіцца на беларусах, асабліва пасьля культурнага ўздыму Расеі ў другой палове XIX ст. Русіфікацыя тутэйшай эліты, а затым і найніжэйшых пластоў насельніцтва дазваляла асобным беларусам дасягаць значных інтэлектуальных вяршыняў або кар’ернай самарэалізацыі ў іерархіі Расейскай імперыі. Аднак такая сацыяльная «эміграцыя» скіроўвала энэргію лепшых прадстаўнікоў народу на разбудову імперыі і запавольвала ўласнае нацыянальнае разьвіцьцё. Унёсак беларусаў у пабудову Расейскай імперыі, вядома, меншы, чым украінцаў, аднак дастатковы для таго, каб многія беларусы пачалі лічыць яе і сваёй дзяржавай.

Так супала, што актыўнае фармаваньне беларускай нацыі ішло паралельна зь пераможным шэсьцем бальшавізму. Беларусы сталі ўрадлівай глебай для камуністычнага папулізму. Паколькі ж бацькам бальшавізму быў марксізм, а маці — Расейская імперыя, то чым далей, тым болей у новай дзяржаве праз авангардныя камуністычныя дэкарацыі праступалі нязводныя «радзімкі» расейскага імперыялізму.

І ўсё ж такі нават у новай абалонцы беларусы ня вельмі прывязаліся да імперскай спадчыны, хоць і паклалі нямала ахвяраў на ейны алтар. Выключэньне — хіба адзін беларус, які ў свой час даволі раўніва паглядаў на расейскі трон і ў марах ужо бачыў сябе выратавальнікам «ўсяго лепшага», што засталася ад СССР. Але ж менавіта спадчына камуністычнай (!), а не былой Расейскай імперыі вабіла нашага летуценьніка, і гэтым наваўлены «крэол» прынцыпова розьніцца ад карэнных расейцаў, мары якіх грунтуюцца на іншых комплексах і больш глыбокіх традыцыях. Якраз дзеля гэтай прычыны ён ня мог быць прыняты расейскай элітай, якая апэратыўна памяняла дзьмутыя камуністычныя фантомы на жорсткія, але дзейныя алігархічна-кланавыя рэаліі.

Адносна доўга Лукашэнка не разумеў, што ў Маскве ён ня зможа паўтарыць тутэйшага посьпеху. Аднак у тым і рэч, што гэта эксклюзіўны, чыста беларускі фэномэн, які ня мог адбыцца ня толькі ў Расеі, але нават і ва Ўкраіне. Тое, што першы прэзыдэнт Беларусі на «дзьве галавы» вышэйшы за сваю намэнклятуру, яшчэ не азначае, што ён такі ж «вялікі» і для Масквы. Для «мэтраполіі» беларускі «бацька» хутчэй былы васал ці проста «дзікун», які выйшаў з-пад кантролю, чалавек чужы ва ўсіх адносінах, якога даводзіцца цярпець і падтрымліваць толькі за прарасейскую рыторыку і антыамэрыканскую палітыку.

Фэномэн Лукашэнка можна патлумачыць выключна асаблівасьцямі беларускага грамадзтва і нашай гісторыі, а ніяк не інспірацыяй КДБ ці плянамі Крамля. Лукашызм — палітыка аўтарытарная па сутнасьці, папулістычная па форме, арыентаваная на савецкую мінуўшчыну і скіраваная на як мага даўжэйшую кансэрвацыю яе рэштак. Але ж адначасова, працуючы на пэрсаніфікаваную ўладу, яна вымушаная нешта рабіць і для сувэрэнітэту Рэспублікі Беларусь. Лукашэнка — асоба, якая парадаксальным чынам сумяшчае ў сабе Пазьняка і Брэжнева. Гэта нацыянальны лідэр, які не жадае завяршэньня нацыятварэньня, кіраўнік дзяржавы, які на словах быў гатовы яе «зліць» у расейскі кацёл, але, ідучы за лёгкай гістарычнага разьвіцьця, вымушаны многае рабіць, каб гэтага ня здарылася. У сваіх амбівалентных памкненьнях і дзеяньнях ён адлюстроўвае тую каламуць у галовах беларусаў, якія адначасова выступаюць і за рынкавыя адносіны, і за рэгуляваньне цэнаў, за саюз з Расеяй і за ўступленьне ў Эўразьвяз, за прыватны гандаль і супраць прадпрымальніцтва.

Камунізм заўважна здае свае пазыцыі і ў Беларусі. Як сацыяльны праект ён цалкам сябе вычарпаў, а як ідэалёгія прайграў больш рэалістычным плыням — лібэралізму, сацыял-дэмакратыі, традыцыйнаму кансэрватызму. Нягледзячы на супраціў уладаў, захоўваецца нацыятворчы адраджэнскі патэнцыял, які вырас, бадай, ня колькасна, але якасна — павялічылася інтэлектуальная і аналітычная актыўнасьць апазыцыі, адукацыйная (у тым ліку замежная) падрыхтоўка новых пакаленьняў. Лібэральная апазыцыя, названая Г. Ёфэ «маскоўскай», хоць і застаецца пераважна расейскамоўнай, але таксама згубіла значную частку свайго русафільства. Прычына гэтага — і крах лібэралізму ў самой Расеі, і ўсьведамленьне бальшынёй тутэйшых лібэралаў неабходнасьці вызначыцца з нацыянальным пытаньнем, і ўплыў эўрапейскіх традыцый.

Што тычыцца расейскай арыентацыі сярэднестатыстычнага беларуса, то ён, як і раней, занадта апалітычны, каб захапляцца ідэяй праваслаўнай імперыі, панславянскага мэсіянства ці якой-небудзь іншай хімэрай. Як прагматычны абывацель, які ў 1994 г. паміж «каўбасой і мовай» выбраў каўбасу, так і сёньня ён выбярэ беларускую «сініцу» ў руках, а ня «жорава» ў расейскім ці эўрапейскім небе. Ён задужа прыземлены і ня схільны да ідэалігічных празьмернасьцяў. Родны кут, уласны дом, сям'я і яе дабрабыт — вось гарызонт, вышэй якога рэдка ўздываецца ягонае цікавасьць. Навучаны досьведам многіх пакаленьняў, беларус ведае, што і ўлада, і канфэсійная прыналежнасьць, і паноўная ідэалёгія — усё можа хутка і радыкальна памяняцца, але родны кут, хата і сям'я заўсёды

застануцца. Вядома, ва ўмовах сённяшняй глябалізацыі разбураецца традыцыйная сям'я, дом, як і месца жыхарства, можа лёгка змяняцца і ня толькі ў межах адной краіны, а «мой родны кут» хутка застаецца толькі паэтычнай формулай. Дабрабыт, вядома, застаецца, але гэта ўжо будзе не банальная постсавецкая «каўбаса», а добрая «іншамарка», прыстойная кватэра, модныя адзежы, найноўшы комп, прэстыжны клуб, курорт ды іншыя «прыбамбасы» сярэдняй класы. Мэркантыльнасьць новага пакаленьня, думаю, значна пераўзыходзіць прагматызм старога. Аднак жа мэнталітэт народу хутка не мяняецца, і традыцыйная кансэрватыўнасьць беларусаў ды няспешнасьць іхных рэакцыяў на выклікі часу яшчэ доўга будуць вызначаць сацыяльна-палітычны лад. Адным словам, істотныя зьмены ў краіне адбудуцца тады, калі з новага пакаленьня складзецца звычайная сярэдняя класа. Пры спрыяльных умовах гэта будзе дзесьці праз 10—15 гадоў. Здаецца, няшмат для дваццацігадовых, але бадай даўгавата для тых, каму цяпер за пяцьдзесят.

Сытуацыя ў Беларусі шмат у чым унікальная і не ўкладаецца ў вядомыя схемы класіфікацыі нацыянальнага разьвіцьця. Фармаваньне беларускай ідэнтычнасьці тармозіцца, але не спыняецца аўтарытарным лідэрам з моцнай харызмай, папулістычнай рыторыкай і бюракратычнай праграмай, але слабой ідэйнай базай і стратэгічнай перспэктывай. Камуністычны ўплыў, які нядаўна быў вызначальны ў жыцьці нашага грамадства, паступова губляе сваю моц. Чым і кім будзе занятая ягоная «ніша», залежыць ад актыўнасьці палітычных рухаў і сацыяльных ініцыятываў сённяшняга дня.

Няпэўнасьць сытуацыі і амбівалентнасьць беларускіх жаданьняў дае шанец многім, хто марыць паўплываць на лёс краіны, нават такім быццам бы «маргіналам», як нацыяналісты, хрысьціянскія кансэрватары ды іншыя «бээнэфіцыяры». Перамога скрайне правай («прапазьнякоўскай») плыні ў агляднай перспэктыве маларэальная, але яе існаваньне неабходнае як ідэйная вяжа, своеасаблівы арыенцір, да якога яшчэ можна рухацца. Такія максымалісты, як Пазьняк, пашыраюць поле дзейнасьці і манэўру для больш памяркоўных і рэалістычных палітыкаў, якія і прыйдуць на зьмену першаму і, спадзяюся, апошняму «народнаму» прэзыдэнту.

Хоць пераадоленьне культурна-моўнай каляніяльнай спадчыны беларусаў — задача нашмат больш цяжкая і доўгатэрміновая, чым савецкай палітычнай ці эканамічнай, але ж добры прагматызм беларуса падказвае, што ня ўсё робіцца адразу і пачынаць трэба з малога. А там пабачым, як яно будзе — што вырасьце, а што зрасьцецца...

❖ РЭЦЭНЗІІ

АНДРАЊІК АНТАЊЯЊ

Для дарослых і спрактыкаваных

Багуміл Грабал. *Танцавальныя гадзіны для старэйшых і спрактыкаваных*. Пераклад з чэскай Яна Максіюка. Менск: «Корзун», 2007. — 120 с.

Біёграфы Багуміла Грабала падкрэсьліваюць той факт, што ў літаратурнае жыццё ён увайшоў паводле сённяшніх мерак даволі позна, у пяцідзесяцігадовым узросьце. (У сучаснай беларускай літаратуры цяжка наскрэбсьці хоць пару тройку імёнаў з пакаленьня «Тутэйшых», ад якіх чытачы чакаюць прарываў.)

Позьні, як на сённяшні дзень, дэбют даў Грабалу аграмадную фору перад гадаванцамі філялягічных факультэтаў. Дарослы чалавек, з аднаго боку, больш уважлівы за студэнта (які ў любы момант можа пачаць жыццё з нуля) да дэталю і рэчаў. А з другога боку, ён перажыў не адну зьмену дэкарацыяў эпох і мае пра што шкадаваць.

Ня ведаю, ці будзе прыемным сюрпрызам для аматараў празрыстай і яснай прозы Грабала выхад у беларускім перакладзе «Танцавальных гадзінаў...». Чытач з культурным багажом вышэйшым за сярэдні сходу аднясе гэты тэкст да насьледаваньняў Джэймзу Джойсу і прыгадае маналёг Молі Блюм з апошняга разьдзелу «Уліса». На такую думку наводзіць і імя беларускага перакладчыка Яна Максіюка, які вядомы ў першую чаргу дзякуючы тытанічнай працы над перакладам «Уліса». І праўда, адмаўляць тое, што Грабал прынамсі чуў пра існаваньне Джойса, як мінімум глупства. Але гэтыя два тэксты сапраўды яднае хіба фрывольнасьць пунктуацыі і даволі адвольны сынтаксіс. На гэтым падабенстве, бадай, канчаюцца.

Калі маналёг Молі Блюм — гэта ў першую чаргу інтымны аповед, не прызначаны ня тое што для чужога, але для любога чалавека, то «Танцавальныя гадзіны...» не пакідаюць межаў публічнага. Гэта расказ старэйшага для малодшага, поўны фактуры часу, які застаўся ў мінулым, прыпраўлены ў меру несур'ёзным

Андранік Антанян — эсэіст, паэт. Апошнія публікацыі ў «ARCHE» — дзёньнік Язэпа Шнаркевіча (12/2007), рэцэнзія «Мама — анёл, а тата — нэгрыцянскі кароль. «Пілі Доўгаяпанчоха» па-беларуску» (6/2008).

дыдактызмам, безь якога нібыта і зусім няма сэнсу апавядаць. Расказ, дзе гістарычныя факты і падзеі сыплюцца ўперамешку з фантазіямі і мроямі і проста абэрацыямі памяці і пераўтвараюцца ў шчыльны клубок аповеду. І ніколі нельга пэўна прадказаць, што паслужыць наступным паваротным пунктам у разьвіцьці аповеду — маляўнічая дэталі, асаблівасьці старой тэхналёгіі піваварства ці пытаньні полавай гігіены.

Грабал у яўным захапленьні ад мовы галоўнага героя, блазнаватага дзядзькі Пэпіна. І гэтае захапленьне адэкватнасьцю моўных сродкаў, якімі карыстаецца Пэпін. І адпаведнасьць зьяўляецца ня вынікам нейкай плённай інтэлектуальнай працы, а наступствам таго, што іншымі дзядзька Пэпін проста не валодае. Можа, гэтае захапленьне і выглядае ірацыянальным, але ў мяне шмат пытаньняў пра рацыянальнасьць праглядаў футбольных матчаў людзьмі, якія й па мячы ўдарыць толкам ня могуць. Рэдкі футбаліст здольны на нешта іншае, апрача як удаля ўкладаць сваю энэргію ў палёт мяча. Але пра якіх інтэлектуалаў пішуць часцей, чым пра шараговых паўабаронцаў?

Як па мне — дык лепш ужо слухаць казкі пра прыгожае жыцьцё Аўстра-Вугоршчыны.

Адным з магчымых матываў Грабала як публікатара можа служыць тая непрыемная акалічнасьць, што час няўмольна пераводзіць з катэгорыі слухачоў у стан апавядальнікаў, і трэба ўсё ж мець кагосьці за эталён.

Патасную павучальнасьць аўтар безумоўна трактаваў як камічную рысу героя. Але ад часу напісаньня кнігі, — а апублікавана яна была ў 1968 годзе, — гісторыя відавочна пасьпела зрабіць кола, і калісьці экстравагантныя тэзісы дзядзькі Пэпіна зусім выбіваюцца з сучасных трэндаў. У наш час панаваньня сынтэтыкі складана абвергнуць такія тэзісы: «...прагрэс добры дзеля таго, каб людзі былі людзьмі, але што тычыцца хлеба, масла і піва, дык прагрэс горш заразы, тут трэба ўводзіць тэхніку халерна паволі».

Але як бы там ні было (якая нам справа да матываў чужых дзедзікаў), кніжка вартая прачытаньня. І ня толькі таму, што ў беларускай літаратуры тэма «цыцак Фурцавай» ці Янкі Купалы, які зазірае пад спадніцу дзяўчатам, абсалютна не раскрытая, колькі таму, што цікавыя апавядальнікі зьнікаюць з даляглядаў. Прычыны гэтай тэндэнцыі зразумелыя. З аднаго боку, сыходзіць старэйшае пакаленьне (а маладзейшыя нічога неверагоднага не раскажуць, як ні круці), з другога боку — паступова зьнікаюць месцы, дзе тыя баюны могуць рэалізавацца. Дзяды радзей бачацца з унукамі, людзі ўсё менш езьдзяць у цягніках, грамадзкія лазьні страцілі статус клюбаў, а кавярні пад ціскам аматараў здоровага ладу жыцьця займаюцца дыскрымінацыяй курьльшчыкаў і ўсё больш рэалізуюць пастэрызаваньня мары бацькоў канструктывізму пра здаровае сілкаваньне. Мне не шкада тых грамадзкіх лазьняў, хутчэй наадварот. Але каб ня гэтыя халерныя публічныя лазьні — немагчыма ўявіць, дзе і калі адбыўся б літаратурны дэбют Максіма Гарэцкага. І ці адбыўся б ён наагул.

Калі ў вас няма патрэбы ў прачытаньні гэтай кніжкі — я вам зайдрошчу. У вас многае яшчэ наперадзе. Усім астатнім раю.

ПАВАЛ БАРКОЎСКИ

Экспертнае маўчанне пра Беларусь

Выданне, якое абмяркоўваецца ў аглядзе:

Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. — Volume 13 (26). Rationality in Belarusian Thinking. — Białystok, 2008.

Артыкулы:

Andrew Schumann. *Preface: Logic in Belarusian Thinking*; Piotra Rudkouski. *Aniot Dowgird's Problems with Reality*; Andrew Schumann. *Non-well-foundedness in Judaic Logic*; Ihar G. Padporyn. *Limits of Social Communication in Orthodox Rationality*; Arkady Lazariewicz. *On the Problem of the Crisis of Scientific-and-rational Methodology*; Yadviga Yaskevich. *The Dynamics of Argumentation Standards in Science*; Uladzimir Berkau. *Periods and Forms of Socialization of Scientific Innovations*; Mary Dziško, Andrew Schumann. *Reflection in Scientific Activity and Hierarchical Model of Argumentation*; Uladzimir Mackiewicz. *Communities Building and Social Development in Belarus*; Appendix: *Results of the Survey of Public Opinion in the Republic of Belarus.*

Гэтае разважанне стала-ся магчымым з прычыны выхаду спецыяльнага беларускага нумару польскага часопісу «Даследаванні логікі, граматыкі ды рыторыкі» на англійскай мове, прысвечанага тэме філасофскай рацыянальнасці ды асаблівасцям экспертнага мыслення ў Беларусі, наўнасць чаго насамрэч і спрабуюць пераканаўча дасведчыць аўтары зборніка.

Апошнія, людзі паважання і слынным, цвердзяць, што гэткае з'ява, як экспертнае мысленне, у нас існуе. Тобок існуе не проста мысленне якіх-кольвечы інтэлектуалаў, а наўпрост мысленне экспертаў, людзей у справе найбольш дасведчаных.

Гэтую тэзу прапаную разгледзець асобна, бо яна прааналізаваная ў нас слаба. Што значыць выраз «экспертнае мысленне ў Бела-

русі»? Тут магчымыя прынамсі два варыянты адказу. Па-першае, у Беларусі ёсць пэўнае кола асобаў, якое ўнікае аматарскага погляду на сусветна прызнаныя тэмы тэарэтычнага мыслення і здольнае працаваць прафесійна. Па-другое, гэта можа сведчыць пра тое, што частка тутэйшых інтэлектуалаў здатная да экспертнага мыслення пра саму Беларусь. Як падаецца, большая

Павал Баркоўскі (нар. у 1978 г. у Менску) — філэзаф. У 2000 г. скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (аддзяленне філэзафіі), аспірантуру катэдры філэзафіі й мэтадалёгіі навукі БДУ. Кандыдат філэзафскіх навук.

частка аўтараў, як і сам укладальнік нумара Андрэй Шуман, намагаліся давесці абодва згаданыя пасланні, паспрабаваўшы пераставіць пэўныя акцэнты ва ўспрыманні сітуацыі ў беларускай інтэлектуальнай прасторы. Паўстаюць некаторыя пытанні.

Пачнем з таго, што акрэслім ужытак самога вызначэння «экспертны» што да мыслення. Даслоўна «экспертны» значыць у нечым дасведчаны, выпрабаваны, то бок залучаны ў пэўную традыцыю інтэлектуальных высілкаў адносна таго або іншага прадмету. Выходзіць, каб стацца экспертным, мысленне мае быць беспасярэдне залучанае ў гэтакі культурны досвед, які сягае за вузкія межы лаянальнасці і прэтэндуе на глабальнасць, нават калі ягонаў тэмай застаюцца з'явы зусім месачковыя. Адсюль вынікае, што экспертнае мысленне ў беларускім варыянце мае быць часткай прафесійнай культуры разважанняў як такой. Адно што яно мае давесці сваю залучанасць у адпаведную сусветную традыцыю.

Дзеся апошнія мэты шмат хто з аўтараў мусіў пачынаць свой апавед кароткімі нарысамі з гісторыі Беларусі, каб паказаць, што і *мы маем людзьмі звацца*. Тую ж ролю адыгрываюць спасылкі на нібыта існыя мясцовыя інтэлектуальныя традыцыі і плыні. Падобны

ход беспасярэдне працуе на вынік, асабліва ў вачох вонкавых назіральнікаў, адно што незразумела, ці пасуе ён нам самім.

У галіне філасофіі ўжо працяглы час мы адчувалі сябе, як той Зянонаў Ахілес, што ніяк не дагоніць сваю чарапаху, мы спешна ішлі за навагоднімі інтэлектуальнымі плынямі, да пары адмежаваныя кратамі дыялектычнага матэрыялізму. Калі лічыць апошні далёкім нашчадкам марксізму, дык праз той пэўная сувязь з духоўнай Еўропай і сусветнай традыцыяй мыслення захоўваецца. Аднак гэта ўсё адно не цэнтральная галіна, хутчэй адгалінаванне. І ці будзе мысленне на ягонаў аснове экспертным — вялікае пытанне. Іншыя формы рэцэпцыі сучаснай філасофіі ў Беларусі, якія ў праграмным артыкуле А. Шумана атрымліваюць назву «фукатызм» (паводле імя вядомага французскага мысляра М. Фуко), беспасярэдне залучаюць сябе ў традыцыю, імітуючы яе на ўласнай глебе. Адылі яны маласістэмныя, ды і яшчэ і неўгрунтаваныя. Пакуль гэта пераважна спробы, хоць часам і з цікавымі вынікамі. Ці зробіць яны ў будучым беларускае мысленне экспертным, пытанне адкрытае. Застаецца яшчэ магчымая апеляцыя да традыцыі ўласнай духоўнай спадчыны, праз якую мы можам спрычыніцца да су-

светнага досведу мыслення, але яна сама патрабуе дбайнага даследавання. Сувязь, якая нас з ёй яднае, нагэтулькі танютка, што ўвесь час пагражае парвацца. Таму, калі падсумаваць, дык экспертнае мысленне ў Беларусі ў першым сэнсе — існаванне асяродку прафесійных інтэлектуалаў, знаўцаў справы — можа разглядацца адно ў рэчышчы яго ўсталявання, як пэўны праект, ідэальная мэта. Бо наша маўленне дасюль яшчэ запозненае — пра сусветныя праблемы мы гаворым мовай запазычаных учораўшніх паняткаў, пра ўласныя праблемы толькі вучымся казаць, падобныя паняткі даставаўшы.

Цяпер, што да экспертнага мыслення ў другім сэнсе — дасведчанае разважання пра Беларусь. Гаворка можа ісці пра тое, ці здатныя мы да таго, каб на прафесійным узроўні і адпаведнай мовай разглядаць няпростыя з'явы нашага «жыццёвага свету», рабіць Беларусь топасам інтэлектуальнага здумлення? Адказ тут зусім неадназначны. Што да мясцовых праблем, мы прызвычаліся ставіцца да іх як абывацелі, прапануючы тлумачэнні на ўзроўні «здаровага сэнсу» без якога-любя ўдумлівага аналізу. Беларусь дасюль ёсць для нас, паводле трапнага вызначэння В. Акудовіча, архіпелагам у акіяне пустых размоў. Існаванне падоб-

ных выпісак сведчыць, што пэўныя фрагменты прафесійнага мыслення пра Беларусь могуць быць, аднак ці магчыма іх будзе разгарнуць у сістэмную сетку? Каб экспертнае мысленне пра Беларусь існавала, мала добра ведаць мясцовую фактуру, трэба яшчэ быць чалавекам дасведчаным у справе мыслення, што адсылае нас да пачатку разважання.

Хоць мысленне ў нас адбываецца, наколькі яно можа выказаць прэтэнзію на экспертнасць, сказаць цяжка. Калі ўважаць любы арыгінальны досвед мыслення за экспертнае, тады

пытанняў няма, калі ж пад экспертным разумець мысленне, залучанае ў сусветны культурны досвед і ў ім спрактыкаванае, тады — праблема. Зрэшты, Людвіг Вітгенштайн канчае свой вядомы «Логіка-філасофскі трактат» вельмі трапным выразам: «Пра што нельга казаць, пра тое варта маўчаць». Гэта прыдаецца і да сітуацыі з экспертным мысленнем у Беларусі.

Усё вышэй сказанае зусім не азначае, што беларускі нумар «Даследаванняў логікі, граматыкі ды рыторыкі» падаецца мне бясплённым — ақурат наадварот. Ён вельмі цікавы

ды значны з гледзішча спробы самавызначэння, самарэфлексіі, набыцця пэўнага статуса ды месца ў прасторы сучаснага еўрапейскага мыслення. Асобныя артыкулы зборніка — гэта тыя знакавыя даследаванні, з якіх падобнае экспертнае мысленне якраз можа некалі разгарнуцца. Задача наша цяпер не ў тым, каб давесці, што ўсё ў нас ёсць, а ў тым, каб заўважыць, чаго адпаведна не стае і варта было б зрабіць. Гэта не будзе азнакай эпігонства ці адсталасці, гэта — прыкмета духоўнай сталасці, важная і для нацыі, і для асобнага чалавека.

АЛЕСЬ ГЕЛАГАЕЎ

Пад чужым мікраскопам

Публікацыя, якая аглядаецца ў водгуку:

«ARCHE-Пачатак». № 5 (68). 2008.

Нумар «ARCHE», прысьвечаны нямецкай акупацыі Беларусі падчас Другой сусьветнай вайны, прыемна ўразіў мяне найперш колькасцю старонак. Я адразу пачаў праглядаць змест часопісу, і тут мяне чакаў ужо менш прыемны сюрпрыз — амаль поўная адсутнасць сярод аўтараў беларускіх гісторыкаў.

Здаецца, менавіта розніца між тым, што і як пішуць тутэйшыя гісторыкі (як «савецкія», гэтак і нацыянальныя), і тым, як гэта робяць замежнікі, саслужыла ўкладальнікам нумару кепскую службу. Магчыма, прага «зрабіць гэты нумар як мага больш нэўтральным», як напісаў у прадмове Валер Булгакаў, прывяла да таго, што артыкулы больш апавядаюць пра лёсы і паводзіны немцаў, жыдоў і палякаў на нейкай тэрыторыі паміж Беластокам і Смаленскам, чым пра заяўленую ў назве «Беларусь пад нямецкай акупацыяй». Тут няма ў чым вінаваціць замежных гісторыкаў — яны пішуць пра тое, што іх больш цікавіць: масавае зьнішчэнне жыдоўскага насельніцтва нацыстамі, савецкі антысэмітызм, польска-крамлёўскія стасункі, нямецкія карныя структуры, суадносіны сілаў на Ўсходнім фронце ў 1944 г. і прыход Гітлера да ўлады. Застаецца пытаньне — а прычым тут беларусы? Хіба яны адно ўтвараюць фон для гэтага гістарычнага палатна?

З чатырнаццаці артыкулаў жыхары Беларусі як нейкі больш-менш актыўны фактар гісторыі згадваюцца (!) максымум у трох. У астатніх яны фігуруюць альбо як ахвяры, альбо як марыянэтка таталітарных дыктатураў. Такім чынам, чытач мае цікавы набор разнастайных паводле формы і зместу працаў, большасць зь якіх тычыцца падзеяў на нейкай даволі абстрактнай прасторы, а не таго, як

Алесь Гелагаеў — аўтар кнігі «Беларускія нацыянальныя вайсковыя фармацыі ў часе Другое сусьветнае вайны», якая выйшла ў менскім самвыдатаўскім выдавецтве «Голас Краю» ў 2002 г.

Беларусь ператрывала Другую сусьветную, як жылі і за што паміралі яе жыхары з рознымі палітычнымі перакананнямі, а часам і бязь іх. У сувязі з гэтым варта адкінуць засьцярогі спадара Булгакава: маўляў, гэты нумар «ARCHE» «лёгка закляймоць» за тое, што ён *«лье ваду на млын КДБ, выстаўляючы сапраўдных герояў беларускага Адраджэння і Рэзыстансу калябарантамі»*. Пра дзейнасць беларускіх нацыяналістаў мы ў часопісе ня знойдзем нічога, апроч рэдкіх згадак знаёмых спэцыялістам прозьвішчаў у артыкулах, прысьвечаных зусім іншым пытанням. Зрабіць з падобных звестак нейкія далёкасяжныя высновы абсалютна немагчыма.

Без увагі засталася і галоўная праблема, якая закранае ўсіх жыхароў нацыянальных ускраінаў СССР і Польшчы — наколькі ўвогуле да іх дапасоўваецца тэрмін «калябарацыя»? Калябарант здраджвае сваёй дзяржаве праз супрацоўніцтва з варожай ёй дзяржавай. Але ж у адрозьненне ад тысячаў нарвэжцаў, галяндцаў, французаў, палякаў і іншых эўрапейцаў, якія пайшлі на супраць зь Нямеччынай, беларускія, украінскія і прыбалтыйскія нацыяналісты ў 1941—1945 гг. ня мелі сваіх нацыянальных дзяржаваў. Беларусь не абвясціла вайны Нямеччыне, Нямеччына не абвясціла вайны Беларусі. Таму дзеянні нашых нацыяналістаў мала чым адрозьніваюцца ад супрацьці Пілсудзкага з кайзэраўскім Райхам падчас Першай сусьветнай вайны. «Маршалэк» (падданы Расеі, дарэчы) таксама ствараў польскія ваенныя фармацыі, якія ваявалі на баку Нямеччыны, — з тым, каб потым выкарыстаць польскую ўзброеную сілу дзеля заваяваньня і абароны незалежнасьці Польшчы. Здаецца, у Польшчы ніхто не называе Пілсудзкага «калябарантам». У сувязі з гэтым здзіўляе цяга некаторых «несавецкіх» беларускіх гісторыкаў да навешваньня ярлыкоў на нацыяналістаў 1940-хх гг.

Мы ня знойдзем у 500-старонкавым выданні артыкулаў пра палітычныя групы беларускіх нацыяналістаў, пра іх гаспадарчую, адукацыйную, вайсковую дзейнасць. У часопісе, багата аздобленым фатаздымкамі сотняў і нават тысячаў людзей пад беларускімі сьцягамі, не знайшлося ніводнага артыкулу пра гэтых самых людзей, іх ідэалы, матывацыі, працу, геройства ці злачынствы. Гэта ня мусіць нас дзівіць ці абражаць. Замежныя аўтары, працы якіх патрапілі ў часопіс, цалкам лягкіна разглядаюць акупацыю Беларусі з свайго гледзішча, умоўна кажучы, «звонку», і іх рэдка цікавіць тое, што важнае для беларускага гісторыка і чытача — беларусацэнтрычны разгляд падзеяў. А значыць — і дзейнасць нашых нацыяналістаў, людзей, якія намагаліся падчас вайны ажыццявіць нейкую сваю, дрэнную ці добрую, рэалістычную ці ідэалістычную, але адрозную ад савецкай, польскай ці нямецкай палітычную праграму.

Гісторыя Другой сусьветнай вайны з гледзішча жыхароў нашай краіны дагэтуль ня створаная. Перад беларускай гістарыяграфіяй стаіць задача стварыць яе. На жаль, травеньскі нумар «ARCHE» не зрабіў заўважнага ўнёску ў разьвязаньне гэтай задачы.

SUMMARY, No. 10 (73), 2008

The issue is thematically dedicated to **Zbigniew Herbert**, an influential Polish poet, essayist, author of plays, and moralist, who died in Warsaw in 1998. Zbigniew Herbert was one of the best known and the most translated post-war Polish writers. The Polish government proclaimed 2008 a Herbert year.

But the issue opens with quite a different preface by ARCHE founder **Andrzej Dyńko** about ARCHE confiscations on the Belarusian border by customs officers. It happened many times. This time the officer Renata Jurjeŭna Niadbajeva confiscated at once 10 copies of ARCHE 7—8/2008 issue. According to Andrzej Dyńko, the fact puts present day Belarus in the same line with Myanmar and 'allied' Uzbekistan. In Europe there is no other country where the custom officers play the roles of censors. Andrzej Dyńko claims it became possible because any independent media outlets in Belarus provoke paranoid suspicion. Millions of Belarusians don't meet any publications in their native language for the years excluding school textbooks due to the draconian cleansings of the domestic media space.

A Polish historian and publicist, professor of Jagiellonian University **Andrzej Nowak** suggests in his essay «Partnership for Peace» that Western reaction to the Russian-Georgian war was too languid and hence favorable for the aggressor. According to him, Western community must deter the hegemonic ambitions of the new Russian empire, otherwise the similar incidents will be inevitable in the future.

The issue contains various poems, essays and one play written by **Zbigniew Herbert**, as well as several essays and reflections by Belarusian and Polish authors on his works. Apart from the poems, ARCHE presents the essays from the book *Barbarzyńca w ogrodzie* (*Barbarian in the Garden*), (first publication: Warszawa, Czytelnik, 1962), «*Martwa natura z wędzidłem*» (*Still Life with Bridle*), (first publication: Wrocław 1993), posthumously published '*Labirynt nad morzem*' (*Labyrinth on the Sea-Shore*, Warsaw 2000), and his early drama «*Rekonstrukcja poety*» (*The Reconstruction of the Poet*), originally published in 'Więzi', 1960, # 11/12.

Critical part of Zbigniew Herbert publication opens with an essay by **Stanisław Barańczak**, the author of famous book on Zbigniew Herbert works «Imponderabilia. In Fugitive from Utopia: The Poetry of Zbigniew Herbert», (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1987) from the volume of essays «*Tablica z Macondo. Osiemnaście prób wytłumaczenia, po co i dlaczego się pisze*' (*A License Plate from Macondo: Eighteen Attempts at Explaining Why One Writes*), Aneks, London 1990. The Belarusian **Maryna Kazłoŭskaja** dedicates to the writer her essay «You Can't Forget, or the

SUMMARY, No. 10 (73), 2008

Conjectures on the Subject of Mr. Herbert' and the Russian **Vladimir Britanishsky** writes «On Herbert's Historicism». The chapter ends with **Radosław Kaleta** essay «Herbert Dying. A Monologue on *Epilogue to a Storm*».

The literature section of the issue continues with the poems of the Belarusian poet **Dźmitry Dźmitryjeŭ, Andrej Chadanovič, Viktor Žybul and Taciana Kirylenka**, a story by **Maryja Vajciašonak**. It includes also the Belarusian renditions of **Vasyl Makhno** and **Serhy Zhadan** lyrics.

Siarhiej Dubaviec publishes an essay «About my Father», Mahiloŭ-based **Vasil Aŭramienka** writes about a kind of caesura in the Belarusian national movement history, when 20 years ago the first mass attended anticommunist rally was conducted in Minsk. Critic **Maryja Martysievič** claims that the Belarusian literature has two souls. Kyiv-based philosopher **Vitaliy Ponomaryov** opposes her stating that the concept is improper for the Belarusian cultural and political realities explanation.

The issue ends with short reviews. **Andranik Antanian** reads the Belarusian rendition of Bohumil Hrabal's «Dancing Lessons for the Advanced in Age». **Pavał Barkoŭski** reviews a special issue of the Bialystok based journal «Studies in Logic, Grammar and Rhetoric». And **Aleś Hełahajeŭ** criticizes the special ARCHE issue on Belarus under German occupation (5/2008).